

Πάτρα Βασιλείου

*Η Μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση
του Βυζαντινού Ναού της Παναχίας
στο λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου*



*Διπλωματική εργασία
που εκπονήθηκε στο Πρόγραμμα Σπουδών Επιλογής
«Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση»
του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*

με επιβλέποντες

*την κ. Βασιλική Βέμη, Λέκτορα
του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης,
και*

*τον κ. Σταύρο Περεντιδή, Καθηγητή
στο Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας & Κοινωνικής Ανθρωπολογίας
του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας*

Βόλος 2005



**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ & ΚΕΝΤΡΟ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 7862/1
Ημερ. Εισ.: 01-12-2009
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ – ΠΣΕ – ΜΕ
2005
ΒΑΣ

*Μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση
του Βυζαντινού Ναού της Παναγίας
στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου*



Βόλος 2005

*Εξώφυλλο: Σχέδιο από τη μελέτη της Λίας Οικονόμου για την ανάπλαση του
Λόφου της Επισκοπής (1996).*

*Οπισθόφυλλο: Λεπτομέρεια από τη σαρκοφάγο της Άννας Μελισσηνής (δυτική όψη
του Ναού).*

στη μητέρα μου

στο γιο μου Θοδωρή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	5

Κεφάλαιο πρώτο

1. ΜΟΥΣΕΙΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ.....	9
1.1 Ο όρος.....	9
1.2 Ορισμός.....	9
1.3 Σκοπός-Στόχοι Μουσειοπαιδαγωγικής.....	10
1.3.1 Σκοπός.....	10
1.3.2 Στόχοι.....	11
1.3.2.1 Μακροπρόθεσμοι και βραχυπρόθεσμοι κοινωνικοσυναισθηματικοί στόχοι.....	12
1.3.2.2 Μακροπρόθεσμοι και βραχυπρόθεσμοι γνωστικοί στόχοι.....	13
1.4 Το θεωρητικό πλαίσιο της Μουσειοπαιδαγωγικής.....	14
1.4.1 Μουσειοπαιδαγωγική και σύγχρονη Παιδαγωγική.....	15
1.4.2 Οι Παιδαγωγικές βάσεις της Μουσειοπαιδαγωγικής.....	15
1.4.3 Θεωρία του υλικού πολιτισμού.....	19
1.4.3.1 Ερμηνευτικές προσεγγίσεις του υλικού πολιτισμού.....	21
1.4.3.2 Η πολυσημία του υλικού πολιτισμού και το ζήτημα της ερμηνείας.....	23
1.4.3.3 Η θεωρία του υλικού πολιτισμού και η μουσειοπαιδαγωγική εκπαίδευση.....	25
1.4.3.4 Μεθοδολογία της Μουσειοπαιδαγωγικής.....	26
1.5 Σκοπός της σύγχρονης μουσειοπαιδαγωγικής εκπαίδευσης.....	27

Κεφάλαιο δεύτερο

2. ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	30
2.1 Μνημείο-Αρχαιολογικός χώρος - Όροι – Νόμοι.....	30

2.2 Μνημεία και τοπική κοινωνία.....	31
--------------------------------------	----

Κεφάλαιο τρίτο

3. <i>ΤΟΠΙΚΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ</i>	34
3.1 Λόγοι επιλογής ενός Βυζαντινού Μνημείου για μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση.....	34
3.2 Λόγοι επιλογής της Επισκοπής Άνω Βόλου	36

Κεφάλαιο τέταρτο

4. <i>Η ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΩΣ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ</i>	39
4.1 Πηγές.....	39
4.2 Σύντομη ιστορική διαδρομή.....	40
4.2.1 Ελληνιστικοί-Ρωμαϊκοί χρόνοι	40
4.2.2 Βυζαντινή περίοδος	41
4.2.3 Η Δημητριάδα στην Φραγκοκρατία	42
4.2.4 Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδας κτήτορες Ι. Μονών (1207-1340).....	42
4.2.5 Η Δημητριάδα (ΙΔ΄-ΙΕ΄ αιώνας).....	44
4.3 Η ίδρυση μονών στο Πήλιο	44
4.3.1 Βυζαντινοί χρόνοι.....	44
4.3.2 Τουρκοκρατία	45

Κεφάλαιο πέμπτο

5. <i>Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΑΝΩ ΒΟΛΟΥ- ΕΝΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΝΗΜΕΙΟ</i>	47
5.1 Η Βυζαντινή Μαγνησία	47
5.2 Η Επισκοπή Άνω Βόλου	47
5.2.1 Περιγραφή του μνημείου	48
5.2.2 Η αναστήλωση του ιστορικού μνημείου μετά την Κατοχή.....	52
5.2.3 Η κατάσταση του μνημείου σήμερα.....	53

Κεφάλαιο έκτο

6.	<i>ΤΡΟΠΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ</i>	56
6.1	Πολιτιστική κληρονομιά και εκπαίδευση.....	56
6.2	Επίσκεψη κατά το πρότυπο: Δραστηριότητες προετοιμασίας- Επίσκεψη- Δραστηριότητες επεξεργασίας	57
6.3	Προσέγγιση του Μνημείου με τη μέθοδο σχεδίου εργασίας (Μέθοδος Project).....	58
6.4	Διδασκαλία «μέσα από το μνημείο»	59
6.5	Παιδαγωγικός περίπατος-παιχνίδι στον ιστορικό Λόφο της Επισκοπής	61
6.6	Αυτοτελή προγράμματα.....	61
6.7	«Υιοθεσία του Μνημείου».....	62
6.8	Γενικοί στόχοι της «υιοθεσίας» του Μνημείου	64

Κεφάλαιο έβδομο

7.	<i>ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΥΙΟΘΕΤΕΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΝΗΜΕΙΟ</i>	68
7.1	Σχεδιασμός εκπαιδευτικής αξιοποίησης του Μνημείου	68
7.2	Μεθοδολογία του προγράμματος της «υιοθεσίας»- Μέσα.....	71
7.3	Ενδεικτικός σχεδιασμός του προγράμματος της «υιοθεσίας» του Βυζαντινού μνημείου.....	73
7.4	Σειρά και διάρθρωση επισκέψεων.....	74
	<i>Αντί-επιλόγου</i>	77
	<i>Παράρτημα</i>	79
	<i>Βιβλιογραφία</i>	86

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διπλωματική μου εργασία με αντικείμενο τη «Μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση του Βυζαντινού Ναού της Παναγίας στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου», εκπονήθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος Σπουδών Επιλογής «Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση» του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, με επιβλέποντες την κ. Βασιλική Βέμη, Λέκτορα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης, και τον κ. Σταύρο Περεντίδη, Καθηγητή Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Αισθάνομαι την ανάγκη, να ευχαριστήσω την κ. Βασιλική Βέμη για τη δημιουργική συνεργασία που είχαμε στα μαθήματά της καθόλη τη διάρκεια του Προγράμματος. Ιδιαίτερα, να ευχαριστήσω τον κ. Σταύρο Περεντίδη και την κ. Βέμη για την υποστήριξη, κατανόηση και συμπαράστασή τους έως ότου ολοκληρωθεί η προσπάθειά μου. Ευχαριστίες σ' όλους όσους δίδαξαν στο Τμήμα Μουσειοπαιδαγωγικής Εκπαίδευσης και τους διοικητικούς υπαλλήλους της Γραμματείας. Ευχαριστώ τις συμφοιτήτριες και τους συμφοιτητές μου με τους οποίους επικοινωνήσα και συνεργάστηκα και θα τους θυμάμαι τόσο για τις φρέσκες ιδέες τους αλλά και για το ήθος τους.

Ευχαριστώ την οικογένειά μου για την κατανόηση σε στιγμές, ιδιαίτερα, δύσκολες για όλους μας. Τέλος, ευχαριστώ το Γέροντα Συμεών Αναστασίου, ηγούμενο της Ι.Μ. Φλαμουρίου, για την πνευματική του καθοδήγηση, τον καθαρό ορθόδοξο λόγο του και τις ευχές του.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Πολιτισμός, η Παιδεία και η Εκπαίδευση συναντιούνται σε πολλούς κοινούς τόπους. Η λέξη Πολιτισμός μάς παραπέμπει στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική δραστηριότητα του ανθρώπου, στα πνευματικά και καλλιτεχνικά του δημιουργήματα, δηλαδή, σ' εκείνη την κατάσταση του ανθρώπου που, ενσυνείδητα, οργανώνει τη ζωή του πνευματικά, υλικά, καλαισθητικά σε ορισμένο χώρο και συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Η λέξη Παιδεία μάς παραπέμπει, γενικά, στην καλλιέργεια, την ανατροφή, τη μόρφωση του ανθρώπου, μέσα από όλες τις διαστάσεις του πολιτισμού. Τα παιδιά και οι νέοι άνθρωποι αποκτούν παιδεία μέσω της Εκπαίδευσης, δηλαδή, μέσω ενός συστήματος, το οποίο προετοιμάζει τα παιδιά να ενταχθούν στο κοινωνικό πλαίσιο, που περιλαμβάνει όλα τα επιτεύγματα που έχουν κατακτηθεί, όλες τις αποδεκτές αξίες και στάσεις. Η κατανόηση των επιτευγμάτων και των αξιών του παρελθόντος και η κριτική ικανότητα των ανθρώπων να αποδέχονται ή ν' απαρνούνται αυτό το παρελθόν παίζει σπουδαίο ρόλο στον καθορισμό του παρόντος και στη διαμόρφωση του μέλλοντος.

Το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας του παρελθόντος ανήκει σε όλους χωρίς διάκριση και προνόμια. Η Εκπαίδευση, θεσμοθετημένη ή άτυπη, μπορεί να συμβάλλει στη διατήρηση της μνήμης αυτού του παρελθόντος και να το κληροδοτήσει στις ερχόμενες γενιές. Ειδικότερα, για τη διατήρηση της μνήμης, την ενίσχυση του αισθήματος της συνέχειας και τον καλύτερο προσδιορισμό της ταυτότητας των μελών μιας κοινωνίας μέσα στο χρόνο, είναι αναγκαία η μελέτη των θεσμών αυτής της κοινωνίας και η κατανόηση της Ιστορίας της, διαμέσου των μνημείων, ως τόπων ιστορικής μνήμης. Τα μνημεία αποτελούσαν και αποτελούν πάντα τους αιώνιους μάρτυρες της Ιστορίας, Γενικής και Τοπικής.

Η προσφορά της Εκπαίδευσης στη διαμόρφωση της ιστορικής συνείδησης είναι σημαντική. Στο σημείο αυτό θα πρέπει να εκθέσουμε ένα μελανό σημείο της θεσμοθετημένης Εκπαίδευσής μας, σχετικά με την αρνητική προσέγγιση της

βυζαντινής περιόδου. Στο χώρο της τυπικής Εκπαίδευσης όλων των βαθμίδων το Βυζάντιο δεν προσεγγίζεται με την ίδια διάθεση, που προσεγγίζεται η αρχαιότητα. Η αλλαγή του τρόπου προσέγγισης της μακρόχρονης αυτής ιστορικής περιόδου από τα σχολεία μας είναι αναγκαία. Η άμβλυνση της προκατάληψης των εκπαιδευτικών για τη Βυζαντινή Ιστορία είναι ένα σοβαρό ζήτημα, γιατί δημιουργεί μία στρεβλή αξιολογική κρίση για τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο και εμποδίζει τα παιδιά να αντιληφθούν σωστά τη συνέχεια του ιστορικού χρόνου. Αν η τυπική εκπαίδευση θέτει στο περιθώριο το Βυζάντιο, η άτυπη (μουσεια και αρχαιολογικοί χώροι) το αντιμετωπίζει μέσω της σύγχρονης μουσειοπαιδαγωγικής εκπαίδευσης, βιωματικά, ανακαλυπτικά, δημιουργικά. Η έλλειψη βυζαντινού μουσείου στο Νομό μας, καθώς και η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς σε κατάλοιπο βυζαντινό (της Μέσης και Ύστερης Βυζαντινής περιόδου), οδηγεί στην ανάγκη ανάδειξης των μνημείων αυτής της εποχής, για την ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος των εκπαιδευτικών για την Τοπική Βυζαντινή Ιστορία.

Στην παρούσα εργασία θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε, μέσα από τη διδακτική μας εμπειρία στο Δημοτικό σχολείο και τα ερεθίσματα από την παρακολούθηση του Προγράμματος «Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση» στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, ένα εναλλακτικό τρόπο προσέγγισης της Τοπικής Βυζαντινής Ιστορίας, με την επιλογή ενός Βυζαντινού Μνημείου, την Επισκοπή Άνω Βόλου.

Το πρώτο κεφάλαιο, «Η Μουσειοπαιδαγωγική», αναφέρεται στον όρο, τον ορισμό, το σκοπό, τους στόχους και το θεωρητικό πλαίσιο της Μουσειοπαιδαγωγικής, που στηρίζεται στις σύγχρονες τάσεις της Παιδαγωγικής, τη θεωρία του υλικού πολιτισμού και στις αρχές της σύγχρονης Μουσειολογίας.

Το δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Θεσμικό πλαίσιο», παρουσιάζει τις διεθνείς συμβάσεις και τους νόμους που έχουν σχέση με τη Μουσειοπαιδαγωγική. Επίσης, παρουσιάζει την αξία των μνημείων στην ενίσχυση του αισθήματος της συνέχειας μιας κοινότητας και τα εκπαιδευτικά προγράμματα, που ενεργούν ως «γέφυρες» μεταξύ των μνημείων και των διαφόρων κοινωνικών ομάδων αυτής της κοινότητας.

Το τρίτο κεφάλαιο, «Τοπική Βυζαντινή Ιστορία και εκπαιδευτική κοινότητα», εκθέτει τους λόγους που μάς οδήγησαν να επιλέξουμε ένα βυζαντινό μνημείο της περιοχής μας για μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση κι όχι κάποιας άλλης περιόδου της Τοπικής Ιστορίας μας και τους λόγους που μάς οδήγησαν να επιλέξουμε το συγκεκριμένο μνημείο, την Επισκοπή Άνω Βόλου.

Το τέταρτο κεφάλαιο, «Η Δημητριάδα από τους Ελληνιστικούς χρόνους ως τη σύγχρονη εποχή», επιχειρεί ένα σύντομο ιστορικό περίγραμμα του χώρου που περιλαμβάνεται στα όρια του σημερινού νομού Μαγνησίας και κυρίως στη Δημητριάδα.

Το πέμπτο κεφάλαιο, «Η Επισκοπή Άνω Βόλου-Ένα Βυζαντινό μνημείο», παρουσιάζει το Βυζαντινό μνημείο (περιγραφή, αναστήλωση του μνημείου μετά την Κατοχή και τη σημερινή του κατάσταση).

Το έκτο κεφάλαιο, «Τρόποι παιδαγωγικής προσέγγισης του Μνημείου», περιλαμβάνει γνωστούς τρόπους μουσειοπαιδαγωγικής προσέγγισης, καθώς και την πρακτική της «υιοθεσίας», όχι και τόσο γνωστής στην Ελλάδα.

Το έβδομο κεφάλαιο, «Το σχολείο ‘υιοθετεί’ το Βυζαντινό Μνημείο», αναφέρεται στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό της μουσειοπαιδαγωγικής ‘υιοθεσίας’ του Ναού: τη μεθοδολογία, τα μέσα, τους στόχους, τη σειρά και τη διάρθρωση των επισκέψεων, που προτείνονται.

Κεφάλαιο πρώτο

1. ΜΟΥΣΕΙΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ

1.1 Ο όρος

Ο όρος «μουσειοπαιδαγωγική» ως μορφωτική διαδικασία, που προέρχεται από την επικοινωνία των ανθρώπων κάθε ηλικίας, με μουσειακά εκθέματα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ευρύτερα για την προσέγγιση αρχαιολογικών χώρων και μεμονωμένων μνημείων. Επίσης, για την προσέγγιση διαφόρων καταλοίπων του πολιτισμού μας, όπως, νερόμυλων, ελαιοτριβείων, παραδοσιακών οικιών, αλλά και εργοστασίων, βιομηχανικών περιοχών κ.ά. Αν και ο όρος είναι γενικός και αναφέρεται σε όλες τις κοινωνικές ομάδες και ηλικίες των ανθρώπων, κυρίως επικεντρώνεται στο παιδί και στον έφηβο. Η ιδέα στην οποία εδραιώνεται η Μουσειοπαιδαγωγική -από το 19^ο αιώνα- είναι ότι τα μουσεία και γενικότερα οι χώροι πολιτισμικής αναφοράς, πρέπει να απευθύνονται, κατά κύριο λόγο, στα παιδιά και να αποτελούν χώρους εναλλακτικής μάθησης γι' αυτά.

Τον όρο «μουσειοπαιδαγωγική», εκτός από την αρχαία ελληνική καταγωγή του,¹ τον συναντάμε πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο στη Γερμανία (Museumspädagogik) αρχικά στο έργο του Lichtwark διευθυντή του Μουσείου Τέχνης στο Αμβούργο,² ο οποίος μας άφησε τα πρώτα κείμενα-πηγές της Μουσειοπαιδαγωγικής.

1.2 Ορισμός

Ο Δημ. Δεληγιάννης, στο «Μούσες-Μουσείο-Μουσειοπαιδαγωγική»³ επιχειρεί να ορίσει τη Μουσειοπαιδαγωγική ως εξής: «Σήμερα, τί είναι η Μουσειοπαιδαγωγική; Είναι η σύγχρονη μέθοδος μιας παιδαγωγικής που

¹ Δεληγιάννης Δ., *Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση, Πρόγραμμα σπουδών επιλογής*, Πνεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 1998, σ.6.

² Δεληγιάννης Δ., *Περί Μουσείων*, Παιδαγωγικές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 1999, σ.15.

³ Δεληγιάννης Δ., *Μούσες- Μουσείο- Μουσειοπαιδαγωγική, Επτάκυκλος, περίοδος Γ, τ.2^ο*, Αθήνα, Σεπτ. '98-Ιαν. '99, σ.36.

καλείται να μας εισάγει στους μύθους και τον πολιτισμό; Ή η ανάγκη συνένωσης της κατακερματισμένης μνημοσύνης του ελληνικού πολιτισμού; Είναι και τα δύο. Γιατί, είναι η έρευνα της παιδαγωγικής επιστήμης και της τέχνης, που θα επισημάνει τους όρους με τους οποίους θα βοηθηθεί η εκπαίδευση να συνθέσει τα ζωντανά κατάλοιπα του πολιτισμού μας.».

*«Η Μουσειοπαιδαγωγική είναι ένας νέος επιστημονικός τομέας, αντικείμενο της οποίας είναι η επιστημονική διερεύνηση και βελτίωση των όρων γόνιμης αξιοποίησης των μουσείων κι ευρύτερα των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού προς όφελος της κοινωνίας».*⁴

Η Μαρία Βαϊνά χαρακτηρίζει τη Μουσειοπαιδαγωγική, από επιστημονική πλευρά, μία δευτερογενή παιδαγωγική κατεύθυνση, που βρίσκεται ακόμη στη φάση της αναζήτησης της ταυτότητάς της, σε ένα μεγάλο στάδιο πειραματισμού, με πολύ ενθαρρυντικά τα μέχρι τώρα επιμέρους συμπεράσματα.⁵

Η Αναστασία Κουβέλη στην πολύ ενδιαφέρουσα έρευνά της *Η σχέση των μαθητών με το Μουσείο* χαρακτηρίζει τη Μουσειοπαιδαγωγική ως ένα ανομοιογενές ασαφές πεδίο δραστηριοτήτων κι ως ένα πολυποίκιλο τομέα εργασίας. Αναφέρεται σε αντικρουόμενες θεωρητικές απόψεις σχετικές με την αναγκαιότητα γένεσης της Μουσειοπαιδαγωγικής, καθώς και στην άστοχη υποστήριξη ότι η Μουσειοπαιδαγωγική θα μπορούσε να επιφέρει μία πνευματική επανάσταση. Ρεαλιστική είναι η αναφορά της στα επιστημονικά και επαγγελματικά προσόντα του μουσειοπαιδαγωγού και τις ρυθμίσεις ως προς τη θεσμοθέτηση του επαγγέλματός τους.⁶

1.3 Σκοπός – Στόχοι Μουσειοπαιδαγωγικής

1.3.1 Σκοπός

Σκοπός της Μουσειοπαιδαγωγικής είναι η δόμηση ενός επιστημονικού

⁴ Νάκου Ειρ., *Μουσεία: Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός*, Νήσος, Αθήνα 2001, σ.177.

⁵ Βαϊνά Μ., *Θεωρητικό Πλαίσιο Διδακτικής της Τοπικής Ιστορίας για τον Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα 1997, σ.144.

⁶ Κουβέλη Α., *Η σχέση των μαθητών με το Μουσείο*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2000, σσ.29-49.

πλαisiού αρχών και προβληματισμού, με βάση το οποίο μπορεί να **σχεδιάζεται** και να **ασκείται δημιουργική** εκπαιδευτική δραστηριότητα όχι μόνο σε Μουσεία αλλά ευρύτερα στο κοινωνικό, πολιτισμικό και φυσικό περιβάλλον προς όφελος όλων των **κοινωνικών** ομάδων και ιδιαίτερα των νέων.

Η παιδαγωγική αξιοποίηση των Μουσείων κι άλλων πολιτισμικών χώρων αποσκοπεί στην καλλιέργεια κριτικής σκέψης και γνώσης αλλά και στην καλλιέργεια αισθητικών⁷, συναισθηματικών, σωματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων και κωδικών επικοινωνίας με ευρύτερο σκοπό την προώθηση της παιδείας στο σύνολο της κοινωνίας.

Η μουσειοπαιδαγωγική εκπαίδευση στηρίζεται στα δεδομένα της τέχνης, της αισθητικής και του πολιτισμού και μελετά, ερευνά και προάγει την επικοινωνία μέσα από ένα εμπλουτισμένο εκπαιδευτικό περιβάλλον του Μουσείου⁸ (κι ευρύτερα των διαφόρων πολιτισμικών χώρων).

1.3.2 Στόχοι

Με τις επισκέψεις στα Μουσεία, στους αρχαιολογικούς χώρους, στα μεμονωμένα μνημεία και σε άλλους χώρους πολιτισμού επιδιώκεται η άμεση επαφή του παιδιού καθώς και η επαφή του δασκάλου με τους χώρους αυτούς, δηλαδή, η διασύνδεση του σχολείου με τους χώρους του Πολιτισμού και η συνάντηση του μουσειοπαιδαγωγού με το παιδί.

Η Μουσειοπαιδαγωγική αφορά τόσο την εξερεύνηση του εσωτερικού κόσμου και την προσωπική έκφραση, όσο και την αρμονική συνεργασία μιας ομάδας. Η ανάπτυξη της προσωπικότητας του κάθε παιδιού συγχρόνως με την αίσθηση ότι κάθε άτομο ανήκει σε μια ομάδα είναι ένας σημαντικός στόχος της παιδείας, αλλά και μια ανάγκη του ίδιου του παιδιού.⁹ Ο δάσκαλος και ο μουσειοπαιδαγωγός που θα οργανώσει την εκπαιδευτική του δραστηριότητα προς αυτή την κατεύθυνση, πρέπει να επιδιώκει για το παιδί:

⁷ Καλούρη-Αντωνοπούλου Ρ., *Αισθητική Αγωγή*, έκδ. Έλλην, Αθήνα 1999, σσ.225-272.

⁸ Δεληγιάννης Δ., «Μούσες-Μουσείο-Μουσειοπαιδαγωγική», ό.π., σ.38.

⁹ Μωραΐτου Σ., «Η Μουσειοπαιδαγωγική στην Ελλάδα. Κατάρτιση και Επιμόρφωση», διπλωματική εργασία, Π.Σ.Ε. «Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση», Βόλος 2003, σσ.24-25.

- Μακροπρόθεσμους και βραχυπρόθεσμους κοινωνικο-συναισθηματικούς στόχους και
- Μακροπρόθεσμους και βραχυπρόθεσμους γνωστικούς στόχους.

1.3.2.1 Μακροπρόθεσμοι και βραχυπρόθεσμοι κοινωνικοσυναισθηματικοί στόχοι.

Μ' αυτούς τους στόχους επιδιώκουμε για το παιδί να ¹⁰:

- εξοικειώνεται με τους χώρους της πολιτιστικής κληρονομιάς, ώστε να επανέρχεται σ' αυτούς σε διάφορες στιγμές της ζωής του.
- εξοικειώνεται με τις δημιουργίες της πολιτιστικής κληρονομιάς, επιστήμης και τεχνολογίας και ανταποκρίνεται στα κίνητρα για έκφραση και δημιουργία.
- διευρύνει την προσωπικότητά του μέσα από την ανακάλυψη και την ενεργό συμμετοχή του στην πολιτιστική διαμόρφωση, τεχνολογία και επιστήμες.
- δημιουργεί ιδανικά, ενώ εμπλουτίζει το συναισθηματικό του κόσμο και απολαμβάνει.
- καλλιεργεί συγχρόνως με τις ψυχοσυναισθηματικές του δυνατότητες την παρατηρητικότητα, μνήμη, φαντασία και αναπτύσσει τις ατομικές του δεξιότητες μέσα από τη δημιουργία.
- χρησιμοποιεί γόνιμα τις αισθήσεις του και ικανοποιεί την περιέργειά του για τον κόσμο που το περιβάλλει.
- αυτενεργεί.
- οδηγείται με τα εργαστήρια στον κόσμο της τέχνης ή της επιστήμης μέσα από τη δημιουργικότητά του.
- απολαμβάνει την καλλιτεχνικότητα, το ωραίο στο έργο τέχνης, στο δημιούργημα της φύσης ή στο αντικείμενο της καθημερινότητας.
- συγκινείται, απελευθερώνεται και εκφράζεται αυθόρμητα.

Επίσης μ' αυτούς τους στόχους επιδιώκεται να:

- προσφέρουμε ευκαιρίες για ανάπτυξη κοινωνικής συμπεριφοράς (σεβασμό

¹⁰ Αλκίσις, *Μουσεία και Σχολεία*, Δεινόσαυροι κι Αγγεία, Εκδ. 2η, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996, σσ.24-27. Η διάταξη της στοχοθεσίας μας ακολουθεί το ως άνω βιβλίο.

του «άλλου», συνεργασία, εμπιστοσύνη, εναρμονισμένη σχέση ενήλικου και παιδιού).

- ανοίξουμε το σχολείο προς το ευρύτερο κοινωνικοπολιτιστικό περιβάλλον.
- διευκολύνουμε τα παιδιά να συλλάβουν τη διαχρονικότητα της ανθρώπινης δημιουργίας, τους νόμους και την εξέλιξη της φύσης.
- εμπλουτίσουμε την ευαισθησία των παιδιών μέσω της εικαστικής, μουσικής, θεατρικής αγωγής.

1.3.2.2 *Μακροπρόθεσμοι και βραχυπρόθεσμοι γνωστικοί στόχοι*¹¹.

Με τις επισκέψεις στους χώρους πολιτισμού, ενταγμένες στο πρόγραμμα του σχολείου, επιδιώκουμε για το παιδί να:

- μαθαίνει να ανακαλεί συγκεκριμένα στοιχεία που σχετίζονται με τα ερεθίσματα των διαφόρων πολιτιστικών χώρων.
- επισημαίνει και διακρίνει σχέσεις και κοινά χαρακτηριστικά που διέπουν τα αντικείμενα του Μουσείου ή τα οποιαδήποτε κατάλοιπα του υλικού πολιτισμού συγχρονικά ή διαχρονικά.
- γνωρίζει την ιστορικότητα των χώρων ή των αντικειμένων μεμονωμένα αλλά και σε σχέση με τις κοινωνικοπολιτικές τους εξελίξεις.
- διασυνδέει τα ερεθίσματα του Μουσείου και των άλλων χώρων πολιτισμού με γνωστικά αντικείμενα και εμπειρίες του στο σχολείο. Επίσης, να ανατρέχει σε σχετικές εκφράσεις και μελέτες όπως: ποιήματα, θεατρικά έργα, επιστημονικές μελέτες.
- διαμορφώνει προσωπικά και αντικειμενικά κριτήρια, με τα οποία αξιολογεί κάθε έργο, το σκοπό και τη λειτουργικότητά του.
- προσλαμβάνει με ενδιαφέροντα τρόπο πληροφόρηση.
- αποκτά γνώσεις για την ιστορία και την πολιτιστική κληρονομιά του τόπου και συγχρόνως μαθαίνει να εκτιμά τον πλούτο άλλων πολιτισμών.
- μελετά τις συνθήκες της καθημερινής ζωής διαφόρων εποχών και χωρών,

¹¹ Άλκηστις, ό.π., σσ. 25-27.

καθώς και τις τοπικές παραδόσεις και την Τοπική Ιστορία.

- καλλιεργεί τη συγκέντρωση, την παρατηρητικότητα, τη μεθοδικότητα, την κριτική ικανότητα και την επινόηση ιδεών.
- ενεργοποιεί την περιέργεια, το ενδιαφέρον, την έμφυτη τάση του για δημιουργία και ανακαλύψεις.
- βιώνει την επίσκεψη σε κάθε πολιτισμικό χώρο ως μια ευχάριστη εμπειρία.
- καλλιεργεί δεξιότητες και στάσεις.
- οδηγείται σε μία οργανωμένη μελέτη ή έρευνα με αναλύσεις επί μέρους στοιχείων, συσχετίσεις πραγμάτων (ομοιότητες-διαφορές), γενικεύσεις και τροποποιήσεις με τη βοήθεια νέων παραγόντων.
- μαθαίνει και ταυτόχρονα ψυχαγωγείται.
- μαθαίνει να «διαβάζει», να ερμηνεύει και να αξιοποιεί δημιουργικά τον υλικό πολιτισμό, τις εικόνες και τους πολιτισμικούς χώρους, συνδέοντάς τους με όλους τους τομείς της ανθρώπινης γνώσης και εμπειρίας.¹²

1.4 Το θεωρητικό πλαίσιο της Μουσειοπαιδαγωγικής

Για την πραγματοποίηση του σκοπού και των στόχων της η Μουσειοπαιδαγωγική στηρίζεται στα πορίσματα της παιδαγωγικής, που αφορούν στην πολυσημία των πολιτισμικών χώρων -κι όχι μόνο των μουσειακών- στις ψυχικές, κοινωνικές και επιστημολογικές διαστάσεις της γνώσης, της σκέψης, της μάθησης, της επικοινωνίας και της ερμηνείας, καθώς και στις σύγχρονες μεθόδους διδακτικής. Στηρίζεται, επίσης, στη θεωρία του υλικού πολιτισμού και στις αρχές της σύγχρονης μουσειολογίας. Ωστόσο, παρά τις ως άνω διασυνδέσεις, η Μουσειοπαιδαγωγική, αναπτύσσεται ως ιδιαίτερος επιστημονικός κλάδος, με ιδιαίτερη τακτική και αναζητήσεις, που αποσκοπούν στην καλύτερη αξιοποίηση της παιδευτικής σημασίας του υλικού πολιτισμού με εναλλακτικές μορφές επικοινωνίας και μάθησης μέσα στην πολυπολιτιστική σύγχρονη πραγματικότητα.¹³

¹²Κουβέλη Α., *Η σχέση των μαθητών με το μουσείο*, ό.π., σ. 222.

¹³ Νάκου Ειρ., *Μουσεία: Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός*, ό.π., σσ.183-184.

1.4.1 Μουσειοπαιδαγωγική και σύγχρονη Παιδαγωγική

Η Μουσειοπαιδαγωγική συνδέεται με σύγχρονες τάσεις της Παιδαγωγικής οι οποίες:

- απομυθοποιούν παραδοσιακές παιδαγωγικές και εκπαιδευτικές αντιλήψεις όπως: το δασκαλοκεντρισμό και την ετοιμοπαράδοτη γνώση
- υποστηρίζουν ότι η γνώση δεν παρέχεται αλλά δομείται με την ενεργό συμμετοχή των προσώπων, σύμφωνα με το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιείται η μάθηση. Αυτή θεωρείται εξατομικευμένη διαδικασία και οδηγεί στην αρχή «τα παιδιά μαθαίνουν πώς να μαθαίνουν»
- μετατοπίζουν το ενδιαφέρον τους από την ύλη στη μαθησιακή διαδικασία, από το αντικείμενο της γνώσης προς το υποκείμενο της γνώσης
- θεωρούν το χώρο βασικό συντελεστή μάθησης (χωροπαιδαγωγική), επειδή περιέχει ερεθίσματα-πληροφορίες, περιέχει ερεθίσματα για δραστηριότητες, αποτελεί για το παιδί πεδίο έκφρασης και επικοινωνίας με τους άλλους. Ο υλικός χώρος συνδέεται με τις διαδικασίες ανάπτυξης και μάθησης¹⁴
- επαναπροσδιορίζουν τις γενικές αρχές, τον προσανατολισμό, τους στόχους της εκπαίδευσης, τις διδακτικές μεθόδους, με βάση τα πορίσματα της παιδαγωγικής έρευνας, της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας, της θεωρίας της επικοινωνίας και της ερμηνείας.

1.4.2 Οι Παιδαγωγικές βάσεις της Μουσειοπαιδαγωγικής

Η Μουσειοπαιδαγωγική υιοθετεί τις σύγχρονες τάσεις της Παιδαγωγικής (που αναφέραμε στην υποενότητα 1.4.1) τόσο στο θεωρητικό πλαίσιο όσο και στην εκπαιδευτική πρακτική. Αλλά και η Μουσειοπαιδαγωγική έχοντας συνεχή διάλογο με τη θεωρία του υλικού πολιτισμού και τη σύγχρονη μουσειολογία, ενισχύει με τη σειρά της τον παιδαγωγικό προβληματισμό και προτείνει

¹⁴ Γερμανός Δ., *Χώρος και διαδικασίες αγωγής*, Gutenberg, Αθήνα 1998, σσ.36-37.

εναλλακτικές μορφές εκπαίδευσης.

Η σύγχρονη μουσειοπαιδαγωγική θεωρία, έρευνα και εκπαιδευτική πρακτική θεμελιώνονται σε παιδαγωγικές και γνωστικές θεωρίες που προτείνουν την ενεργοποιημένη-βιωματική μάθηση. Μία θεωρία που υποστηρίζει την εξατομικευμένη αλλά και κοινωνική διάσταση της μάθησης, είναι του L. Vygotsky.¹⁵ Σύμφωνα με τη θεωρία του η νοητική ανάπτυξη επηρεάζεται από το κοινωνικό και το πολιτιστικό πλαίσιο στο οποίο μεγαλώνουν τα παιδιά. Αλλά και η εκπαίδευση έχει κοινωνικό χαρακτήρα. Η ανάπτυξη και η μάθηση μπορεί να είναι εσωτερικές εξατομικευμένες διαδικασίες, αλλά συγκροτούνται κοινωνικά. Η εκπαίδευση είναι, όμως, περισσότερο αποτελεσματική όταν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαιτερότητες κάθε παιδιού και εφαρμόζει ανάλογες μεθόδους.

Βασικές παιδαγωγικές αρχές της Μουσειοπαιδαγωγικής και της σύγχρονης Παιδαγωγικής που συνδέονται με τη θεωρία του L. Vygotsky είναι:

- **Η απόρριψη δασκαλοκεντρικών διδακτικών μεθόδων στο σχολείο** και η υιοθέτηση μεθόδων που αναγνωρίζουν τις ατομικές διαφορές των παιδιών (εξατομίκευση διδασκαλίας). Αντίστοιχα, στο χώρο της Μουσειοπαιδαγωγικής έχει αμφισβητηθεί η παραδοσιακή ξενάγηση ως μέθοδος προσέγγισης μουσείων και γενικά πολιτισμικών χώρων. Προτείνει εναλλακτικές μεθόδους, που διευκολύνουν άτομα και ομάδες να προσεγγίσουν αυτούς τους χώρους, αυτενεργώντας, με βάση τις δυνατότητές τους, τα ενδιαφέροντα και τις παραστάσεις τους.
- **Η εφαρμογή μεθόδων ολιστικής ή διεπιστημονικής μάθησης στο σχολείο** που διασπά τα στεγανά όρια μεταξύ των επιστημών και διευκολύνει διεπιστημονικές μορφές κατανόησης της πραγματικότητας. Και η μουσειοπαιδαγωγική εκπαίδευση χρησιμοποιεί διεπιστημονικά σχέδια δράσης για την αναγνώριση της πολυσημίας του υλικού πολιτισμού **από ομάδες**, παράλληλα όμως τα σχέδια αυτά ενισχύουν την αυτενέργεια, τη σκέψη και **έκφραση του καθενός ξεχωριστά**. Αφού η μάθηση, η γνώση και η ανάπτυξη έχουν κοινωνικό χαρακτήρα η **ομαδική εργασία** θεωρείται βασικός παράγοντας της εξέλιξής τους.

¹⁵ Σολομωνίδου Χ., Εκπαιδευτική τεχνολογία, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 1999, σσ 29-30.

Η γλώσσα, βασικός κώδικας επικοινωνίας κι ερμηνείας του κόσμου αποτελεί τη βάση της αναζήτησης και του διαλόγου, που η σύγχρονη Μουσειοπαιδαγωγική επιδιώκει, προκειμένου να εμπλουτίσει τον παιδευτικό χαρακτήρα των πολιτισμικών χώρων, έτσι ώστε να ευνοείται η επικοινωνία μεταξύ ατόμων και ομάδων.

• Ο εμπλουτισμός των βιωματικών παραστάσεων των παιδιών, για να προωθεί την ανάπτυξή τους, πρέπει να συνδέεται με κατάλληλη εκπαίδευση, που να λαμβάνει υπόψη τις προηγούμενες γνώσεις και τα ενδιαφέροντά τους. Αντίστοιχα, και οι επισκέψεις σε πολιτισμικούς χώρους δεν μπορούν να βοηθήσουν στην καλλιέργεια του κοινού, αν δεν συνδέονται με εκπαιδευτικά προγράμματα, που να υπολογίζουν τις ιδιαιτερότητες των ατόμων και των ομάδων. Η βιωματική μάθηση (στο σχολείο και στους πολιτισμικούς χώρους) δίνει μεγαλύτερη σημασία στις ιδιαίτερες ικανότητες του κάθε παιδιού, παρά στις αδυναμίες του. Αυτό συντελεί στην καλλιέργεια της αυτοεκτίμησης, συνεργασίας και κατανόησης των άλλων. Οι βιωματικές εκπαιδευτικές μέθοδοι δεν αγνοούν τις συναισθηματικές διαστάσεις της μάθησης και τη «συναισθηματική νοημοσύνη» (Goleman D).¹⁶

Εδώ πρέπει να αναφέρουμε την επαναστατική θέση του L. Vygotsky,¹⁷ ο οποίος προτείνει την κοινή εκπαίδευση ατόμων με διαφορετικές δυνατότητες και ανάγκες, η οποία συμβάλλει στην αντιστάθμιση των ιδιαίτερων αδυναμιών κάθε παιδιού. Αυτές οι απόψεις έχουν διευρύνει την παιδαγωγική βάση της Μουσειοπαιδαγωγικής ως προς την εφαρμογή βιωματικών μεθόδων εκπαίδευσης και την αξιοποίηση του παιδευτικού χαρακτήρα των πολιτισμικών χώρων για την πολύπλευρη καλλιέργεια όλων κι ειδικότερα των παιδιών.

Ιδιαίτερα έχει επηρεάσει το παιδαγωγικό υπόβαθρο της Μουσειοπαιδαγωγικής ο J. Bruner¹⁸, που υποστηρίζει ότι:

«Κάθε θέμα μπορεί να διδαχθεί ικανοποιητικά με κάποια τίμια διανοητική μορφή σε κάθε παιδί, σε κάθε στάδιο ανάπτυξης», δηλαδή, αν η διδακτική μέθοδος προσαρμόζει τις επιστημονικές διαστάσεις και απαιτήσεις του θέματος στις

¹⁶ Goleman D., *Η συναισθηματική νοημοσύνη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σσ.19-30.

¹⁷ Νάκου Ειρ., *Μουσεία....*, ό.π., σ.206.

¹⁸ Νάκου Ειρ., *Μουσεία....*, ό.π., σ.206.

δυνατότητες των παιδιών. Με βάση την αρχή αυτή, τα μουσεία, ο ευρύτερος υλικός πολιτισμός και η τέχνη έπαψαν να θεωρούνται απαραίτητα χώροι υψηλής τέχνης, αποκλειστικά και μόνο για μορφωμένους και «ανοίχτηκαν» στο ευρύ κοινό, κυρίως στα παιδιά και τους νέους, αλλά και σε άτομα με ειδικές ανάγκες.

Οι πολιτισμικοί χώροι ασκούν παιδευτική-εκπαιδευτική, πολιτιστική και επικοινωνιακή πολιτική που υπερασπίζεται το δικαίωμα όλων στον πολιτισμό και την εξασφάλιση ίσων ευκαιριών στην αξιοποίηση των πολιτισμικών αγαθών.

Η Μουσειοπαιδαγωγική στηρίζει τη θεωρητική και πρακτική επεξεργασία μεθόδων, που διευκολύνουν διάφορες κατηγορίες ατόμων και ομάδων να προσεγγίσουν πολύπλευρα πολιτισμικούς χώρους, στο έργο κι άλλων παιδαγωγών, ερευνητών και θεωρητικών της γνώσης και της μάθησης. Αυτοί υποστηρίζουν ότι δεν αντιλαμβανόμαστε όλοι οι άνθρωποι τον κόσμο με τον ίδιο τρόπο, γιατί διαθέτουμε διαφορετικούς τρόπους κατανόησης της πραγματικότητας. Μεταξύ αυτών ο H. Gardner,¹⁹ ο οποίος διακρίνει επτά (7) διαφορετικούς τύπους νόησης. Κάθε τύπος συνδέεται με ιδιαίτερες ικανότητες του ανθρώπου, που χρειάζονται ιδιαίτερες μορφές εξάσκησης, προκειμένου να εξελιχθούν αυτές οι αυθόρμητες κλίσεις σε ανεπτυγμένες δεξιότητες κατανόησης, επικοινωνίας και έκφρασης. Αυτό μπορεί να γίνει μέσω της αγωγής, της εκπαίδευσης κι άλλων κοινωνικών και πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων. Οι τύποι νοημοσύνης, κατά Gardner είναι:

- η γλωσσική ή λεκτική,
- η λογικομαθηματική,
- η χωροαντιληπτική,
- η κιναισθηματική,
- η μουσική,
- η διαπροσωπική και
- η ενδοπροσωπική ή ενδοατομική.

Η θεωρία αυτή μας δίνει τη δυνατότητα ν' αντιληφθούμε τη μονόπλευρη παραδοσιακή εκπαίδευση, που καλλιεργεί αποκλειστικά, τη «γλωσσική» και τη

¹⁹ Παπαελοπούλου Ε., Πολλαπλοί τύποι νοημοσύνης: Θεωρία-εφαρμογή και προοπτικές στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, διδακτορική διατριβή, Βόλος 2002, σσ.85-91.

«μαθηματική» νοημοσύνη και δε δίνει πολύπλευρες ευκαιρίες σε κάθε παιδί ν' αναπτύξει όλους τους τύπους νοημοσύνης. Στον αντίποδα της παραδοσιακής εκπαίδευσης βρίσκονται οι σύγχρονες προσεγγίσεις, που θεωρούν ότι η δόμηση της γνώσης δε συνδέεται μόνο με διανοητικές διεργασίες αλλά και με άλλες γλωσσικές, αισθητικές, συναισθηματικές και κοινωνικές. Γι' αυτό όλα τα παιδιά πρέπει να διευκολύνονται, ώστε ν' αναπτύξει το καθένα τις ιδιαίτερες ικανότητές του (νοητικές, συναισθηματικές, ψυχοκινητικές, αισθητικές). Επίσης, ο γνωστικός τομέας δεν περιορίζεται, σήμερα, μόνο στην απόκτηση γνώσεων, αλλά και στην **κατανόηση και χρήση μεθόδων** (B. Bloom)²⁰, όπως και στην ανάπτυξη δεξιοτήτων **ερμηνείας, ανάλυσης και σύνθεσης διαφορετικών στοιχείων**.

Η σύγχρονη Μουσειοπαιδαγωγική έχει «μεταφέρει» αυτές τις θέσεις στο δικό της έργο, που έχει ως σκοπό να εξασφαλίσει το δικαίωμα όλων να έχουν πρόσβαση στον πολιτισμό, αλλά επί πλέον, στηρίζεται και στη δική της έρευνα, που επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στην κατανόηση όλων των παραγόντων που συνδέονται με την άσκηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων στους πολιτισμικούς χώρους.

Δεν αναφερόμαστε, βέβαια, σε εκπαιδευτικά προγράμματα που, απλά, μεταφέρουν στεγνές γνώσεις για την ιστορία και τον πολιτισμό. Αλλά σε μουσειοπαιδαγωγικά προγράμματα που στηρίζονται σε **διεπιστημονικό προβληματισμό** μέσα από τον οποίο επιχειρείται ν' αναδειχθεί η **ιστορικότητα**, η **πολυσημία** και η **πολυπλοκότητα** (ακόμη και η αντιφατικότητα) της πολιτισμικής έκφρασης του ανθρώπου.

1.4.3 Θεωρία του υλικού πολιτισμού

Όπως αναφέραμε και προηγουμένως, η Μουσειοπαιδαγωγική δε συνδέεται μόνο με σύγχρονες παιδαγωγικές τάσεις, αλλά και με παραμέτρους που αφορούν στη Μουσειολογία και στη θεωρία του υλικού πολιτισμού.

Σ' αυτή την υποενότητα θα αναφέρουμε με συντομία το περιεχόμενο και το χαρακτήρα της θεωρίας του **υλικού πολιτισμού** και τις «σχέσεις» του

²⁰ Νάκου Ειρ., *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*, ό.π., σ.209.

μουσειοπαιδαγωγικού προβληματισμού με την ως άνω θεωρία.

Ποιό είναι το περιεχόμενο της θεωρίας του υλικού πολιτισμού; Τα φυσικά πράγματα και τα κατασκευασμένα από τον άνθρωπο αντικείμενα (χρηστικά ή έργα τέχνης), δηλαδή, το φυσικό και δομημένο υλικό περιβάλλον συνδέεται με τον πολιτισμό που δημιούργησε ο άνθρωπος κι αποτελεί τον υλικό πολιτισμό. Έτσι, ο όρος υλικός πολιτισμός, γενικός κι ευρύς όρος, περιλαμβάνει όλα τα κινητά και ακίνητα φυσικά και κατασκευασμένα από τον άνθρωπο υλικά πράγματα του περιβάλλοντος. Η θεωρία του υλικού πολιτισμού αν και καλύπτει όλα τα στοιχεία του περιβάλλοντος, ενδιαφέρεται περισσότερο για την προσέγγιση των υλικών πραγμάτων, που κατασκεύασε ο άνθρωπος. Ο δε όρος «αντικείμενα» που συναντάμε στα όρια της θεωρίας αυτής, χρησιμοποιείται για να καλύψει όλα τα πράγματα, όλα τα υλικά στοιχεία που υπάρχουν στο περιβάλλον.

Τόσο τα φυσικά πράγματα, όσο και τα χρηστικά αντικείμενα καθώς και τα έργα τέχνης δεν εκλαμβάνονται ως κάτι δεδομένο που βρίσκεται απέναντί μας, αλλά ως κάτι που μεταλλάσσεται καθημερινά, μέσω των πολύπλευρων ατομικών και κοινωνικών σχέσεων, που αναπτύσσουμε μαζί τους.²¹

Ποιος είναι όμως ο χαρακτήρας του υλικού πολιτισμού; Ποια η βαθύτερη ουσία του;

Ο υλικός πολιτισμός, κατά το παρελθόν, αντιμετωπίστηκε ως ένα φαινόμενο ενταγμένο στα πλαίσια της φυσικής πραγματικότητας κι όχι και στη σφαίρα της πολιτισμικής πραγματικότητας. Έτσι, για την προσέγγισή του αρκούσε να χρησιμοποιηθεί η ίδια μέθοδος μ' εκείνη των θετικών επιστημών (χρησιμοποίηση γενικών όρων), προσέγγιση που υποβάθμιζε το γνωστικό και συμβολικό περιεχόμενο του πολιτισμού.

Σήμερα είναι αποδεκτό ότι ο υλικός πολιτισμός *«συγκροτείται και από νοήματα που δεν είναι καθόλου υποχρεωτικό να παράγονται απευθείας και αποκλειστικά από τις υλικές ιδιότητες των πραγμάτων, ούτε είναι απαραίτητο να αναφέρονται μόνο σ' αυτές. Τα αντικείμενα που συνιστούν τον υλικό πολιτισμό, στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής παράγονται, χρησιμοποιούνται και*

²¹ Νάκου Ειρ., *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*, ό.π. σσ.11-12.

απορρίπτονται μέσα σ' ένα δίκτυο γνωστικών σχημάτων, νοημάτων και συμβολισμών που καθορίζουν τα τελικά χαρακτηριστικά τους»²²

1.4.3.1 Ερμηνευτικές προσεγγίσεις του υλικού πολιτισμού.

Η ερμηνευτική προσέγγιση του υλικού πολιτισμού διαφοροποιείται σύμφωνα κάθε φορά από τις πολιτισμικές και επιστημολογικές τάσεις που επικρατούν, γιατί κάθε πολιτισμός αντιλαμβάνεται τα πράγματα διαφορετικά.²³

Οι αρχαιολογικές και ιστορικές προσεγγίσεις της ιστορικής σημασίας του υλικού πολιτισμού, που μας ενδιαφέρουν άμεσα στην συγκεκριμένη εργασία, μπορούν να διακριθούν, ανάλογα με τον επιστημολογικό προσανατολισμό τους, σε παραδοσιακές, μοντέρνες και μεταμοντέρνες.

Τα υλικά κατάλοιπα-αντικείμενα σύμφωνα με τις αρχαιολογικές προσεγγίσεις:

- Οι παραδοσιακές αρχαιολογικές προσεγγίσεις επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στην αισθητική μορφή και προέλευση των υλικών καταλοίπων και τα αξιολογούν συνδέοντάς τα μόνο με το γνωστό παρελθόν και τη σταθερή χρονολόγησή του.
- Οι μοντέρνες αρχαιολογικές προσεγγίσεις εκλαμβάνουν τα αρχαιολογικά κατάλοιπα ως δυναμικές μορφές που συνδέονται τόσο με το σύνθετο παρελθόν όσο και με το παρόν.
- Οι μεταμοντέρνες προσεγγίσεις θεωρούν ότι τα υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, αποκομμένα από το παρελθόν, αποκτούν νοήματα και σημασίες με την ερμηνεία τους στο παρόν.²⁴

Τα υλικά κατάλοιπα-αντικείμενα σύμφωνα με τις ιστορικές προσεγγίσεις:

- Η παραδοσιακή ιστορία συνδέει την ιστορική σημασία των καταλοίπων (αντικειμένων) με το γνωστό και χρονολογικά διατεταγμένο παρελθόν.
- Η μοντέρνα ιστορία συνδέει την ιστορική σημασία τους με τις σχέσεις

²² Κωτσάκης Κ., Αντικείμενα και αφηγήσεις. Η ερμηνεία του υλικού πολιτισμού στη σύγχρονη αρχαιολογία, *Επτάκκλος*, Σεπτέμβριος '98-Ιανουάριος '99, τευχ. , σσ.15-16.

²³ Νάκου Ειρ., *Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός*, ό.π., σ.13.

²⁴ Νάκου Ειρ., ό.π., σσ.58-81.

διάδρασης και διαλόγου που αναπτύσσουν οι κοινωνίες του παρόντος με του παρελθόντος.

- Η μεταμοντέρνα ιστορία συνδέει την ιστορική σημασία των υλικών καταλοίπων μόνο με το παρόν, με την ιστοριογραφία του παρόντος.

Εδώ, θα πρέπει ν' αναφέρουμε ότι η παραδοσιακή ιστορία χρησιμοποιεί κυρίως **γραπτά κατάλοιπα** του παρελθόντος ως ιστορικές μαρτυρίες. Οι σύγχρονες προσεγγίσεις της ιστορίας αποδίδουν **ίση ιστορική** σημασία σε εργαλεία, ευτελή πήλινα σκεύη, γλυπτά, πήλινα θραύσματα, θεμέλια κτιρίων, κουκούτσια ελιών, με αυτήν που αποδίδουν σε πρωτογενείς γραπτές μαρτυρίες. Τα φυσικά και κατασκευασμένα αντικείμενα **χρησιμοποιούνται** ως «κείμενα», όπως και οι γραπτές μαρτυρίες.

Τα αντικείμενα παρουσιάζουν πολλά πλεονεκτήματα έναντι των γραπτών κειμένων του παρελθόντος (ως προς την αξιοπιστία τους) γιατί:

- συνδέονται άμεσα με την ίδια την πραγματικότητα, αφού αποτελούν τμήμα της
- είναι ανθεκτικά στο χρόνο και πείθουν τις μελλοντικές γενιές για τη ζωή σε παλαιότερες εποχές
- εντυπωσιάζουν τα μικρά παιδιά ακόμη και τους αδιάφορους ανθρώπους, γιατί είναι άμεσα αντιληπτά από τις αισθήσεις
- συνδέονται, αντίθετα από τις γραπτές πηγές, με την καθημερινή ζωή στο παρελθόν και το παρόν και λειτουργούν ως μαρτυρίες για τη ζωή διαφόρων κοινωνικών ομάδων. Μπορούν να μας «μιλήσουν» για πολλές πλευρές της πραγματικότητας
- προσεγγίζονται από άτομα κάθε ηλικίας, ενώ τα γραπτά κείμενα είναι δύσκολα για τα μικρά παιδιά, λόγω των εννοιών και των γενικεύσεών τους
- κατασκευάζονται για να λειτουργήσουν ως μηνύματα, τα ίδια δηλαδή, είναι μηνύματα, σε αντίθεση με τα κείμενα που γράφονται για να μεταφέρουν μηνύματα.

1.4.3.2 Η πολυσημία του υλικού πολιτισμού και το ζήτημα της ερμηνείας.

... για τους ενήλικες το παρελθόν είναι μία χώρα που δεν μπορούμε να επισκεφτούμε, αλλά την ανασυνθέτουμε, στο εδώ και τώρα που επιδιώκει – ή υποκρίνεται – να είναι το εκεί και το τότε²⁵ ...

Σύμφωνα με τις σύγχρονες απόψεις της θεωρίας του υλικού πολιτισμού της μουσειολογίας και της αρχαιολογίας, όλα τα αντικείμενα, ακόμα και τα φυσικά, θεωρούνται αντικείμενα ανοιχτά σε διάφορες εναλλακτικές «αναγνώσεις», ερμηνείες και χρήσεις.

Τα μουσειακά αντικείμενα κι όλα τα υλικά κατάλοιπα ως υλικά ίχνη του παρελθόντος μπορεί να έχουν σαφή υλικότητα και να τα αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, αλλά ταυτόχρονα εμπεριέχουν νοήματα και πληροφορίες για τις κοινωνίες που τα δημιούργησαν, αφού λειτούργησαν στο πλαίσιο ενός ιστορικά προσδιορισμένου κοινωνικού σχηματισμού.²⁶ Άρα, τα αντικείμενα έχουν ιστορικότητα, αποτελούν τεκμήρια του παρελθόντος που μας δίνουν αποσπασματικές πληροφορίες για το παρελθόν αλλά βρίσκονται και μας περιβάλλουν στο παρόν, άλλοτε αχρηστευμένα ή σε συνεχή ή δεύτερη χρήση κι άλλοτε ως αντικείμενα συλλογής, έρευνας και μελέτης.

Ωστόσο, τα υλικά κατάλοιπα του πολιτισμού δε διηγούνται από μόνα τους την ιστορία τους, ούτε αποκαλύπτουν από μόνα τους τα μυστικά τους.²⁷ Μπορούν να γίνουν κατανοητά, κι όχι απλώς αντιληπτά από τις αισθήσεις, μπορούν να μετασχηματιστούν από απλές πληροφορίες σε γνώσεις και να προσλάβουν νοήματα μέσα από τη διαδικασία της ερμηνείας. Η διαδικασία της ερμηνείας αποκαλύπτει ότι ο υλικός πολιτισμός δε γίνεται ομοιόμορφα αντιληπτός από το σύνολο των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων. Τα υλικά κατάλοιπα που συνιστούν τον υλικό πολιτισμό προσεγγίζονται ως νοήματα και μετατρέπονται

²⁵ Κωτσάκης Κ., Αντικείμενα και αφηγήσεις. Η ερμηνεία του υλικού πολιτισμού, ό.π., σ. 11.

²⁶ Χουρμουζιάδης Γ., *Λόγια από χώμα*, Νησίδες, Σκόπελος 1999, σσ.69-80.

²⁷ Γκότσης Στ., Αντικείμενο και ερμηνεία, *Μουσείο-Σχολείο*, 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο, Καβάλα 2002, σσ.17-18.

σε «κείμενα», τα οποία επιδέχονται πολλές αναγνώσεις και ερμηνείες.²⁸

Οι αρχαιολογικοί χώροι, τα μεμονωμένα μνημεία, τα μουσειακά αντικείμενα αποτελούν υλικά ίχνη κι όχι γλωσσικό κώδικα και κυρίως δεν «ομιλούν» τη γλώσσα της εικόνας. Ο κώδικας ανάγνωσής τους δεν είναι εύληπτος. Αντίθετα, μπορούμε να οδηγηθούμε στη δημιουργία εικονικών παρελθόντων μέσα από στρεβλές αναγνώσεις. Γι' αυτό, οι ως άνω χώροι, χρειάζονται ερμηνεία και διαμεσολάβηση, η οποία να στηρίζεται σ' έναν τρόπο ανάγνωσης του παρόντος.²⁹

Κάθε ερμηνεία του υλικού πολιτισμού είναι ένα νέο κείμενο, που παραμένει ανοικτό σε νέες ερμηνείες. Η ουσία της ερμηνείας βρίσκεται στην πολλαπλότητά της. Τα νοήματα και οι σημασίες των υλικών καταλοίπων δεν απορρέουν μόνο από τα ίδια, ούτε από τις διασυνδέσεις τους με το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο του παρελθόντος, αλλά απορρέουν και από το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο των παρατηρητών του παρόντος. Η πολυσημία των αντικειμένων επιτρέπει ερμηνευτική πολλαπλότητα καθώς και διαφορετικές αναγνώσεις του παρελθόντος αλλά και του παρόντος. Καθένας αντιλαμβάνεται και προσεγγίζει διαφορετικά τους πολιτισμικούς χώρους, σε σχέση με τις προηγούμενες γνώσεις του³⁰, παραστάσεις, την κοινωνική, πολιτισμική και ιδεολογική προέλευσή του και τις δεξιότητες που διαθέτει για την «ανάγνωση» των πολιτισμικών χώρων και αντικειμένων. Ο καθένας χώρος πολιτισμού για τον καθένα επισκέπτη δεν είναι απλώς ένα θέαμα αλλά ένα **βίωμα**, που καθένας το βιώνει διαφορετικά. Αυτό σημαίνει ότι η ερμηνευτική προσέγγιση του υλικού πολιτισμού δεν έχει σταθερό χαρακτήρα μέσα στο χώρο και το χρόνο.³¹

Αυτό το στοιχείο της ρευστότητας, της υποκειμενικότητας, της σχετικότητας όλων των πραγμάτων, που έχει εισάγει η πολλαπλότητα της ερμηνείας, έχει αναγνωρισθεί κι εκτιμηθεί, κυρίως, από τα μεταμοντέρνα ιδεολογικά ρεύματα.³²

²⁸ Κωτσάκης Κ., «Από το έκθεμα στο νόημα: Η ερμηνεία στη σύγχρονη θεωρία της αρχαιολογίας», στο Μ. Σκαλτσά, *Η Μουσειολογία στον 21^ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*. (Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου 21-24/11/97). Εκδόσεις Εντευκτηρίου, Θεσσαλονίκη 2001, σσ.196-199.

²⁹ Αλεξίου Θ., Βοσνίδης Π., Τζαμουράνη Κ., Προσεγγίζοντας τον αρχαιολογικό χώρο, *Μουσείο-Σχολείο*, 5^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καλαμάτας, 4-6 Απριλίου 1997, σ.27.

³⁰ Μουσύρη Θ., Μουσεία και Κοινότητες Ερμηνευτών, σ.78., στο Κόκκινος Γ., Αλεξάκη Ε., επιμ.

Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002,

³¹ Νάκου Ειρ., ό.π., σ.173.

³² Μούλιου Μ., Μπούνια Α., Μουσειακές Εκθέσεις: Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη Μουσειακή θεωρία και πρακτική, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 70 , σ.54.

Οι μεταμοντέρνες, μάλιστα, ερμηνευτικές προσεγγίσεις του υλικού πολιτισμού έχουν υιοθετήσει και προτείνουν το μοντέλο της «ανάγνωσης» αντί της «αφήγησης» με στόχο την «εμπειρία» κι όχι τη μοναδική και τελεσίδικη «ερμηνεία». Αυτή η πρόταση (ανάγνωση-εμπειρία) προϋποθέτει **διαρκή εμπλοκή** του επισκέπτη στην παιδευτική-ερμηνευτική διαδικασία προσέγγισης ενός πολιτισμικού χώρου.³³

Βασικό εργαλείο για την ερμηνεία του υλικού πολιτισμού αποτελεί η πρόταση του αρχαιολόγου Ian Hodder, που υποστηρίζει ότι ο υλικός πολιτισμός πρέπει να θεωρηθεί ως ένα σύστημα στο οποίο τα αρχαιολογικά αντικείμενα και μνημεία αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα και σημεία.³⁴ Επικεντρώνεται η πρότασή του σε τρία σημεία:

- Το πρώτο δηλώνει ότι ο πολιτισμός συγκροτείται από νοήματα.
- Το δεύτερο δηλώνει τη συνάφεια των αρχαιολογικών ευρημάτων.
- Το τρίτο δηλώνει τον ενεργό χαρακτήρα του υλικού πολιτισμού, δηλαδή, ότι ο πολιτισμός είναι αποτέλεσμα της ενεργητικής συμμετοχής των μελών της κοινωνίας.³⁵

1.4.3.3 *Η θεωρία του υλικού πολιτισμού και η μουσειοπαιδαγωγική εκπαίδευση.*

Η σύγχρονη μουσειοπαιδαγωγική εκπαίδευση, έχοντας ανοιχτό διάλογο με τη θεωρία του υλικού πολιτισμού, δεν αποσκοπεί σε **μονοσήμαντες** αποκαλύψεις της σημασίας του πολιτισμικού πλούτου. Αντίθετα, επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στη διευκόλυνση και προώθηση **ποικίλων** τρόπων προσέγγισης των καταλοίπων του υλικού πολιτισμού. Τα μουσειακά αντικείμενα, οι αρχαιολογικοί χώροι και τα μεμονωμένα μνημεία, λόγω της πολυσημίας τους «δε συνδέονται μόνο με συγκεκριμένους τομείς γνώσης, αλλά είναι ανοιχτά σε πολλαπλές

³³Κόκκινος Γ., Αλεξάκη Ε., *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, επιμέλεια, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002, σσ.14-15.

³⁴ Βέμη Β., *Η Αρχαιολογία ως Σημειωτική: για μια άσκηση επικοινωνίας με το Αρχαιολογικό (Μουσειακό) Αντικείμενο*, *Επτάκυκλος*, τ. 14^ο, Δεκέμβριος '99-Φεβρουάριος 2000, σσ.178-180.

³⁵ Κωτσάκης Κ., *Αντικείμενα και αφηγήσεις*, ό.π., σσ.17-20.

εναλλακτικές ερμηνείες και σημασίες». ³⁶ Μπορούν να προσφέρουν πολλές δυνατότητες για εναλλακτικές μεθόδους μάθησης και να προσεγγιστούν πολύπλευρα, δηλαδή, υπόκεινται σε προσεγγίσεις και αναγνώσεις από διαφορετικές οπτικές γωνίες. «Όλα τα αντικείμενα γύρω μας έχουν νόημα, και μάλιστα όχι μόνο το συγκεκριμένο νόημα που κάποιος άλλος μας το δίνει έτοιμο και στερεότυπο και διαμεσολαβημένο, αλλά νόημα που μπορούμε να το αναζητήσουμε και μόνοι μας» κι αυτή η προσωπική εμπλοκή στην αναζήτηση του νοήματος, «συντελεί στη διαμόρφωση της κριτικής σκέψης, στην ανάπτυξη της δημιουργικής φαντασίας, στην απόκτηση πολύ χρήσιμων δεξιοτήτων και φυσικά στην απόλαυση της πολιτισμικής κληρονομιάς». ³⁷

Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής εκπαίδευσης είναι να διευκολύνει τη μαθησιακή διαδικασία διαμορφώνοντας κατάλληλες εκπαιδευτικές συνθήκες, δηλαδή, τρόπους, μέσα και μεθόδους, που να ωθούν το άτομο και την ομάδα να εκφράζουν τις σκέψεις τους και τις αντιλήψεις τους για τον υλικό πολιτισμό και τη σημασία του.

1.4.3.4. Μεθοδολογία της Μουσειοπαιδαγωγικής

Η μάθηση στο Μουσείο ή σ' οποιοδήποτε αρχαιολογικό χώρο ή μνημείο είναι πολύ διαφορετική από τη μάθηση στο σχολείο. Έχει χαρακτήρα προαιρετικό και επηρεάζεται από την κοινωνική ομάδα που επισκέπτεται αυτούς. Η διδασκαλία μέσα από τα αντικείμενα και τα μνημεία και η ερμηνεία αυτών αποτελεί τη βάση της εκπαίδευσης στους χώρους πολιτισμικής αναφοράς.

Τα αντικείμενα, τα μνημεία και οι λίθοι δεν είναι «όνια φθεγγόμενα», δεν μιλούν από μόνα τους, χρειάζονται το δικό μας «λόγο», χρειάζονται ερμηνεία. Η ερμηνεία των χώρων πολιτισμού και των αντικειμένων του Μουσείου, πρέπει να στηρίζεται σε δύο παραμέτρους, στα ίδια αντικείμενα και τα μνημεία, αλλά και στην συγκεκριμένη ομάδα επισκεπτών στην οποία απευθύνεται. Έχουμε τόσες

³⁶Νάκου Ειρ., Η αξιοποίηση του παιδευτικού χαρακτήρα των μουσείων και ο σχεδιασμός μιας σύγχρονης μουσειακής αγωγής. *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 102-103, 1988, σ.46.

³⁷ Βέμη Β., Η Αρχαιολογία ως Σημειωτική, ό.π., σ.185.

ερμηνείες όσες είναι και οι ομάδες επισκεπτών. Διαφορετικές ομάδες ερμηνεύουν τα υλικά κατάλοιπα του πολιτισμού με διαφορετικό τρόπο.

Η προσέγγιση ενός θέματος μπορεί να γίνει από το μουσειοπαιδαγωγικό με διάφορους τρόπους. Το ίδιο αντικείμενο ή μνημείο μπορεί να παρουσιαστεί από διαφορετική βάση και να ερμηνευθεί διαφορετικά. Κάποια είδη ερμηνευτικών προσεγγίσεων είναι:

- Διδακτική προσέγγιση: Δίνεται έμφαση στην παροχή πληροφοριών.
- Εξελικτική προσέγγιση: Δίνεται έμφαση στο χρόνο και στις αλλαγές.
- Λειτουργική προσέγγιση: Δίνεται έμφαση στην ικανότητα του ανθρώπου να προσαρμόζεται στις αλλαγές (κοινωνικός παράγοντας).
- Αισθητική προσέγγιση: Έμφαση στην ομορφιά των εκθεμάτων (στόχος η συγκίνηση).
- Ιστορική προσέγγιση: Η έμφαση δίνεται στα γεγονότα του παρελθόντος και το ρόλο του ανθρώπου.
- Προσέγγιση μέσω της Ιστορίας της Τέχνης: Εξηγείται η σημασία ενός αντικειμένου ή πολιτισμικού χώρου από την πλευρά του στυλ.
- Οικονομική προσέγγιση: Εδώ ενδιαφέρει η σχέση του ανθρώπου με τα αντικείμενα ή τους χώρους πολιτισμού μέσω της παραγωγής, του εμπορίου και της ανταλλαγής των αγαθών.
- Κοινωνική προσέγγιση: Εξηγεί τα πράγματα μέσω της σχέσης των ανθρώπων με το περιβάλλον τους και τα αντικείμενα.³⁸

1.5 Σκοπός της σύγχρονης μουσειοπαιδαγωγικής εκπαίδευσης

Σκοπός της σύγχρονης μουσειοπαιδαγωγικής εκπαίδευσης είναι η άσκηση του ευρύτερου κοινού, και ειδικότερα των παιδιών και των νέων, στη διεύρυνση του φυσικού, κοινωνικού και πολιτισμικού περιβάλλοντος, καλλιεργώντας πολλαπλές νοητικές, σωματικές, ψυχικές και κοινωνικές δεξιότητες, γνώσεις και τύπους νοημοσύνης που μπορούν να τους βοηθούν να αναπτύξουν πολύπλευρα

³⁸ Μουσούρη Θ., «Σχεδιασμός και αξιολόγηση Εκθεμάτων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων στο Μουσείο», σημειώσεις μαθήματος, ΠΣΕ «Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση» του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος 2000.

την προσωπικότητά τους, διαμορφώνοντας κριτική αντίληψη τόσο του εαυτού τους όσο και των άλλων, μέσα στο πλαίσιο του άμεσου περιβάλλοντός τους και της παγκόσμιας πολυπολιτισμικής πραγματικότητας.



Κεφάλαιο δεύτερο

2. ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1 Μνημείο-Αρχαιολογικός χώρος - Όροι – Νόμοι

Ως μουσειοπαιδαγωγοί θα πρέπει να γνωρίζουμε έννοιες, όρους, διεθνείς συμβάσεις, νομικά πλαίσια σχετικά με το αντικείμενό μας, εργαλεία απαραίτητα της θεωρητικής μας σκευής. Θεωρούμε αναγκαίο να διερευνήσουμε γλωσσικά τη λέξη μνημείο και να διευκρινίσουμε τους όρους: μνημείο και αρχαιολογικός χώρος.

Η λέξη μνημείο ετυμολογικά προέρχεται από το ρήμα μνάομαι-μιμνήσκω, που σημαίνει «θυμάμαι κάτι, προειδοποιώ για κάτι, αφήνω υποθήκες στους συγχρόνους»³⁹. Γενικότερα, μνημείο λέμε το αρχιτεκτονικό ή γλυπτό έργο προς τιμή και ανάμνηση προσώπου ή γεγονότος, αλλά και το σημαντικό έργο τέχνης ή λόγου περασμένης εποχής.⁴⁰

Από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα ο όρος μνημείο σηματοδοτεί κάθε μεμονωμένο πολιτισμικό αγαθό, που τυγχάνει κοινής αναγνώρισης και πρέπει να προστατευτεί, να προβληθεί και να αναδειχτεί.⁴¹

Το 1972, στο Παρίσι, σε μια διεθνή συνάντηση ο όρος διευκρινίζεται περισσότερο και γίνεται διάκριση μεταξύ της παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς και της παγκόσμιας φυσικής κληρονομιάς. Στην πρώτη κατηγορία συμπεριλαμβάνονται «τα μεμονωμένα αντικείμενα, τα οικιστικά σύνολα και τα τοπία που έχουν προκύψει ως συνδυασμός ανθρώπινης παρέμβασης και φύσης, ενώ στη δεύτερη κατηγορία συγκαταλέγονται τα μνημεία της φύσης, οι γεωλογικοί σχηματισμοί, τα φυσικά τοπία ιδιαίτερου κάλους».⁴²

³⁹ Για την ετυμολογία και την προέλευση της λέξης βλ. Μαρμαράς Ε., Ράπη Στ., Σταματίου Ε., Προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, Αθήνα 2000.

⁴⁰ Τεγόπουλος-Φυτράκης, *Ελληνικό Λεξικό*, Ελευθεροτυπία, Αθήνα 1993, σ.469.

⁴¹ Σελέντη Ν., Σταυρουλάκη Φ., Τα μυστικά ενός μνημείου, στο *Μουσείο-Σχολείο*, 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καβάλας, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002, ΥΠΕΠΘ-ΥΠ.ΠΟ.-ICOM, Μουσείο Καβάλας, σ.40.

⁴² Οι διεθνείς συμβάσεις είναι καταχωρημένες στην ιστοσελίδα του ICOMOS www.international.icomos.org.

Οι διευκρινίσεις γύρω από την έννοια του μνημείου αποτυπώνονται στο νέο Ελληνικό νόμο, που ψηφίστηκε τον Ιούνιο του 2002. Ο νόμος «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», ως μνημεία ορίζει «τα πολιτιστικά αγαθά που αποτελούν υλικές μαρτυρίες και ανήκουν στην πολιτιστική κληρονομιά της Χώρας». Τα κατατάσσει σε αρχαία, αυτά που χρονολογούνται έως και το 1830 και σε νεότερα. Επίσης, τα ξεχωρίζει σε κινητά και ακίνητα. Ακίνητα είναι όσα «υπήρξαν συνδεδεμένα με το έδαφος και παραμένουν σε αυτό. Σ' αυτά συμπεριλαμβάνονται οι εγκαταστάσεις, οι κατασκευές και τα διακοσμητικά στοιχεία που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα τους, καθώς και το άμεσο περιβάλλον τους».⁴³

2.2 Μνημεία και τοπική κοινωνία

Η επικοινωνία (πρόσβαση) του κοινού με τα μνημεία και τους αρχαιολογικούς χώρους, η προστασία, ανάδειξη, ερμηνεία, η ένταξή τους στη σύγχρονη κοινωνική ζωή, καθώς και η ευαισθητοποίηση των πολιτών για την πολιτιστική τους κληρονομιά, αποτελούν στρατηγικούς στόχους για την Πολιτεία. Ωστόσο, αυτοί οι στόχοι είναι αδύνατον να υλοποιηθούν χωρίς τη συνεργασία της εκπαιδευτικής κοινότητας και της τοπικής κοινωνίας κάθε πολιτιστικού χώρου. «*Η πνευματική και συναισθηματική προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι δικαίωμα και προνόμιο της τοπικής κοινωνίας, που οφείλει να περιβάλλει τον αρχαιολογικό πλούτο της περιοχής της με σεβασμό, αγάπη και ενδιαφέρον*»⁴⁴.

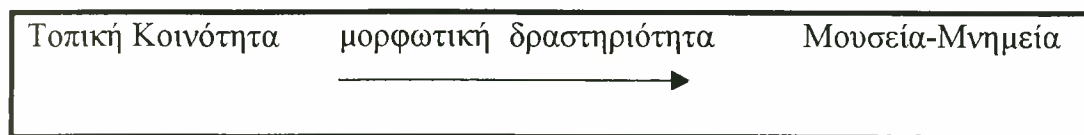
Για την ενίσχυση του αισθήματος της συνέχειας και του καλύτερου προσδιορισμού της ταυτότητας των μελών μιας κοινότητας μέσα στο χρόνο, είναι αναγκαία, η μελέτη των θεσμών⁴⁵ αυτής της κοινωνίας. Όσο για την κατανόηση της Ιστορίας της, διαμέσου των τόπων μνήμης της περιοχής της, είναι

⁴³ «Για την προστασία των Αρχαιοτήτων και εν γένει της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, αρ. φύλλου 153/28-6-2002.

⁴⁴ Χρυσουλάκη Στ., *Όταν οι λίθοι φθέγγονται...*, ό.π., σ.39.

⁴⁵ Περεντίδης Σ., *Η Βυζαντινή Κοινωνία και οι Θεσμοί της*, φάκελος υλικού, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2000, σ.43.

απαραίτητη μία **μορφωτική δραστηριότητα** ανάμεσα στην τοπική κοινωνία με τα μουσεία και τα μνημεία της.



Αυτή η μορφωτική δραστηριότητα θα πρέπει να έχει ως στόχο την αξιοποίηση του παιδευτικού χαρακτήρα τοπικού πολιτιστικού περιβάλλοντος προς όφελος, κυρίως, του μαθητικού πληθυσμού και των λοιπών κοινωνικών ομάδων.

Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση αυτής της μορφωτικής διαμεσολάβησης μπορεί να γίνει από φορείς όπως: μουσεία, πανεπιστήμια, ιδρύματα, εργαστήρια Ιστορίας, διάφορα Προγράμματα (Πρόγραμμα Μελίνα-Εκπαίδευση και Πολιτισμός). Επίσης, από μουσειοπαιδαγωγούς, δασκάλους, νηπιαγωγούς ή και με τη συνεργασία αυτών των προσώπων. Αυτές οι διαμεσολαβήσεις αποτελούν θεματικά οργανωμένες δραστηριότητες, ερμηνευτικές-εκπαιδευτικές δράσεις, που είναι γνωστές, συνήθως, ως Εκπαιδευτικά Προγράμματα και απευθύνονται κυρίως σε σχολικές ομάδες.

Εφαρμόζονται σε «τόπους εθνικής ιστορικής μνήμης», όπως είναι τα μουσεία, αλλά και σε μνημεία, αρχαιολογικούς χώρους, σε κάθε μορφή δομημένου και φυσικού περιβάλλοντος. Επίσης, σε κάθε ανοιχτό χώρο που υλικά ίχνη του παρελθόντος εμπλέκονται με το παρόν. Μ' αυτή την έννοια, οι ως άνω χώροι, αποτελούν **ανοιχτά Μουσεία**, που έχουν ανάγκη διαμεσολάβησης και ερμηνείας για να γίνουν κατανοητά, μια και προσφέρουν υλικό για τη «συγκρότηση της συλλογικής μνήμης».⁴⁶

⁴⁶ Γκότσης Στ., Αντικείμενο και ερμηνεία: από τις θεωρητικές αναζητήσεις στη μουσειακή εκπαιδευτική πράξη, *Μουσείο-Σχολείο*, 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καβάλας, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002, σ.20.

Κεφάλαιο τρίτο

3. ΤΟΠΙΚΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ

3.1 Λόγοι επιλογής ενός Βυζαντινού Μνημείου για μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση

Οι λόγοι που μας οδήγησαν να επιλέξουμε ένα βυζαντινό μνημείο για μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση είναι:

A. Η έλλειψη βυζαντινού μουσείου στο Νομό μας.

B. Η έλλειψη οποιασδήποτε αναφοράς σε βυζαντινό κατάλοιπο του μαγνησιακού χώρου μέσω εκπαιδευτικού φακέλου, πληροφοριακών εντύπων ή μουσειοσκευής, από πλευράς κάποιου εκπαιδευτικού φορέα, ιδρύματος, της 7^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων ή Προγράμματος.

Τα περισσότερα σχολεία του Νομού μας, στα πλαίσια της Τοπικής Ιστορίας, επισκέπτονται, εκτός από το Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου⁴⁷, τα νεολιθικά χωριά⁴⁸ Σέσκλο-Διμήνη⁴⁹, τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές στις Φθιώτιδες Θήβες⁵⁰ (Ν.Αγχιάλο) και τη βιβλιοθήκη των Μηλέων.

Το εκπαιδευτικό υλικό που υπάρχει για τους άνω χώρους, εκτός της βιβλιοθήκης Μηλέων, δεν βρίσκεται σ' όλα τα σχολεία. Κι αν υπάρχει, δεν είναι γνωστό πώς κι αν χρησιμοποιείται για την προετοιμασία (αν γίνεται) της επίσκεψης.

⁴⁷ Πανεπιστημίο Θεσσαλίας, Εργαστήριο Εκπαιδευτικής Ιστορίας, *Μια μέρα στο Διμήνη και στο Σέσκλο*, εκπαιδευτικό πρόγραμμα επίσκεψης στις νεολιθικές προθήκες του Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου.

⁴⁸ Αδρύμη-Σισμάνη Β., Μελέτη Μουσείου και έρευνα πεδίου, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2000/2001, σσ. 17-20.

⁴⁹ Αδρύμη-Σισμάνη Β., Το Νεολιθικό χωριό στο Διμήνη, *Πρόγραμμα Μελίνα-Ο κόσμος της Αρχαιότητας*, εκπαιδευτικός φάκελος αρ.1.

⁵⁰ Πανεπιστημίο Θεσσαλίας, Εργαστήριο Εκπαιδευτικής Ιστορίας, *Ανακαλύπτω τις Παλαιοχριστιανικές Βασιλικές των Φθιώτιδων Θηβών*, έντυπο εκπαιδευτικό υλικό, Βόλος 1997. Μία διδακτική πρόταση που στηρίχτηκε στην εργασία τελειόφοιτων φοιτητριών. Για την οργάνωση και σύνθεση του υλικού συνεργάστηκαν: κ. Χαράλαμπος Γ. Χαρίτος, Καθηγητής της Ιστορίας της Εκπαίδευσης και διευθυντής του Εργαστηρίου, Ασπασία Ντίνα, αρχαιολόγος-βυζαντινολόγος, και Μπίλη Βέμη, βυζαντινολόγος-μουσειοπαιδαγωγός, λέκτορας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Γ. Η ανάδειξη των μνημείων αυτής της περιόδου. Αυτά είναι άγνωστα στην εκπαιδευτική κοινότητα⁵¹, όπως διαπιστώσαμε από μια άτυπη έρευνα (δίχως τη συνεργασία κάποιου φορέα σε πρώτη φάση), που ξεκίνησε το 2001.

Δ. Η άμβλυνση της προκατάληψης των εκπαιδευτικών για τη Βυζαντινή Ιστορία και η αλλαγή του τρόπου προσέγγισής της.

Ε. Η ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος για την Τοπική Βυζαντινή Ιστορία διαμέσου των μνημείων της εποχής, της αναζήτησης γραπτών πηγών (πρωτογενών-δευτερογενών) και προφορικών παραδόσεων.⁵²

Η άγνοια της Τοπικής Βυζαντινής Ιστορίας και των μνημείων της αγγίζει ένα γενικότερο πρόβλημα, αυτό της δυσκολίας προσέγγισης, της Γενικής Βυζαντινής Ιστορίας και της θέσης της στη νεοελληνική εκπαίδευση. Ό,τι έχει σχέση με το Βυζάντιο, αν και βρίσκεται χρονικά πιο κοντά στην εποχή μας, δεν προσεγγίζεται με την ίδια διάθεση που προσεγγίζεται η αρχαιότητα. «...Χρειάζεται ένας εναλλακτικός τρόπος μάθησης», «...μία αντιστροφή του κέντρου βάρους της διδακτέας ύλης: Να διδάσκεται όχι απλώς βυζαντινή ιστορία, αλλά Ιστορία του Βυζαντινού Πολιτισμού και μάλιστα μια ιστορία «εμπράγματα», με αφετηρία τον απτό, ορατό κόσμο των αντικειμένων και μνημείων του υλικού πολιτισμού, γιατί αυτό ταιριάζει στην ηλικία των παιδιών.». ⁵³

Σε τοπικό επίπεδο μπορούμε να πετύχουμε την πρόκληση ενδιαφέροντος, παιδιών και εφήβων, για την τοπική βυζαντινή κληρονομιά μας, αξιοποιώντας τα υπάρχοντα μνημεία, ως ορατά απομεινάρια αυτής της εποχής, απόδειξη της συνέχειας του πολιτισμού των κοντινών μας προγόνων, που υπάρχει και σήμερα σε πολλές εκφάνσεις της σύγχρονης ζωής μας. Ο τρόπος επαφής των παιδιών με τα μνημεία θα πρέπει να βασίζεται στη σύγχρονη μουσειοπαιδαγωγική θεωρία, που έχει υιοθετήσει τη βιωματική ενεργοποιημένη και συναισθηματική διάσταση της μάθησης (συναισθηματική νοημοσύνη), την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, το σεβασμό στις ιδιαιτερότητες των παιδιών.⁵⁴ Αρχές, που ακόμα δεν

⁵¹ Τσιμπιδάς Ν., Ο Βυζαντινός Ναός της Παναγίας στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου, Θεσσαλία, φ.1-9-2002.

⁵² Μοϊδίνη Μ., κόρη ιερέως, διηγείται τις αναμνήσεις της για τη λειτουργική ζωή στην Επισκοπή από το 1955-1970, μαγνητοφώνηση 1^η, Βόλος Ιούνιος 2004.

⁵³ Βέμη Β., Το Βυζάντιο στην εκπαίδευση, Β' Συνάντηση βυζαντινολόγων Ελλάδας-Κύπρου, Αθήνα 1999, σσ.87-89.

⁵⁴ Νάκου Εφ., Μουσεία: Εμείς, τα πράγματα και ο πολιτισμός, ό.π., σ.184-185.

έχουν «περάσει» στα σχολεία μας και θα ήταν «ευχής έργο» να μπόλιαζαν, όσο το δυνατόν πιο σύντομα την καθημερινή παιδευτική πρακτική. Το βίωμα και το συναίσθημα θα δώσει στα παιδιά μεγαλύτερες δυνατότητες κατανόησης και γνώσης της Βυζαντινής Ιστορίας, από μία στεγνή συσσώρευση γνώσεων αποστήθισης.

Συμπερασματικά θα λέγαμε, μέσα από την πολύχρονη εμπειρία μας στο ελληνικό σχολείο, ότι χρειάζεται μεγάλη προσπάθεια να μεταστραφεί η άγνοια και η παραγνώριση του Βυζαντίου σε ουσιαστική γνώση, και η προκατάληψή μας γι' αυτό σε παραδοχή.

Όμως «η έλλειψη ουσιαστικής γνώσης για το Βυζάντιο και μάλιστα η αρνητική στάση προς αυτό, έχει πολύ αρνητικές συνέπειες για τη δόμηση της εθνικής μας αυτογνωσίας και τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε τον ιστορικό μας χρόνο».⁵⁵

3.2 Λόγοι επιλογής της Επισκοπής Άνω Βόλου

Οι λόγοι που μας οδήγησαν να επιλέξουμε το συγκεκριμένο Βυζαντινό Μνημείο για μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση είναι οι εξής:

1. **Η σημαντικότητα του μνημείου.** Ανήκει στα βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλίας και είναι το μοναδικό στην περιοχή μας.
2. **Όλος ο χώρος, το φυσικό και το δομημένο περιβάλλον, μπορεί να θεωρηθεί ως βυζαντινό πάρκο.** Ευρήματα από ανασκαφική έρευνα δεν έχουμε. Έχουμε όμως στην κορυφή του πευκόφυτου Λόφου, με θέα προς το Πήλιο και τους ορεινούς όγκους πέρα από τον Παγασητικό, τον καταστόλιστο με βυζαντινά ανάγλυφα Ναό της Παναγίας. Επίσης, ερείπια τειχών (συνεχής τειχισμός, επάλληλων αρχαίων και βυζαντινών), λείψανα οικοδομών, κτισμάτων και υδατοδεξαμενής (κινστέρνας), ερείπια ναυδρίων που διακρίνονται σε διάφορα σημεία του Λόφου. Ένα από αυτά, της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, σώζεται ολόκληρο και το συναντούμε καθώς ανεβαίνουμε.

⁵⁵ Βέμη Β., Το Βυζάντιο στην Εκπαίδευση, ό.π., σσ.87-89.

3. Ο Ναός και ο αύλειος χώρος του δε χαρακτηρίζεται από την «ακαταστασία», που παρουσιάζει ένας αρχαιολογικός χώρος, εξαιτίας της ύπαρξης - ταυτόχρονα - καταλοίπων από διαδοχικές περιόδους της ζωής του μνημείου⁵⁶.

4. Το μνημείο κινείται σε δύο παραμέτρους, τη συγχρονία και τη διαχρονία.

5. Όλος ο χώρος αποτελεί ένα «ανοιχτό μαθησιακό περιβάλλον» φυσικό και πολιτισμικό. Η φύση και η τέχνη σε μοναδική αρμονία. Ο χώρος, ως αυθεντικό κατάλοιπο του παρελθόντος, προσφέρεται για εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης της Ιστορίας (Τοπικής και Γενικής). Επιτρέπει μεγάλη ελευθερία επιλογών στο μουσειοπαιδαγωγό ή στο δάσκαλο, αφού δε δεσμεύεται από κάποια μουσειολογική αναπαράσταση του μνημείου, από κλειστές προθήκες ή δυσνόητες για τα παιδιά λεζάντες.

6. Η εύκολη πρόσβαση στο χώρο είναι ένας από τους λόγους επιλογής του μνημείου. Η είσοδος στο Λόφο, από τη βόρεια πλευρά, βρίσκεται επί της κεντρικής οδικής αρτηρίας Βόλου-Πηλίου. Δεν υπάρχει φύλακας και μπορεί κανείς να εισέλθει στο χώρο ελεύθερα, αλλά δε βρίσκει το Ναό ανοιχτό. Χρειάζεται τηλεφωνική επικοινωνία με τον ιερέα. Σε παρακείμενο της εισόδου χώρο, υπάρχει χώρος στάθμευσης, που εξυπηρετεί και μεγάλα αυτοκίνητα.

7. Ο τελευταίος λόγος, είναι προσωπικός, αλλά ιδιαίτερα ισχυρός για την επιλογή του μνημείου. Ο χώρος είναι συνδεδεμένος με παιδικές κι εφηβικές μνήμες. Σήμερα γνωρίζοντας και την ιστορική του αξία, με τη βοήθεια της Μουσειοπαιδαγωγικής και της περαιτέρω έρευνας αξίζει να προσπαθήσουμε να γίνει γνωστό στις νεότερες γενιές, μέσω της εκπαιδευτικής κοινότητας. Ο Ναός της Κοιμήσεως της Παναγίας, και ο Δεκαπενταύγουστος, αποτελούν σημεία αναφοράς στην Ορθόδοξη Παράδοσή μας που είναι άρρηκτα δεμένη με το Βυζάντιο.

⁵⁶ Πεδιαδιτάκη Α., Εκπαιδευτικά προγράμματα με θέματα Βυζαντινής Αρχαιολογίας, σσ.69-83, στο Ζαφειράκου Αίγλη (επιμ.), *Μουσεία και Σχολεία*, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000.

Κεφάλαιο τέταρτο

4. Η ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΑ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΩΣ ΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ⁵⁷

4.1 Πηγές

Ο Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου ανήκει στα βυζαντινά μνημεία της Μαγνησίας κι ευρύτερα της Θεσσαλίας.

Πριν την παρουσίαση του Μνημείου θεωρούμε αναγκαία μία σύντομη ιστορική αναφορά στις τύχες του χώρου που περιλαμβάνεται στα όρια του σημερινού νομού Μαγνησίας και κυρίως στη Δημητριάδα.

Η σύνθεση κι ενός ελάχιστου ακόμα ιστορικού περιγράμματος προκαλεί ανασφάλεια επειδή «τα πιο σημαντικά γεγονότα που χαρακτηρίζουν την ιστορική εξέλιξη της Μαγνησίας, δεν έχουν ακόμα αξιολογηθεί συνθετικά, έτσι αντιμετωπίζονται ως μεμονωμένες πραγματοποιήσεις που αυτή τη στιγμή δεν μπορούν να μας αποκαλύψουν τη διαλεκτική διαδοχή των περιόδων...».⁵⁸

Η Μαγνησία -Δημητριάδα- κατά τη Μέση και Ύστερη βυζαντινή περίοδο είναι άμεσα συνδεδεμένη με τις τύχες των περιοχών της Θεσσαλίας και της Ανατολικής Στερεάς, των οποίων αποτελούσε μέρος.

Ιδιαίτερη δυσκολία παρουσιάζει η επαφή και η πρόσβασή στις άμεσες, πρωτογενείς, πηγές της ως άνω ιστορικής περιόδου (Μέση και Ύστερη Βυζαντινή) γιατί και περιορισμένες είναι και συχνά αντικρουόμενες.

Για την εποχή πριν το 1204 πολύτιμο βοήθημα είναι η διδακτορική διατριβή της Άννης Π. Αβραμέα «Βυζαντινή Θεσσαλία μέχρι του 1204», όπου βρίσκει κανείς κι όλη τη βιβλιογραφία για τη μεσαιωνική Θεσσαλία. Στη διατριβή της γίνεται αναφορά στη Δημητριάδα ως τη Δ' Σταυροφορία, που η Δημητριάδα υπάγεται στο βασίλειο της Θεσσαλονίκης, με διοικητή το Βονιφάντιο Μομφερατικό.

⁵⁷ Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών (ΔΗ.Κ.Ι.), *Αρχαία Δημητριάδα. Η διαδρομή της στο χρόνο*. Πρακτικά ημερίδας, 9-11-1994, Βόλος 1996, σσ. 11-35.

⁵⁸ Χουρμουζιάδης Γ. Αρχαία Μαγνησία, στο *Μαγνησία το χρονικό ενός Πολιτισμού*, εκδόσεις ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 1982, σ.14.

Για την περίοδο από 1204-1423, η ημερομηνία οριστικής κατάληψης της Δημητριάδας από τους Τούρκους, δηλαδή, την εποχή της Φραγκοκρατίας, βυζαντινής κυριαρχίας και Καταλανοκρατίας ισχύει η ίδια δυσκολία για την ανεύρεση πρωτογενών πηγών και τη δυνατότητα πρόσβαση σ' αυτές.

Σημαντικά βοηθήματα για την έρευνα της Τοπικής Ιστορίας θεωρούνται δύο μελέτες του Βολιώτη Απόστολου Παπαθανασίου: «Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδας κτήτορες Ι. Μονών»⁵⁹ και « Το Πήλιο δεύτερο Άγιον Όρος της Ελλάδος στα βυζαντινά χρόνια»⁶⁰. Τα βιβλιογραφικά στοιχεία και οι πηγές που χρησιμοποιεί αναφέρονται σε έγγραφα, χρυσόβουλα, αργυρόβουλα και συγγραφείς της εποχής, καθώς και σε έργα Ελλήνων και ξένων συγγραφέων.

Σχετικά με την εκκλησιαστική ιστορία της Επισκοπής Δημητριάδας βασικά έργα είναι του Ν. Γιαννόπουλου: **A)** Επισκοπικοί Κατάλογοι Θεσσαλίας, Επετηρίς Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός, τ. 10 (1914), σσ.281-282 και τ. 11 (1915), ό.π. σσ.193-194. **B)** Επισκοπικοί Κατάλογοι Θεσσαλίας, Θεολογία, τ. 13 (1915), σ.27. Πολύτιμες πληροφορίες μάς παρέχει ο λόγιος μοναχός του Βόλου, Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης, στα περιοδικά: *Η Φήμη (1886-1888)* και *Ο Προμηθεύς (1889-1892)*.

4.2. Σύντομη ιστορική διαδρομή

4.2.1 Ελληνιστικοί – Ρωμαϊκοί χρόνοι

Η Δημητριάδα ιδρύθηκε από το Δημήτριο Πολιορκητή στα 293 π.Χ. Όταν τειχίστηκε η πόλη οι κάτοικοι των γύρω συνοικισμών (τμήματα των Παγασών, Ιωλκού, Ορμινίου) «συνοικίστηκαν» σ' αυτή και η Δημητριάδα έγινε πολυάνθρωπη και ισχυρή.

Στα 217 π.Χ. όταν ο Φίλιππος Ε' καταστρέφει τις Φθιώτιδες Θήβες, που πριν έναν αιώνα αποτελούσαν «παράθυρο» της μεσογειακής Θεσσαλίας προς τον

⁵⁹ Παπαθανασίου Α., *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδας κτήτορες Ι. Μονών*, εκδόσεις ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα 1989.

⁶⁰ Παπαθανασίου Α., *Το Πήλιο δεύτερο Άγιον Όρος της Ελλάδος στα βυζαντινά χρόνια*, έκδοση Κοινότητα Μακρινίτσας, 2002.

Παγασητικό, οι έμποροι και οι ναυτικοί των Θηβών ήρθαν στη Δημητριάδα και από τότε αρχίζει η μεγάλη ανάπτυξή της. Ο πληθυσμός της φτάνει τις 30.000 και για τους μακεδόνες βασιλείς αποτελεί κέντρο στρατηγικής και οικονομικής σημασίας.⁶¹

Η Δημητριάδα κυριεύτηκε από τους **Ρωμαίους** στα 168 π.Χ. και οι ίδιοι κατεδάφισαν τα τείχη του μεγάλου λιμανιού (167 π.Χ.). στη διάρκεια των ρωμαϊκών χρόνων (168 π.Χ.-330 μ.Χ.).

Η ρωμαϊκή περίοδος κράτησε για τη Δημητριάδα και την ευρύτερη περιοχή της μέχρι το 330μ.Χ., οπότε αρχίζει η πρώιμη (παλαιοχριστιανική) βυζαντινή περίοδος.

4.2.2 *Βυζαντινή Περίοδος*

Η Δημητριάδα εξακολουθεί και αυτή την περίοδο, παρ' όλο που κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής εποχής χάνει τη λαμπρότητά της, να διατηρεί την εμπορική και στρατηγική της αξία ως λιμάνι, και να παραμένει ένα αστικό κέντρο.

Ο Ιουστινιανός το ΣΤ' αι. έκτισε το κατεστραμμένο τείχος της μικρότερο, γιατί η πόλη ήταν ασύγκριτα μικρότερη από τη Δημητριάδα των Μακεδόνων βασιλέων.⁶²

Το 732 η Θεσσαλία ως τμήμα του Ιλλυρικού παύει να εξαρτάται από την εκκλησιαστική διοίκηση της Ρώμης και υπάγεται με διάταγμα του Λέοντος Γ' Ισαύρου στη διοίκηση του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Η Δημητριάδα διατηρήθηκε ως βυζαντινή γνωστή πόλη από το 431 μ.Χ., από τότε που έχουμε την πρώτη ιστορική πληροφορία για τον Επίσκοπο Δημητριάδας Μάξιμο, μέχρι και το έτος 1198.

Η ιστορία της Δημητριάδας, ως καθαρά βυζαντινής πόλης, τελειώνει το 1204, μαζί με την πτώση της Κωνσταντινούπολης στα χέρια των Λατίνων

⁶¹ Σκουβαρά Β., Μακρή Κ., *Ο Βόλος από τα βάθη των αιώνων*, ιστορικός οδηγός, έκδοση εφημ. ΠΡΩΤΗ, Βόλος 2001, σ.20.

⁶² Ασημακοπούλου-Ατζακά Π., στο *Μαγνησία*, ό.π., σ.109.

Σταυροφόρων της Δ' Σταυροφορίας. Υπάγεται στο βασίλειο της Θεσσαλονίκης, το οποίο διοικείται από το Βονιφάντιο Μομφερατικό.

4.2.3 Η Δημητριάδα στην Φραγκοκρατία

Η Δημητριάδα μέχρι το έτος 1204 αποτελούσε μέρος του Θέματος της Βυζαντινής Κύριας Ελλάδας και τελούσε υπό βυζαντινή διοίκηση. Ευημερεί σε όλη τη διάρκεια της βυζαντινής περιόδου, όπως συμπεραίνεται από τις πηγές.⁶³

Μετά το 1204 η Μαγνησία παρέμεινε για λίγα χρόνια υπό φραγκική κυριαρχία.

Στα χρόνια της Φραγκοκρατίας η Δημητριάδα και η περιοχή της ανήκουν στον Έλληνα χωροδεσπότη Κωνσταντίνο Μελισσηνό και τους απογόνους του.⁶⁴

*«Η ιστορική εξέλιξη της οικογένειας των Μελισσηνών είναι απόλυτα συνυφασμένη με τη μεσαιωνική ιστορία της Δημητριάδας, με την εκκλησιαστική και πολιτιστική παράδοσή της, καθώς και με την ανέγερση απ' αυτούς ονομαστών μοναστηριών, μέσα στα 200 και πλέον χρόνια, που διαφέντευαν τη Δημητριάδα και την περιοχή της (1207 περίπου-1423)».*⁶⁵

4.2.4 Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδας κτήτορες I. Μονών (1207- 1340)

Τα μέλη της οικογένειας των Μελισσηνών απλώθηκαν σε όλη τη Βυζαντινή επικράτεια και κυρίως στην Ήπειρο, Μακεδονία, Πελοπόννησο, Κρήτη, νησιά και Θεσσαλία. Διακρίθηκαν ως στρατηγοί, έπαρχοι, εκκλησιαστικοί άρχοντες και τοπάρχες.

Από αυτούς ο **Κωνσταντίνος Μελισσηνός** (1207-1255) είναι ο αρχηγός του οίκου των Μελισσηνών της Δημητριάδας. Παντρεύτηκε, το 1236, τη Μαρία Αγγελίνα Κομνηνή, αδελφή του Δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β' Αγγέλου Κομνηνού. Ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός διακρινόταν για την προσήλωσή του στην Ορθοδοξία και την αγάπη προς το Μοναχικό Σχήμα. Ενδιαφέρθηκε για την

⁶³ Ασημακοπούλου-Ατζακά Π., στο *Μαγνησία*, ό.π., σ.109.

⁶⁴ Σκουβαρά Β., Μακρή Κ., *Ο Βόλος...*, ό.π., σ.21.

⁶⁵ Παπαθανασίου Α., *Οι Μελισσηνοί...*, ό.π., σσ.13,15,20.

επισκευή, ανακαίνιση και συντήρηση μονών και μονυδρίων της τοπαρχίας του σε συνεργασία με την Επισκοπή Δημητριάδας. Οικονομικά ισχυρός ίδρυσε ένα μεγάλο μοναστήρι της «**Οξείας Επισκέψεως της Υπεράγνου Θεομήτορος**» στην Άνω Δρυανούβαινα (Μακρινίτσα).⁶⁶

Ο Κωνσταντίνος Μελισσηνός, αφού παρέδωσε την εξουσία στο γιο του και κληρονόμο του Νικόλαο Μελισσηνό, εγκαταβίωσε σαν μοναχός Κωνσταντίος, στο μοναστήρι που ο ίδιος ίδρυσε.

Ο **Νικόλαος Μελισσηνός** (1255-1274) ακολούθησε την πολιτεία του πατέρα του. Παντρεύτηκε την Άννα Παλαιολογίνα, ανεψιά του Αυτοκράτορα της Νίκαιας και μετέπειτα της Κωνσταντινούπολης Μιχαήλ Παλαιολόγου. Και οι δύο ήταν άνθρωποι ενάρετοι και ευσεβείς. Αποφάσισαν να οικοδομήσουν κι αυτοί μοναστήρι στην Άνω Δρυανούβαινα (σημερινή Πορταριά), το οποίο αφιέρωσαν στο όνομα του Προφήτη Ιωάννου Προδρόμου κι είναι γνωστό σαν μοναστήρι του «**Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας**»⁶⁷. Ήταν Σταυροπηγιακή και λειτούργησε σαν γυναικεία μονή.

Ασπάστηκαν και οι δύο το μοναχικό βίο και εγκαταβίωσαν, ο μεν Νικόλαος στη Μονή Οξείας Επισκέψεως, ως μοναχός Ιωάσαφ και Νείλος (μεγαλόσχημος), η δε Άννα ως μοναχή Ανθούσα στο μοναστήρι Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας.

Το πότε καταστράφηκαν τα μοναστήρια της Οξείας Επισκέψεως (Μακρινίτσα) και του Προφήτου Προδρόμου Νέας Πέτρας (Πορταριά) δεν είναι γνωστό.

⁶⁶ Παπαθανασίου Α., *Οι Μελισσηνοί...*, ό.π. Επιλέξαμε τη μελέτη του Βολιώτη ερευνητή Α.

Παπαθανασίου, για τους Μελισσηνούς της Δημητριάδας, ως αξιόπιστη πηγή, μετά από υπόδειξη του κ. Λ. Δεριζιώτη και τη σύμφωνη γνώμη του κ. Σταύρου Περεντίδη, Καθηγητή του ΙΑΚΑ, στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

⁶⁷ Έγγραφα που αναφέρονται στην ίδρυση και γαιοκτησία της μονής του Προφήτη Προδρόμου (1270-1273), περιέχονται στο Δ' τόμο των «*Εγγράφων της Μακρινίτσας*», (*Acta et Diplomata...*, ό.π.), σσ.331-336, 345-349.

4.2.5 Η Δημητριάδα (ΙΔ'- ΙΕ' αιώνας)⁶⁸

Δε γνωρίζουμε από πηγές για την ιστορία της Δημητριάδας πριν από την οριστική κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους. Με την κατάληψη του Κάστρου των Αγίων Θεοδώρων από τους Τούρκους (1423), οι κάτοικοι αυτής της τειχισμένης συνοικίας της Δημητριάδας, εγκαταλείπουν την περιοχή τους και μετακινούνται προς το Πήλιο. Εκεί κτίζουν τα σπίτια τους και πυκνώνουν τον πληθυσμό που προϋπήρχε γύρω από τα μοναστήρια.

Η Δημητριάδα διατήρησε την ιστορική της παρουσία στο μαγνησιακό χώρο 18 αιώνες (294 π.Χ. – 1423 μ.Χ.). Τη Δημητριάδα της Ελληνιστικής, Ρωμαϊκής, Παλαιοχριστιανικής και Βυζαντινής εποχής, διαδέχτηκε η πόλη του Βόλου, κτισμένη, ακριβώς απέναντι, από το βόρειο μυχό του κόλπου της βυζαντινής πόλης.

4.3 Η ίδρυση μονών στο Πήλιο (Ι' – ΙΔ')

4.3.1 Βυζαντινοί χρόνοι

Στους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες αναπτύχθηκε έντονα στο Πήλιο η μοναστηριακή ζωή.

Μοναχοί από το Άγιο Όρος έρχονται στο Πήλιο, ιδρύουν μικρές μονές και εγκαταβιώνουν σ' αυτές δίνοντας στο βουνό την όψη δεύτερου Άγιου Όρους. Η μεγαλύτερη μαζική αποδημία μοναχών από το Άγιο Όρος εμφανίστηκε κατά το ΙΔ' αιώνα.⁶⁹

⁶⁸ Παπαθανασίου Α., Η ιστορία της ευρύτερης περιφέρειας του Βόλου και του Πηλίου κατά τη Μεσαιωνική περίοδο (330-1423 μ.Χ.), στο *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών, Βόλος 2004, σσ.176-178.

⁶⁹ Παπαθανασίου Α., *Το Πήλιο δεύτερο Άγιον Όρος της Ελλάδος στα Βυζαντινά χρόνια*, Έκδοση Κ. Μακρινίτσας, Βόλος 2002, σσ.19,45,54,73,74.

4.3.2 Τουρκοκρατία

Και στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας στη Μαγνησία (1423-1881) εξακολουθούν να κτίζονται μοναστήρια κι εκκλησίες. Διαπιστώνει κανείς, από τις πηγές, συνεχή παρουσία μοναστικού βίου και συνέχιση της Ορθόδοξης Παράδοσης στην περιοχή μας κι αυτή την περίοδο.

Ιδιαίτερα στην περιοχή του Πηλίου ιδρύονται πολύ γνωστά μοναστήρια:

1. **Η Ι. Μονή Φλαμουρίου (1583)** στην περιοχή Φλαμουρίου Όρους του Πηλίου.⁷⁰ Ιδρύθηκε από τον Όσιο «Συμεών ανυπόδητο και μονοχίτων». Σύμφωνα με σιγίλιο του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Ιερεμίου Β' η μονή είναι Σταυροπηγιακή. Τιμάται στο όνομα της «Μεταμορφώσεως του Σωτήρος».⁷¹

2. **Η Μονή Σουρβιάς (1627)**. Βρίσκεται Β.Δ. του Βόλου στην περιοχή της Α. Κερασιάς (Πήλιο). Ιδρύθηκε από τον Άγιο Διονύσιο Ολυμπιώτη και τιμάται στο όνομα της Αγίας Τριάδος. Σώζονται επιγραφές και έγγραφα. Τα έτη 1821, 1854, και 1878 λεηλατήθηκε από τους Τούρκους. Δεύτερος κτήτορας της Μονής Σουρβιάς αναφέρεται ο Όσιος Γεράσιμος ο Νέος.

3. **Η Μονή Ταξιαρχών Αγίου Γεωργίου Νηλείας**. Το καθολικό της Μονής, ακαθόριστης χρονολογίας, είναι πολύ παλιότερο του έτους 1764, χρονολογία που υπάρχει σε επιγραφή.

Την ίδια περίοδο της Τουρκοκρατίας στο χώρο της Μαγνησίας εμφανίζονται νεομάρτυρες- άγιοι, που θυσιάστηκαν υπερασπίζοντας την ορθόδοξη πίστη, όπως: ο Άγιος Απόστολος ο Νέος (Άγιος Λαυρέντιος), ο Άγιος Σταμάτιος (Άγιος Γεώργιος Νηλείας), ο Άγιος Τριαντάφυλλος (Ζαγορά) και οι Όσιοι Συμεών και Νέος Γεράσιμος.

⁷⁰ Τσοποτός Δ., *Η επί του όρους Πηλίου Ι.Μ. του Φλαμουρίου και ο κτήτωρ αυτής Συμεών*, Θεσσαλικά Χρονικά 1930, τ.Α', σσ.111-120.

⁷¹ Πατρίκιος Γ., *Ιερά Μονή Φλαμουρίου και ο ηγούμενος π. Γαβριήλ, Μαγνησία*, έκδοση ΕΚΠΟΛ-Μαγνησίας, Βόλος 2004, τεύχος 3, σσ.96-99.

Κεφάλαιο πέμπτο

5. Η ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΑΝΩ ΒΟΛΟΥ – ΕΝΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΝΗΜΕΙΟ

5.1 Η Βυζαντινή Μαγνησία⁷²

Η Μαγνησία είναι πλούσια σε ευρήματα της Νεολιθικής και Παλαιοχριστιανικής- Πρωτοβυζαντινής εποχής, καθώς και σε μνημεία αρχιτεκτονικής των Νεότερων χρόνων.

Συναντά κανείς και στον ευρύτερο μαγνησιακό χώρο βυζαντινές εκκλησίες, ερείπια ναυδρίων, μονών, τα οποία διέσωσε η πίστη του λαού και σεβάστηκε ο χρόνος. Ελάχιστες όμως εκκλησίες αυτής της περιόδου μπορούν να μας δώσουν υλικό για μια ολοκληρωμένη αρχιτεκτονική αναπαράσταση της αρχικής μορφής τους.

Τα υπόλοιπα κατάλοιπα ποτέ δεν έγιναν αντικείμενο συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας, ώστε να γίνουν παρατηρήσεις στην αρχική αρχιτεκτονική τους μορφή, να έχουμε τις κατόψεις τους και να τύχουν κάποιας φροντίδας από τους τοπικούς φορείς (Δήμους, Κοινότητες, Ι.Μ.Δημητριάδος).

5.2. Η Επισκοπή Άνω Βόλου

Ο Ναός της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου, το μνημείο που θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε μουσειοπαιδαγωγικά, ανήκει στα Βυζαντινά μνημεία της Θεσσαλίας και είναι το μοναδικό στην περιοχή μας.

Δέχτηκε πολλές μεταρρυθμίσεις και τροποποιήσεις στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Σύμφωνα με εντοιχισμένη επιγραφή στο υπέρθυρο της βορινής

⁷² Επειδή δεν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με το χρονικό σημείο έναρξης της Βυζαντινής Ιστορίας, με την υπόδειξη του κ. Σταύρου Περεντίδη, ακολουθούμε την περιοδολόγηση που προτείνεται στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, της Εκδοτικής Αθηνών (1978) και στους τόμους Ζ', Η', Θ', που αναφέρονται στον Βυζαντινό Ελληνισμό.

Ζ' τόμος, Πρωτοβυζαντινοί Χρόνοι: 324-642.

Η' τόμος, Μεσοβυζαντινοί Χρόνοι: 642-1071.

Θ' τόμος, Υστεροβυζαντινοί Χρόνοι: 1071-1453.

εισόδου του Ναού, το 1639, ανακαινίστηκε από τον Επίσκοπο Δημητριάδας Κάλλιστο⁷³.

5.2.1 Περιγραφή του μνημείου

«Στην ίδια θέση πάντα αιώνες ολόκληρους, αντέχοντας τις περιπέτειες της ιστορίας και τις καταστροφές της φύσης»⁷⁴, ο Λόφος της Επισκοπής, που αποτελεί ένα κομμάτι του ανοιχτού φυσικού περιβάλλοντος, είναι συνδεδεμένος με το δομημένο περιβάλλον, δηλαδή, το Ναό της Παναγίας. Ο τοπικός πληθυσμός αναφέρεται στον ιστορικό χώρο με τη φράση: Η Παναγία στο Λόφο της Επισκοπής.

Ο Λόφος είναι ένα απότομο ύψωμα προσιτό μόνο από το μέρος του χωριού Ανακασία (σήμερα Δήμος Ιωλκού).

«Η είσοδος του χώρου βρίσκεται στη βόρεια πλευρά του Λόφου, επί της κεντρικής οδικής αρτηρίας Βόλου – Πηλίου.

Ο Λόφος, όπως δείχνουν τα παμπάλαια οχυρά του τείχη, φαίνεται ότι κατοικούνταν από τους αρχαιότερους χρόνους. Οι (ελάχιστες) αρχαιολογικές έρευνες που έγιναν κατά διαστήματα οδήγησαν τους αρχαιολόγους να τοποθετήσουν στο Λόφο αυτό την Ιωλκό ή την ακρόπολή της, γνώμη που είχε αρχικά και ο Αρβανιτόπουλος. Αυτό αποδείχτηκε αβάσιμο κι ούτε εξακριβώθηκε ποια πόλη ήταν εδώ, γιατί δεν έγιναν ποτέ συστηματικές ανασκαφές.

Στο μεσαίωνα και την Τουρκοκρατία, ωστόσο, πρέπει να έπαιξε σπουδαίο ρόλο, αν κρίνει κανείς από τα ερείπια οικοδομών και τα γλυπτά (ανάγλυφα) που είναι συγκεντρωμένα εκεί.

Η τοπογραφία του χώρου (απότομο κωνικό ύψωμα), τα ερείπια οχυρωματικών τειχών και κτισμάτων, τα ερείπια στρογγυλού βυζαντινού πύργου (βίγλα) των Μελισσηνών, βυζαντινών αρχόντων της Δημητριάδας, στο νότιο και πιο απόκρημνο σημείο του υψώματος Χατζηαργύρη, φανερώνουν τη συνεχή οίκηση του Λόφου και την ύπαρξη μονής ή φρουρίου κατά τη βυζαντινή περίοδο.

⁷³ Παπαζαφείρη Τ., *Ιστορία της Επισκοπής Άνω Βόλου*, ό.π., σσ. 16- 19.

⁷⁴ Χουρμουζιάδης Γ., *Αρχαία Μαγνησία, στο Μαγνησία*, ό.π., σ.5.

Την ύπαρξη βυζαντινού μοναστηριού πάνω στο Λόφο φανερώνουν τα ερείπια τετράγωνου κτίσματος το οποίο θα ήταν η υδατοδεξαμενή (κινστέρνα) του μοναστηριού πέρα από τον άγλειο χώρο του Ναού, προς το νότο, κοντά στο ύψωμα Χατζηαργύρη. Αλλά, κυρίως, την ύπαρξη μοναστηριού, το οποίο μας μένει άγνωστο και το οποίο θα εξαφανίστηκε επί Τουρκοκρατίας, φανερώνουν τα πολυάριθμα παρεκκλήσια, όλα σήμερα ερειπωμένα ή εξαφανισμένα εκτός από ένα: της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Το παρεκκλήσι αυτό σώζεται ολόκληρο με την εικόνα της Μεταμορφώσεως του 17^{ου} αιώνα και τις τοιχογραφίες του θόλου του 19^{ου} αιώνα». ⁷⁵

Το όνομά του, **Επισκοπή**, ο Λόφος το χρωστάει στην εκκλησία του και σε γειτονικό κτίριο, σωζόμενο μόνο στα θεμέλιά του, όπου, κατά την παράδοση, κατοικούσαν οι Επίσκοποι Δημητριάδας (Επισκοπείο), μετά την κατάληψη της περιοχής από τους Τούρκους (1423) και την ερήμωση της Δημητριάδας.

Η Τιτίκα Παπαζαφείρη στην εργασία της *Ιστορία της Επισκοπής Άνω Βόλου*⁷⁶, αναφέρει σχετικά με το βυζαντινό μοναστήρι που υπήρχε στο Λόφο, ότι καταστράφηκε ίσως όταν συνοικιζόταν ο Άνω Βόλος στις αρχές του 16^{ου} μ.Χ. αιώνα. Όταν οι Τούρκοι κατέλαβαν οριστικά το Κάστρο του Γόλου (σήμερα Άγιοι Θεόδωροι στα Παλιά), ο χριστιανικός πληθυσμός εγκαταστάθηκε στο σημερινό Άνω Βόλο, στον οποίο έδωσε το όνομα, Γόλος.

Ίσως να καταστράφηκε κι αργότερα, στο πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα. Αναφέρει, επίσης, ότι ο Ζωσιμάς Εσφιγμενίτης (κοσμοκαλόγερος), υποστηρίζει ότι η Δημητριάδα καταστράφηκε το 1610, ο Επίσκοπός της Αγάπιος σκοτώθηκε και οι τελευταίοι της κάτοικοι κατέφυγαν κι αυτοί και εγκαταστάθηκαν στον Άνω Βόλο, και μετέφεραν εκεί την έδρα της Επισκοπής.

Ο διάδοχος του Αγάπιου, Κάλλιστος, αναφέρεται για «Κτήτωρ» της Εκκλησίας το έτος 1639.

Ο Κάλλιστος έκτισε τότε, επί Τουρκοκρατίας, τον πυλώνα (σήμερα δεν υπάρχει), το δυτικό διώροφο νάρθηκα με το γυναικωνίτη και έκανε και τις

⁷⁵ Βασιλείου Π., Η Επισκοπή Άνω Βόλου, *Εν Βόλω*, Έκδοση Δήμου Βόλου, Βόλος 2002, τεύχ. 6, σ.8.

⁷⁶ Παπαζαφείρη Τ., *Ιστορία της Επισκοπής Άνω Βόλου*, ό.π., σ.5.

τοιχογραφίες του νότιου νάρθηκα, ενώ η ανατολική όψη της εκκλησίας είναι παλαιότερη βυζαντινή.

Τότε έκτισε (1639) και το Επισκοπείο και ίσως είναι ο πρώτος Επίσκοπος Δημητριάδας που θα έμεινε μόνιμα στην Επισκοπή.

Το 1757 ο Πατριάρχης Καλλίνικος Δ' (από τη Ζαγορά Πηλίου) μετέφερε την έδρα της Αρχιεπισκοπής Δημητριάδας στη Ζαγορά. Αργότερα, το 1794, γίνεται προαγωγή της Αρχιεπισκοπής σε Μητρόπολη και έκτοτε ο Μητροπολίτης μένει πάλι στον Άνω Βόλο. Το 1858, η έδρα της Μητρόπολης είναι ο Βόλος, η δε τοπική παράδοση, λέει ότι ο Μητροπολίτης Δωρόθεος Σχολάριος έμενε τα τελευταία της Τουρκοκρατίας στον Άνω Βόλο και στη Μακρινίτσα.

Ο Ναός, που επιστέφει το Λόφο, είναι αφιερωμένος στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Είναι ένας μικρός «δρομικός» Ναός, χωρίς τρούλο, τρίκλιτη βασιλική, με δύο κίονες σε κάθε κιονοστοιχία.

Ο ένας είναι από μονοκόμματο γκριζωπό μάρμαρο Λέστιανης και οι άλλοι κτιστοί με κανονικά ισόπαχα κομμάτια από το ίδιο μάρμαρο. Το μεταξύ τους διάστημα γεφυρώνεται με τόξο. Στην ανατολική πλευρά το τέμπλο, υψωμένο αρκετά μέχρι την οροφή, φέρει τις Δεσποτικές εικόνες και εικονίδια, ενώ λείπουν τα Αποστολικά. Δυτικά υπάρχει ο γυναικωνίτης. Από τις εσωτερικές τοιχογραφίες αποκαλύφθηκαν δύο ολόσωμοι άγιοι.

Από την αρχική εκκλησία σώζεται μέρος του ανατολικού τοίχου και η Κόγχη του Ιερού, τρίπλευρη εξωτερικά, που φέρει πλούσιο πλίνθινο διάκοσμο και στη μέση παράθυρο τοξωτό με βυζαντινό πινάκιο.

Ως «κτήτωρ» του Ναού φέρεται ο Επίσκοπος Κάλλιστος, το όνομα του οποίου υπάρχει σε επιγραφή, στο υπέρθυρο της βορινής εισόδου, χαραγμένη σε μαρμάρινο κιονίσκο με ημερομηνία Ζ' ΡΜΖ=7147 (από κτίσεως κόσμου), δηλαδή 1639.

Στην άκρη του αύλειου χώρου (προς βορά) υπάρχει καμπαναριό (νεότερο κτίσμα) με εντοιχισμένη πλίνθινη πλάκα σταυρό και βυζαντινά μονογράμματα.

Στην εξωτερική επιφάνεια του ανατολικού, βορείου και δυτικού τοίχου του Ναού είναι εντοιχισμένα ή αναρτημένα πολλά ανάγλυφα σε λευκό μάρμαρο ή γκριζωπή πέτρα, με κάθε είδους κοσμήματα, σχήματα, θέματα, σύμβολα.

Προέρχονται από αρχαιότερη βυζαντινή εκκλησία και είναι τοποθετημένα ακατάστατα (υλικά δεύτερης χρήσης).

Από τα πολλά γλυπτά της **Επισκοπής**, που είναι εντοιχισμένα ή αναρτημένα στους τοίχους (εξωτερικά-εσωτερικά), αρκετά αξιόλογα έγιναν αντικείμενο κλοπής ή χάθηκαν στην Κατοχή. Δύο βυζαντινά γλυπτά, τοποθετημένα άλλοτε στο εσωτερικό του Ναού, σήμερα δεν υπάρχουν. Φυλάσσονται σ' άλλο χώρο.

Η Τ. Παπαζαφείρη μας δίνει έναν κατάλογο όλων των γλυπτών και ανάγλυφων του Ναού. Απ' αυτά διακρίνει έξι (6), που χαρακτηρίζει αξιόλογα, για δύο λόγους: γιατί διατηρούνται καλύτερα και για την τέχνη τους. Αυτά είναι δύο επιγραφές και τέσσερα ανάγλυφα.

Στο υπέρθυρο της βορινής εισόδου της σημερινής εκκλησίας, μαρμάρινος κιονίσκος, που χώριζε δίλοβο παράθυρο και που αποτελείται από τέσσερα μαρμάρινα σχοινιά με δύο (2) μεγάλους κόμπους, τοποθετημένους οριζόντια, έχει την επιγραφή:

+ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ ΚΑΛΛΙΣΤ !

ΚΑΙ ΚΤΗΤΩΡ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

ΕΤΕΙ Ζ' ΡΜΖ (=7147 από κτίσεως κόσμου, δηλαδή 1693).

Δύο κίονοκρανα κιονίσκων από δίλοβα παράθυρα με «ανθοστεφείς» σταυρούς, είναι τοποθετημένα από πάνω απ' την επιγραφή.

Πλάι στη δυτική είσοδο, στο νάρθηκα, αριστερά, είναι τοποθετημένη επιτύμβια ορθογώνια πλάκα από γκρίζα πέτρα. Έχει πλούσια γλυπτή διακόσμηση και στο άνω άκρο επιγραφή μεγαλογράμματη βυζαντινή του 13^{ου} μ.Χ. αιώνα:

[Άνης] της Αγγελίνας Δούκενας της Παλεολογίνης

της δια του θείου και αγγελικού σχήματος μετο[νομασθείσεις Ανθούσης].

Η πλάκα φαίνεται ότι μεταφέρθηκε από τον Κάλλιστο το 1639 απ' την γυναικεία μονή της Νέας Πέτρας (Πορταριά), που ίδρυσε η Άννα και ο άντρας της Νικόλαος Μελισσηνός 1272, όπου μόνασε, πέθανε και τάφηκε η Άννα με το όνομα Ανθούσα.

Δεξιά από τη δυτική πόρτα, είναι τοποθετημένη τετράγωνη ανάγλυφη πλάκα με ωραίο δικέφαλο αετό και δύο φίδια αντιμέτωπα σε ελαφρό ανάγλυφο.⁷⁷

Μέσα στην εκκλησία υπήρχαν δύο ανάγλυφα, στο βορινό και δυτικό τοίχο, σήμερα και τα δύο φυλάσσονται σ' άλλο χώρο, γιατί κατά το παρελθόν έγιναν αντικείμενο κλοπής.

Στο δυτικό τοίχο υπάρχει και σήμερα μία πλάκα, επιπεδόγλυφη και διάτρητη, στο κάτω μέρος ορθογώνια, καταλήγει επάνω τριγωνική. Διακρίνεται για τον καλαίσθητο διάκοσμο. Η πλάκα πιθανόν να αποτελούσε την πλάγια – στενή- όψη τής σαρκοφάγου του Νικολάου Μελισσηνού.

Όλες οι εσωτερικές τοιχογραφίες έχουν επιχρισθεί με ασβέστη. Εξωτερικά, οι τοιχογραφίες κοσμούν το νότιο τοίχο, όπου κι ο ξυλόστεγος νάρθηκας. Όλες είναι του 17^{ου} αιώνα. Διακρίνουμε το τρίμορφο: Χριστός, Παναγία, Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος, μορφές αγίων γυναικών μέσα σε κύκλους, τη Δευτέρα Παρουσία και τις ολόσωμες μορφές: του Αγίου Βησσαρίωνα, Αγίου Αχιλλείου (αρχιεπίσκοποι Λάρισας) και του Αγίου Ιακώβου.

Στον αύλειο χώρο του Ναού, βορινά, υπάρχει καμπαναριό (νεότερο κτίσμα) με εντοιχισμένη πλίνθινη πλάκα με χαρακτό σταυρό και βυζαντινά μονογράμματα.

5.2.2 Η αναστήλωση του ιστορικού μνημείου μετά την Κατοχή

Το σπουδαίο αυτό μνημείο, ο ιστορικός Λόφος της Επισκοπής με το Βυζαντινό Ναό της Παναγιάς, από πολλά χρόνια εγκαταλειμμένο και μετά τα δεινά της γερμανικής κατοχής θα είχε καταρρεύσει εκ θεμελίων, αν δεν ξεκινούσαν σημαντικά έργα για τη συγκράτηση, συμπλήρωση και εξωραϊσμό του Λόφου και του Ναού.

Στις 3 Ιουλίου 1949 έγιναν τα πανηγυρικά εγκαίνια των ανακαινιστικών έργων από το Μητροπολίτη Δημητριάδος Ιωακείμ. Εντοιχίστηκε αναμνηστική πλάκα με το όνομά του, κοντά στην κτητορική επιγραφή του Επισκόπου Κάλλιστα (κτήτορος του Ναού 1639). Συμπληρωματικά έργα έγιναν (1949-

⁷⁷ Πανταζόπουλος Ν., *Ο Δικέφαλος Αετός. Η εξέλιξη ενός Συμβόλου*, ό.π., σ.47.

1950) κι από το Μητροπολίτη Δαμασκηνό, όπως η κατασκευή του λιθόστρωτου (καλντερίμι) από την είσοδο του Λόφου (βόρεια) έως το Ναό της Κοιμήσεως με δαπάνη του Αλέξανδρου Μέρου.

Η έμπνευση για την αναστήλωση του ιστορικού χώρου ήταν του γιατρού Απόστολου Πυργιάλη από τον Άνω Βόλο.

Η αρχαιολόγος και φιλόλογος Τ. Παπαζαφείρη ανέλαβε τη συλλογή κάθε ιστορικού στοιχείου, το οποίο είχε σχέση με το Λόφο, προκειμένου να ικανοποιηθεί η ανάγκη του επισκέπτη να μάθει την ιστορία της Επισκοπής και του Βυζαντινού Ναού.

5.2.3 Η κατάσταση του μνημείου σήμερα⁷⁸

«Από το 1950, που τελείωσαν τα ανακαινιστικά έργα, πλήθος κόσμου ανηφόριζε για έναν περίπατο στον καταπράσινο λόφο ή για να παρακολουθήσει παρακλήσεις και λειτουργίες. Αφθονο νερό στην κορυφή του δρόσιζε τους επισκέπτες, που παρέμεναν ως αργά τη νύχτα στον αύλειο χώρο του Ναού.

Σήμερα η αίσθηση που δίνει το μνημείο, είναι η αίσθηση της εγκατάλειψης, της ερημιάς, της ανασφάλειας εξαιτίας «περιέργων» επισκεπτών.»⁷⁹ Οι εξωτερικές τοιχογραφίες έχουν χαραχθεί με καρδιές, βέλη και ονόματα. Η νεοελληνική καταστροφική μανία άφησε το σημάδι της με μαύρο μαρκαδόρο και στην επιτύμβια πλάκα της Άννας Μελισσηνής, γλυπτό σπάνιας καλλιτεχνικής αξίας. Μικρός είναι ο αριθμός των προσκυνητών κι ελάχιστες οι επισκέψεις σχολείων.

Άμεση προτεραιότητα πρέπει να δοθεί στη φύλαξη του χώρου, καθώς και στην υλοποίηση της μελέτης για την ανάπλαση του Λόφου, που δύο φορές ανέθεσε ο Δήμος Ιωλκού⁸⁰ στην κ. Λία Οικονόμου κι έχει εγκριθεί από την 7η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Παράλληλα, με τις παρεμβάσεις στο φυσικό και δομημένο περιβάλλον, θα πρέπει να προχωρήσει και η επικοινωνία του τοπικού πληθυσμού, κυρίως του μαθητικού, με την Επισκοπή ως σημείο αναφοράς της Τοπικής Βυζαντινής

⁷⁸ Ρώης Ο., Η Επισκοπή Άνω Βόλου, *Θεσσαλία*, φ. 19-12-93.

⁷⁹ Βασιλείου Π., Επισκοπή Άνω Βόλου, *Εν Βόλω*, ό.π., σ.10.

⁸⁰ Δήμος Ιωλκού, «Υπό ανάπλαση ο Λόφος της Επισκοπής», ό.π., σ.24.

Ιστορίας μας. Αυτή η “άλλη όψη” του Μνημείου, δηλαδή η γνώση της ιστορίας του, παραμένει σχεδόν “κλειστή” ακόμη και στην εκπαιδευτική κοινότητα, με αποτέλεσμα τις ελάχιστες αυτές επισκέψεις σχολείων.

Αυτή η διαπίστωση οδήγησε τους φοιτητές του **Μουσειοπαιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας** Πάτρα Βασιλείου και Χρήστο Ιωακειμίδα στο Μάθημα “Η τέχνη της ξενάγησης” να συλλέξουν υλικό και να σχεδιάσουν ένα έντυπο σχετικό με την ιστορία του Λόφου και του Βυζαντινού Ναού. Συνεργάστηκαν με το Μιχάλη Πόρναλη, που φωτογράφησε το μνημείο μετά από άδεια της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, και τη Λία Οικονόμου, που παραχώρησε τα σχέδια από τη μελέτη για την ανάπλαση του Λόφου. Την εργασία τους υποστήριξαν ο αναπληρωτής καθηγητής κ. Δημήτρης Δεληγιάννης και η λέκτορας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας κ. Βασιλική Βέμη, Βυζαντινολόγος- μουσειοπαιδαγωγός. Ο Σύλλογος Δασκάλων και Νηπιαγωγών του Ν. Μαγνησίας χρηματοδότησε την έκδοση του εντύπου την άνοιξη του 2001. Το υλικό έχει σταλεί στα Δημοτικά και Νηπιαγωγεία του νομού.⁸¹

Η αξιοποίηση, η προβολή και η συνεχής επικοινωνία του χώρου με τον κόσμο, θα εδραιώσει σταδιακά στη συνείδηση του ντόπιου πληθυσμού ότι η Επισκοπή αποτελεί μέρος της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Πρωταρχική ανάγκη αποτελεί η διάσωση και προστασία του ιστορικού χώρου. **Τα μνημεία αποτελούσαν και αποτελούν πάντα τους αιώνιους μάρτυρες της ιστορίας.**⁸²

⁸¹ Βασιλείου Π., Ιωακειμίδης Χ., *Ο Βυζαντινός Ναός της Παναγίας στο λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου*, Μουσειοπαιδαγωγικό τμήμα Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, χορηγός Σύλλογος Δασκάλων και Νηπιαγωγών Μαγνησίας, Βόλος 2001. Έντυπο που επιμελήθηκαν οι φοιτητές Π. Βασιλείου, Χ. Ιωακειμίδης και υποστήριξαν επιστημονικά ο Δημ. Δεληγιάννης-Αναπληρωτής Καθηγητής, Μπίλη Βέμη-Λέκτορας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, βυζαντινολόγος-μουσειοπαιδαγωγός.

⁸² Βασιλείου Π., Επισκοπή Άνω Βόλου, *Εν Βόλω*, ό.π., σ.11.

Κεφάλαιο έκτο

6. ΤΡΟΠΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

6.1 Πολιτιστική κληρονομιά και εκπαίδευση

«...Κάθε ανθρώπινο υποκείμενο έχει το δικαίωμα να γνωρίσει το παρελθόν του, καθώς και το δικαίωμα να αρνηθεί ένα παρελθόν που του επιβάλλεται. Η ιστορία συνιστά ένα από τα μέσα που διαθέτουμε για την αποκάλυψη του παρελθόντος...

Η ιστορία λειτουργεί σαν μία ανοικτή πόρτα που οδηγεί στην επαφή με τον πλούτο του εθνικού παρελθόντος και των άλλων πολιτισμών. Η ιστορία αποτελεί μία ιδιαίτερη διανοητική πειθαρχία που αναπτύσσει την κριτική προσέγγιση των πληροφοριών, αλλά και τη φαντασία που βασίζεται σε πραγματολογικά δεδομένα.»

Συμβούλιο της Ευρώπης

Οδηγία 1283/22.1.1996

Άρθρο 1

Η πολιτισμική κληρονομιά ως κοινωνικό αγαθό ανήκει σε όλους χωρίς διακρίσεις και προνόμια. Η εκπαίδευση μπορεί να συμβάλλει στην διατήρηση της ιστορικής μνήμης και την κληροδότηση του πολιτιστικού πλούτου στις επόμενες γενιές. Η ανάδειξη και προστασία του ιστορικού Λόφου της Επισκοπής και του Βυζαντινού Ναού πρέπει να περάσει από το σχολείο. Δάσκαλοι και μουσειοπαιδαγωγοί ως διαχειριστές του παρελθόντος φέρουν αυτή την ευθύνη.

Το συγκεκριμένο μνημείο μπορούμε να το προσεγγίσουμε με πολλούς τρόπους και πολύπλευρα. Εκτός από το σχεδιασμό και την εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων με τη γνωστή δομή, μπορούμε να εφαρμόσουμε

νέες μορφές δράσεων, που δεν εφαρμόζονται συχνά. Όποια όμως μορφή επικοινωνίας με το χώρο κι αν επιλέξουμε, πρωταρχικός μας στόχος θα είναι να εξασφαλίσουμε το δημιουργικό χαρακτήρα των επισκέψεων, ώστε τα παιδιά να έλθουν σ' επαφή με την Τοπική Βυζαντινή Ιστορία, βιωματικά, συναισθηματικά και γνωστικά.

Αναφέρουμε τους παρακάτω τρόπους:

6.2 Επίσκεψη κατά το πρότυπο: Δραστηριότητες προετοιμασίας

Επίσκεψη - Δραστηριότητες επεξεργασίας

Η επίσκεψη σύμφωνα μ' αυτή τη δομή ⁸³ απαιτεί έγκαιρο και σωστό προγραμματισμό, προκειμένου να διασφαλιστεί ο δημιουργικός της χαρακτήρας. Αυτού του τύπου την επίσκεψη μπορεί να οργανώσει και να υλοποιήσει ο δάσκαλος, σε συνεργασία, αν υπάρχει μια τέτοια δυνατότητα, με μουσειοπαιδαγωγό.

Από την αρχή της χρονιάς, σε συγκεκριμένα μαθήματα (Ιστορία, Θρησκευτικά) εντοπίζεται η διδακτική αναγκαιότητα αυτής της σκέψης, προκειμένου να εμπλουτισθεί η ύλη με βιωματικά στοιχεία. Η ένταξη της επίσκεψης στο πρόγραμμα του σχολείου εξασφαλίζει στα παιδιά ερεθίσματα, δηλαδή, ένα γνωστικό υπόβαθρο, για την κατανόηση της ιστορικο-κοινωνικής ατμόσφαιρας της εποχής (τέλη 12^{ου} αιώνα, στη Γενική-Τοπική βυζαντινή ιστορία).

Επειδή το παρελθόν δεν είναι ούτε μπορεί να γίνει άμεσα γνωστό, η επαφή των παιδιών με το Μνημείο, ως υλική απόδειξη (τεκμήριο) του παρελθόντος, θα κάνει πιο εύκολη την κατανόηση αυτού του μακρινού χρόνου από τα παιδιά.

⁸³ Εκπαίδευση και Πολιτισμός-Πρόγραμμα *ΜΕΛΙΝΑ*, ΥΠ.Ε.Π.Θ.-ΥΠ.ΠΟ.-Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1995, σσ.27-28.

6.3 Προσέγγιση του Μνημείου με τη μέθοδο του σχεδίου εργασίας (Μέθοδος Project)⁸⁴

Το Μάη του 2002, η γράφουσα με τη συνάδελφο (δασκάλα) Ελένη Κώτα σε συνεργασία με τα παιδιά των δύο τμημάτων της Ε' τάξης του 6^{ου} Δ.Σ. Ν.Ιωνίας, ασχοληθήκαμε με την Επισκοπή Άνω Βόλου. Με αφορμή την ενότητα του σχολικού βιβλίου Ιστορίας⁸⁵, *Θέματα από τη Βυζαντινή Ιστορία*, (συγκεκριμένα το μάθημα 45: Η βυζαντινή τέχνη) και την επίσκεψη των παιδιών στην έκθεση *Ώρες Βυζαντίου* (Θεσσαλονίκη, Φεβρουάριος 2002), έγιναν συζητήσεις κατά πόσο στην περιοχή μας υπάρχει βυζαντινό μνημείο. Όταν τα παιδιά είδαν φωτογραφίες του χώρου και το έντυπο με το σχεδιάγραμμα της διαδρομής, εξέφρασαν την επιθυμία να επισκεφθούμε το Λόφο.

Η οργάνωση-προετοιμασία της επίσκεψης έγινε στα πλαίσια του προγράμματος της Ευέλικτης Ζώνης. Τα παιδιά κάθε τμήματος ήταν χωρισμένα σε τέσσερις ομάδες. Κάθε ομάδα είχε αναλάβει συγκεκριμένες εργασίες (συγκέντρωση πληροφοριών, συντονισμό, πρόγραμμα επίσκεψης, υλικά δραστηριοτήτων).

Χρόνος διεξαγωγής του σχεδίου εργασίας. *Διάρκεια προετοιμασίας*: Τρία δίωρα (6 ώρες σε τρεις εβδομάδες, δύο ώρες κάθε Δευτέρα). *Διάρκεια Επίσκεψης*: Τρεις ώρες. *Χρόνος μετά την Επίσκεψη*: Δύο δίωρα (4 ώρες) για συζήτηση, κριτική της όλης προσπάθειας, παρουσίαση των έργων ζωγραφικής με στόχο τη χαρά της δημιουργίας.

Για την επίσκεψη χρησιμοποιήσαμε το χάρτη της Μαγνησίας, το έντυπο με τη διαδρομή και τις πληροφορίες για την ιστορία του Λόφου και του Ναού καθώς και υλικά για ζωγραφική. Τα παιδιά χωρισμένα σε μικρές ομάδες κινήθηκαν μόνα τους κατά τη διάρκεια της διαδρομής με τη βοήθεια του

⁸⁴ Frey K., Η «*Μέθοδος Project*», εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2002, σσ.7-14,
Χρυσοφίδης Κ., *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία*, Η Εισαγωγή της μεθόδου Project στο σχολείο,
Gutenberg, Αθήνα, 1996, σσ.13-16,
Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Βλέπω το σημερινό κόσμο, δημιουργικές διαθεματικές δραστηριότητες για την
ευέλικτη ζώνη*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2002, σσ.7-9.

⁸⁵ Ιστορία Ε' Τάξης, *Στα Βυζαντινά Χρόνια*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2001, σ.162.

σχεδιαγράμματος. Προσανατολίστηκαν στον αύλειο χώρο του Ναού με τη βοήθεια συγκεκριμένων στοιχείων όπως: ανατολή-μορφή γυναίκας, δύση-σαρκοφάγος Άννας Μελισσηνής, βοράς-επιγραφή Καλλίστου, νότος-αγιογραφίες.

Ελεύθερα, δίχως καθοδήγηση, τα παιδιά περιεργάστηκαν το Ναό εξωτερικά (τοιχογραφίες, ανάγλυφα). Τέλος, επέλεξαν το σημείο του Ναού που τούς άρεσε περισσότερο κι αφού το παρατήρησαν το ζωγράφισαν.

Στόχοι προγράμματος: Ως προς τους γνωστικούς στόχους αποφύγαμε λεπτομερείς πληροφορίες για το χώρο και προσπαθήσαμε η επαφή των παιδιών με το μνημείο να μην έχει το χαρακτήρα της απομνημόνευσης γνώσεων και στοιχείων. Ως προς τους ψυχοκινητικούς στόχους μάς ενδιέφερε η αμεσότητα της επαφής των παιδιών με το χώρο γενικά (το Λόφο και το Ναό) και όσο είναι δυνατόν μια εξατομικευμένη εγγραφή της αισθητικής του Ναού και της ατμόσφαιρας του χώρου.

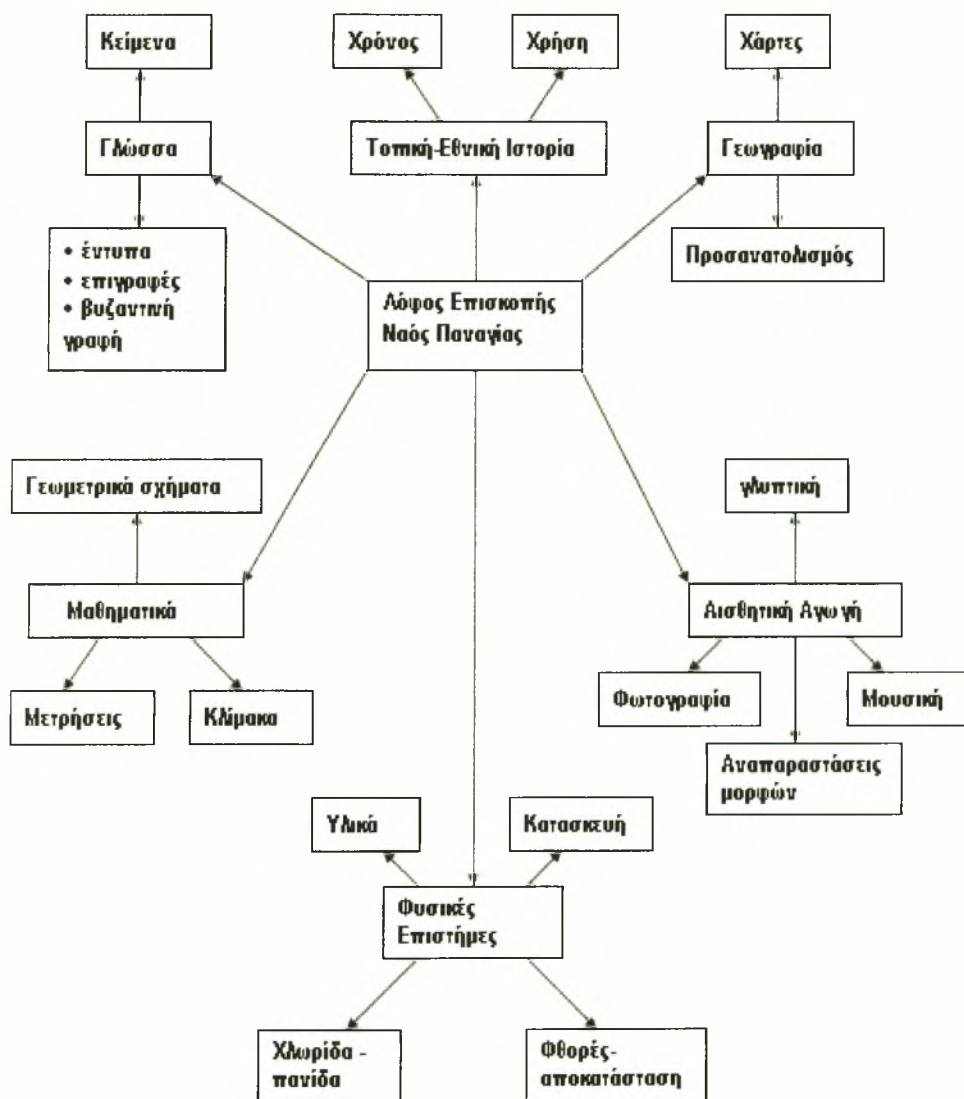
6.4 Διδασκαλία «μέσα από το μνημείο»⁸⁶

Πρόγραμμα πολύπλευρης διεπιστημονικής (ολιστικής) διερεύνησης του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος του Λόφου.⁸⁷ Τα γνωστικά αντικείμενα που διδάσκονται στο σχολείο μπορούν να συνεισφέρουν στη διεπιστημονική προσέγγιση του Μνημείου. Μαθήματα όπως η Ιστορία, η Γεωγραφία, η Γλώσσα, η Αισθητική Αγωγή, τα Μαθηματικά συνδέονται μεταξύ τους. Τα παιδιά που θα συμμετέχουν σε πρόγραμμα διεπιστημονικής διερεύνησης, σε συνδυασμό με εργασία στην τάξη, μπορούν να κερδίσουν γνωστικά αλλά και τα ίδια να παράγουν δημιουργικό και καλλιτεχνικό έργο. Η ένταξη του βυζαντινού Μνημείου στην ύλη των μαθημάτων, δηλαδή η προσέγγιση του Μνημείου μέσα από τα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος, δεν επιβαρύνει το ωράριο των παιδιών με εξωσχολικές δραστηριότητες.

⁸⁶ Δημητριάδου Κ., *Ιστορία και Γεωγραφία στην πρώτη σχολική ηλικία*, εκδόσεις Αφών Κυριακίδη, 2002, σσ.48-55.

⁸⁷ Η Ακρόπολη μέσα από τη διδακτέα ύλη, *Αρχαιολογία*, τεύχος 52, Σεπτέμβριος 1994, σσ.13-19.

Το πρόγραμμα επειδή συνδέεται με μαθήματα του σχολείου (Σχήμα 6.1) και αποτελεί μέρος της καθημερινής παιδευτικής διαδικασίας, έχει πιο θετικά αποτελέσματα από εκπαιδευτικά προγράμματα, που αποτελούν αυτοτελείς ενότητες. Σ' ένα πρόγραμμα διεπιστημονικής προσέγγισης πρέπει να προσέχουμε το γνωστικό μέρος να συμβαδίζει αρμονικά με την αισθητική συγκίνηση και την καλλιέργεια του συναισθήματος.



Σχήμα 6.1. Σύνδεση μαθημάτων με το Λόφο της Επισκοπής και το Ναό της Παναγίας

6.5 Παιδαγωγικός περίπατος – παιχνίδι στον ιστορικό Λόφο της Επισκοπής

*«Ανακαλύπτω το Βυζαντινό Ναό της Παναγίας στο Λόφο της Επισκοπής Άνω
Βόλου»*

Μία διδακτική πρόταση παιδαγωγικής αξιοποίησης του βυζαντινού Μνημείου διάρκειας μισής μέρας, με κύριο στόχο τα παιδιά να μάθουν παίζοντας κι ανακαλύπτοντας τον ιστορικό χώρο. Ο περίπατος θα περιέχει ένα προσχεδιασμένο παιχνίδι «κρυμμένου θησαυρού», γνωστικού χαρακτήρα, ώστε τα παιδιά να ασκηθούν, να εμπεδώσουν και να κατανοήσουν έννοιες και αντικείμενα, αλλά ταυτόχρονα ν' αναπτύξουν πρωτοβουλίες, την αυτενέργειά τους και να καλλιεργηθούν αισθητικά. Η δομή αυτής της παιδαγωγικής προσέγγισης ακολουθεί τα βήματα της διδακτικής πρότασης του Εργαστηρίου Εκπαιδευτικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, που έχει ως αντικείμενο τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές των Φθιώτιδων Θηβών.⁸⁸

6.6 Αυτοτελή προγράμματα

Προτείνουμε επίσης αυτοτελή προγράμματα διάρκειας δύο (2) ή τεσσάρων (4) ωρών με συγκεκριμένο αντικείμενο κάθε φορά. Ενδεικτικά αναφέρουμε⁸⁹:

- Πρόγραμμα για τη θέση του Βυζαντινού Ναού της Παναγίας, στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου, στην κοινωνική ζωή της Κοινότητας χθες και σήμερα (διαχρονία, συγχρονία).
- Πρόγραμμα για την αρχιτεκτονική δομή του Ναού (οργάνωση εσωτερικού χώρου, τοιχοποιία, διακόσμηση και συμβολισμός, ανάγλυφα).
- Πρόγραμμα με στόχο τη διερεύνηση μεθόδων προβολής του Μνημείου στην τοπική κι ευρύτερη κοινότητα.

⁸⁸ Ανακαλύπτω τις Παλαιοχριστιανικές βασιλικές των Φθιώτιδων Θηβών, ό.π., σσ.5-15.

⁸⁹ Βασιλείου Π., Πολιτιστική Διαχείριση του Βυζαντινού Ναού της Παναγίας, ό.π.,σ.39.

Η ενασχόλησή μας με την Τοπική Βυζαντινή Ιστορία, μέσω του Βυζαντινού Ναού στο Λόφο της Επισκοπής, εκτός από τη μελέτη του δομημένου χώρου, θα δώσει στα παιδιά ευκαιρίες και για επιτόπια έρευνα και μελέτη του φυσικού περιβάλλοντος, προσφέροντας και **περιβαλλοντική εκπαίδευση**.⁹⁰

Μπορούμε να σχεδιάσουμε περιβαλλοντικά προγράμματα⁹¹ με διαφορετικούς στόχους κάθε φορά, ανάλογα με την ηλικία των παιδιών, προσπαθώντας και οι τρεις παράμετροι του περιβάλλοντος, το φυσικό, το δομημένο και το ανθρώπινο, να γίνονται αντικείμενα ενιαίας μελέτης και έρευνας.⁹²

Ενδεικτικά προτείνουμε για παιδιά του Δημοτικού:

- Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα με στόχο το φυσικό και δομημένο περιβάλλον του Λόφου. Ο πευκόφυτος χώρος με τους θάμνους και τ' αγριολούλουδα κάθε εποχής και ο Βυζαντινός Ναός αποτελούν ένα ενιαίο σύνολο, απαράμιλλης ομορφιάς. Η φύση σε θαυμαστή αρμονία με την Τέχνη,
- Περιβαλλοντικό Πρόγραμμα σε συνεργασία με τη Δασική Υπηρεσία με στόχο τον καθαρισμό του Λόφου και τη δεντροφύτευση, την αναγνώριση φυτών, τη γνωριμία και μελέτη των δέντρων του Λόφου.

6. 7 «Υιοθεσία» του Μνημείου⁹³

Η πρακτική αυτής της προσέγγισης στηρίζεται στο πρόγραμμα «Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο», το οποίο ξεκίνησε το 1992 στη Νεάπολη της Ιταλίας με στόχο την ευαισθητοποίηση της τοπικής κοινωνίας σε ζητήματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.⁹⁴ Το πρόγραμμα γνώρισε μεγάλη επιτυχία, διότι δε συμμετείχαν σ' αυτό μόνο τα παιδιά και οι υπεύθυνοι

⁹⁰ Παπαδημητρίου Β., *Οικολογία-Περιβάλλον-Εκπαίδευση*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 1998, σσ.109-119.

⁹¹ Παπαδημητρίου Β., *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο*, Τυπωθήτω, Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 1998, σσ.30, 65-68.

⁹² Λεοντσίνης Γ., *Διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα 1996, σ.63.

⁹³ Τσιτούρη Α., *Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο*, *Μουσείο-Σχολείο*, 5^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καλαμάτας, 4-6 Απριλίου 1997, σσ.22-24.

⁹⁴ *Περιοδικό Αρχαιολογία*, τ. 16, 1985, σ. 91 (αφιέρωμα: Παιδί και Μουσείο).

εκπαιδευτικοί, αλλά σταδιακά ενεργοποιήθηκαν οι γονείς τους, οι συγγενείς και οι περίοικοι των μνημείων. Αυτή η επιτυχία οδήγησε στην τριετή πιλοτική εφαρμογή του προγράμματος σε 15 πόλεις της Ευρώπης μεταξύ των οποίων και η Αθήνα.

Ως πρακτική προσέγγισης μνημείων και γενικά αρχαιολογικών χώρων έχει περιληφθεί στις δραστηριότητες του Προγράμματος ΜΕΛΙΝΑ, εξασφαλίζοντας έτσι μια σχέση σχολείου και πολιτιστικής κληρονομιάς από τις πρώτες σχολικές τάξεις.⁹⁵

Τα παιδιά πρέπει να γνωρίσουν, ν' αγαπήσουν, να σεβαστούν το Βυζαντινό Μνημείο και ν' αποκτήσουν μια νέα αντίληψη για τη βυζαντινή εποχή.

Από τους προτεινόμενους παιδαγωγικούς τρόπους προσέγγισης του Βυζαντινού Μνημείου, πιστεύουμε ότι η πρακτική της «υιοθεσίας», ως προς τη δομή και τη διάρκειά της, είναι η πιο κατάλληλη για να ευαισθητοποιήσει τα παιδιά και την τοπική κοινωνία σε ζητήματα προστασίας και σεβασμού της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό το πρόγραμμα επιλέγουμε για τη μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση του ιστορικού Λόφου και του Βυζαντινού Ναού της Παναγίας.



⁹⁵ Εκπαίδευση και Πολιτισμός-Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ, Υ.Π.Ε.Π.Θ.-ΥΠ.ΠΟ.-Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1995, σ.23.

6.8 Γενικοί στόχοι της «υιοθεσίας» του Μνημείου⁹⁶

- Τα παιδιά έρχονται σ' επαφή με το μνημειακό σύνολο (Λόφο Επισκοπής-Βυζαντινό Ναό) συμμετέχοντας σε ειδικές δραστηριότητες και προσεγγίσεις που απευθύνονται, κυρίως, στο συναισθηματικό και κοινωνικό επίπεδο καθώς και στο γνωστικό.
- Δουλεύουν χρησιμοποιώντας πληροφορίες και γνώσεις απ' όλα τα μαθήματα του σχολείου.
- Μελετούν το Μνημείο όχι μόνο από τα βιβλία ή άλλες γραπτές πηγές, αλλά μέσα και από συστηματική προσωπική παρατήρηση και έρευνα με συνεντεύξεις, που πραγματοποιούν έξω από το σχολείο.
- Γίνονται «μικροί πρεσβευτές» της ιστορίας του Μνημείου, κάνοντάς το γνωστό σε παιδιά άλλων τάξεων και σχολείων, στην οικογένειά τους και στο ευρύτερο κοινό, ώστε να ενδιαφερθεί και να το προστατέψει.
- «Αισθάνονται» την ανάγκη να ενσωματωθεί το Μνημείο στην καθημερινή ζωή της μικρότερης ή ευρύτερης κοινότητας.
- Παρακινούν το ενδιαφέρον και άλλων συνομηλίκων τους για την τοπική βυζαντινή ιστορία και βυζαντινή τέχνη.
- Δημιουργούν σχέσεις συνεργασίας και φιλίας και με άλλα παιδιά που «υιοθετούν» μνημεία ή ασχολούνται με παρόμοιες δραστηριότητες.⁹⁷
- Αποκτούν κοινωνική-πολιτισμική συνείδηση παίζοντας πρωταγωνιστικό ρόλο στη διατήρηση και προβολή της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς και ειδικότερα της ορθόδοξης παράδοσής μας.

Οι στόχοι σε σχέση με τα παιδιά και το Μνημείο είναι:

- Η καλλιέργεια σεβασμού απέναντι στο Μνημείο, πράγμα που θα βοηθήσει στην προστασία του ιστορικού χώρου.

⁹⁶ Κόκκινος Γ., *Από την Ιστορία στις ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1988, σσ.382-395.

⁹⁷ Χατζηνικολάου Τ., *Σχολείο και πολιτιστική κληρονομιά. Η Ελληνική Εμπειρία. Πρακτικά Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Αισθητικής, Το παιδί και η Αισθητική Αγωγή* (1996), Αθήνα 1998, σσ.292-294.

- Η καλλιέργεια της ιστορικής ευαισθησίας και σκέψης⁹⁸ και η ανάπτυξη πολιτισμικής συνείδησης μέσω της επαφής με το Βυζαντινό Πολιτισμό.
- Η διαμόρφωση αισθητικού κριτηρίου μέσω της επαφής με διάφορες όψεις της βυζαντινής τέχνης (ανάγλυφα, γραφή, αγιογραφίες, αρχιτεκτονική).
- Η τόνωση της αυτενέργειας, της μεθοδικότητας και της κριτικής σκέψης.
- Η ανάπτυξη δημιουργικών και εκφραστικών δεξιοτήτων (παρατήρησης, φαντασίας, αναζήτησης νέων τρόπων έκφρασης κ.ά.).
- Ανάπτυξη δεξιοτήτων διαπροσωπικής επικοινωνίας.

Ο δάσκαλος και ο μουσειοπαιδαγωγός με τις συχνές επισκέψεις στον Ιστορικό Λόφο της Επισκοπής, ενταγμένες στο Πρόγραμμα, θα επιδιώξουν να:⁹⁹

- Μεταδώσουν την πολιτισμική κληρονομιά και να διευκολύνουν τα παιδιά να συλλάβουν τη διαχρονικότητα του Μνημείου (τέλη 12^{ου} αιώνα-έως τις μέρες μας).
- Ευαισθητοποιήσουν τα παιδιά στην παιδευτική αξία του βυζαντινού Μνημείου, το οποίο αποτελεί πηγή ιστορικής και καλλιτεχνικής πληροφορίας και γνώσης.
- Συντελέσουν στο άνοιγμα και επικοινωνία του σχολείου με την κοινότητα.
- Προσφέρουν νέα κίνητρα για μάθηση.
- Εμπλουτίσουν τα μαθήματα του αναλυτικού προγράμματος με βιωματικά στοιχεία (δάσκαλοι).
- Δώσουν μ' ενδιαφέροντα τρόπο πληροφόρηση και να οδηγήσουν τα παιδιά στο χώρο της γνώσης προωθώντας την ενεργητική μάθηση και την ενεργητική συμμετοχή τους σ' όλη τη διάρκεια του Προγράμματος.

⁹⁸ Νάκου Ειρ., *Τα παιδιά και η ιστορική σκέψη*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000, σσ.17-20.

⁹⁹ Βέμη Β., *Μνημεία και Εκπαίδευση: Η συμβολή των δασκάλων*, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχος 56, Σεπτέμβριος 1995, σσ.55-60.

*‘Και τούτο εναργές, ότι παρ’ εμού ουδέν πώποτε μαθόντες
(οι εμοί συγγυνόμενοι) αλλ’ αυτοί παρ’ αυτών πολλά και
καλά ευρόντες και τεκόντες’.*

*(Και είναι φανερό ότι από εμένα τίποτα δεν έμαθαν όσοι
με συναναστρέφονται, αλλά αυτοί από μόνοι τους πολλά και
καλά ανακάλυψαν και δημιούργησαν).*

ΣΩΚΡΑΤΗΣ (Πλάτων, Θεαιτ. 150e και εξ.)¹⁰⁰



*Ε’ τάξη του 6^{ου} Δημοτικού σχολείου Ν. Ιωνίας. Τα παιδιά αναζητούν την
επιγραφή του Καλλίστου στη βόρεια όψη του Ναού (Μάης 2001).*

Η Παιδεία θέλει χρόνο και πρέπει ν’ αρχίζει νωρίς.

Βέμη Μπίλη¹⁰¹

¹⁰⁰ Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Βλέπω το σημερινό κόσμο*, ό.π., σ.7.

¹⁰¹ Βέμη Β., *Μνημεία και Εκπαίδευση: Η συμβολή των δασκάλων*, ό.π., σ.58.

Κεφάλαιο έβδομο

7. ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΥΙΟΘΕΤΕΙ ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΝΗΜΕΙΟ

7.1 Σχεδιασμός εκπαιδευτικής αξιοποίησης του Μνημείου

Η εφαρμογή της πρακτικής του προγράμματος «Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο» ξεκίνησε στην Αθήνα (1995), πειραματικά, με τη συμμετοχή τριών μόνο Δημοτικών σχολείων. Από εκείνη την εμπειρία, του αρχικού σχεδιασμού καθώς κι από το υλικό που δημιουργήθηκε, ελάχιστα έχουν γίνει γνωστά. Πιστεύουμε ότι θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο να δημοσιοποιηθούν, ίσως με κάποια έκδοση, για όσους επιλέγουν αυτόν τον τρόπο προσέγγισης. Θα ήταν χρήσιμο, όχι για μία πιστή αντιγραφή ή αναπαραγωγή των δραστηριοτήτων, αλλά για **βιβλιογραφική τεκμηρίωση και την αξιολόγηση** της όλης διαδικασίας σε συνάρτηση με τους στόχους, βασικοί παράγοντες για την οργάνωση ενός μουσειοπαιδαγωγικού σχεδιασμού.¹⁰² Επειδή η βιβλιογραφική αναφορά είναι ελάχιστη, δε γνωρίζουμε πού και πόσα Δημοτικά εφαρμόζουν το πρόγραμμα, σήμερα, σ' όλη την Ελλάδα. Τελευταία, αναφέρεται ως ευρωπαϊκό πρόγραμμα στο βιβλίο του Υπουργείου Πολιτισμού, *Παιχνίδια πολιτισμού*.¹⁰³

Το πρόγραμμα στη συνολική του μορφή δεν παρουσιάζει τη δομή των γνωστών εκπαιδευτικών προγραμμάτων τα οποία ως ερμηνευτικές-εκπαιδευτικές δράσεις λειτουργούν ως γέφυρα ανάμεσα στο κοινό και τους χώρους πολιτισμού. Γνωρίζουμε ότι τα προγράμματα είναι αυτοτελή με διαθέσιμο χρόνο διεξαγωγής τους τα 60', 90', τις δύο ή τρεις ώρες.

¹⁰² Γκότσης Στ., Ερμηνευτικές-εκπαιδευτικές προσεγγίσεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, στο *Παιδεία και Αρχαιολογία: εκπαιδευτικά προγράμματα του ΥΠ.ΠΟ.*, Πρακτικά Ημερίδας, Χαλκίδα 13-5-98, εκδ. ΥΠ.ΠΟ.-ΙΑ' ΕΠΚΑ, 2000, σσ.18-23.

¹⁰³ *Παιχνίδια πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δράσεις του Υπουργείου Πολιτισμού*, ΤΑΠΙΑ, 2003, σσ.102-104

Για το σχεδιασμό και την εφαρμογή εκπαιδευτικών μουσειοπαιδαγωγικών προγραμμάτων, η Μουσειοπαιδαγωγική δεν παρέχει έτοιμες συνταγές. Ερευνά, όμως, συνεχώς με ποιούς τρόπους τα προγράμματα θα βελτιωθούν, θ' ανανεωθούν και θα γίνουν πιο ενδιαφέροντα. Κυρίως ενδιαφέρει τη Μουσειοπαιδαγωγική ο σχεδιασμός, η εφαρμογή και η αξιολόγηση εναλλακτικών εκπαιδευτικών προγραμμάτων, που θα εξασφαλίζουν κάθε φορά το μεγαλύτερο δυνατό αποτέλεσμα, σύμφωνα με ξεκάθαρα επιλεγμένους στόχους.

Με βάση τον ως άνω προβληματισμό, το πρόγραμμα της «υιοθεσίας» του Βυζαντινού Μνημείου, είναι ένα εναλλακτικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα με ξεκάθαρο στόχο (σεβασμός, προστασία, προβολή Μνημείου). Επιτρέπει στον εκπαιδευτικό ή μουσειοπαιδαγωγό μεγάλη ελευθερία κινήσεων, επιλογών, συνεργασιών.

Κατά τη διάρκεια του προγράμματος μπορεί να εμπλακεί ολόκληρη η σχολική μονάδα ή να συνεργαστούν εκπαιδευτικοί δύο διαφορετικών σχολείων. Κατά την εξέλιξη του προγράμματος, όπου κρίνεται απαραίτητο, οι «ειδικοί»-συνεργάτες, προσφέρουν τις γνώσεις και την εμπειρία τους. Όσοι συνεργάζονται, είναι απαραίτητο, να συναντιούνται για να συζητούν προβλήματα και ν' ανταλλάσσουν εμπειρίες.

Ο δάσκαλος και ο μουσειοπαιδαγωγός, εμπυχωτές και συνεργάτες των παιδιών, αποδέχονται τον πρωταγωνιστικό ρόλο των παιδιών και παρακολουθούν διακριτικά την πορεία του προγράμματος, ώστε να φτάσει όλη η ομάδα, παιδιά και ενήλικες, στον τελικό στόχο. Υπάρχει και η περίπτωση να εξαντληθεί ο προκαθορισμένος χρόνος και να μην τελειώσει το πρόγραμμα. Και σ' αυτή την περίπτωση το κέρδος για τα παιδιά θα είναι σπουδαίο. Θα έχουν διανύσει ένα μεγάλο δρόμο με πολλές εκπλήξεις, δράσεις, ίσως και απογοητεύσεις. Μία εμπειρία ζωής!

Ο τρόπος προσέγγισης κάθε αντικειμένου ή μνημείου ποικίλει. Ωστόσο, είναι απαραίτητο, μεθοδολογικά ο σχεδιασμός του προγράμματος της «υιοθεσίας» να κινηθεί πάνω σε κάποιους βασικούς άξονες¹⁰⁴. Αυτοί είναι:

1. **Η εκπαίδευση του βλέμματος** (τρόποι όρασης). Εδώ δεν πρέπει να μας ξεφεύγει ότι ο καθένας βλέπει με το δικό του τρόπο¹⁰⁵. Η εκπαίδευση οφείλει ν' αναγνωρίσει την παιδαγωγική σημασία της παρατήρησης, και να παρέχει από νωρίς στα παιδιά ευκαιρίες για άσκηση. Το να μάθουν τα παιδιά να παρατηρούν δεν είναι μια διαδικασία απλή και αυτόματη, ούτε περιορίζεται σε μία απλή λειτουργία των αισθήσεων. Τα παιδιά συμμετέχοντας στο πρόγραμμα της «υιοθεσίας» του Βυζαντινού Μνημείου, θα έχουν το χρόνο που χρειάζονται για να προσεγγίσουν, επεξεργαστούν, κατανοήσουν αυτά που παρατηρούν, ώστε να προσλάβουν και τα αντίστοιχα νοήματα. Θα χρησιμοποιήσουν, γενικά, όλες τις αισθήσεις τους, τις ικανότητές τους, αλλά και τη μηχανική του σώματός τους (δεντροφύτευση, αναρριχήσεις σε δέντρα).

2. **Η επιλογή ενός συγκεκριμένου θέματος για κάθε επίσκεψη**. Το αντικείμενο κάθε επίσκεψης θα είναι το αποτέλεσμα συναπόφασης του δασκάλου, του μουσειοπαιδαγωγού και των παιδιών. Το θέμα θα είναι συγκεκριμένο και η προσέγγισή του θα πρέπει να ολοκληρώνεται μέσα στο διαθέσιμο χρόνο (κάποιες φορές ενδέχεται να μην επιτευχθεί αυτό).

3. **Ο συσχετισμός των δράσεων και η διεπιστημονική προσέγγιση**. Κατά το σχεδιασμό του προγράμματος της «υιοθεσίας» ο δάσκαλος και ο μουσειοπαιδαγωγός συμφωνούν στο σημείο ότι τα παιδιά δομούν γνώσεις κι αναπτύσσουν δεξιότητες ερευνώντας την πραγματικότητα με τους κώδικες διάφορων επιστημών. Έτσι, θα συνδέσουν διάφορες δράσεις του προγράμματος με τη σχολική ύλη, (το Αναλυτικό Πρόγραμμα) για μια πιο ολοκληρωμένη προσέγγιση του Βυζαντινού Μνημείου. Παράλληλα, η σχολική εργασία, θα εμπλουτισθεί και με βιωματικά στοιχεία.

¹⁰⁴ Χρυσουλάκη Στ., Ο εκπαιδευτικός ρόλος του Μουσείου, στο *Μουσείο-Σχολείο*, 5^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καλαμάτας, 4-6 Απριλίου 1997, ΥΠΕΠΘ-ΥΠ.ΠΟ.-ICOM, σσ.13-15.

¹⁰⁵ Abercrombie M.L.J., *Δημιουργική διδασκαλία και μάθηση*, Gutenberg, Αθήνα 1986, σσ.46-66.

4. **Η ανάπλαση του θέματος.** Στο σχεδιασμό του προγράμματος της «υιοθεσίας» του συγκεκριμένου Μνημείου δεν προκύπτει το ζήτημα της «ανασύστασης της εικόνας του πολιτισμού, που έχει αφήσει πίσω του μονάχα πενιχρά ίχνη δυσνόητα για το κοινό».¹⁰⁶ Τα παιδιά θα επισκεφτούν τον τρισδιάστατο Βυζαντινό Ναό κι όχι τα «πενιχρά ίχνη» ενός αρχαιολογικού ερειπιώνα.

5. **Προσαρμογή στο επίπεδο και τα ενδιαφέροντα των παιδιών.** Κι αυτή η παράμετρος θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη κατά το σχεδιασμό και την εφαρμογή του προγράμματος. Είναι προφανές ότι οι δυνατότητες και οι ανάγκες της κάθε σχολικής ομάδας διαφέρουν.

6. **Η καταλληλότητα του χώρου.** Πριν το σχεδιασμό πρέπει να μελετηθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Μνημείου, καθώς οι δυνατότητες και οι περιορισμοί του χώρου. Τα αποτελέσματα της μελέτης θα βοηθήσουν στον καθορισμό του είδους των δραστηριοτήτων και της οριοθέτησης του χώρου που θα κινηθούν τα παιδιά, προκειμένου οι επισκέψεις να είναι ασφαλείς.

7.2 Μεθοδολογία του προγράμματος της «υιοθεσίας» - Μέσα

Ως προς τη διαπραγμάτευση του θέματος, τα «εργαλεία» που θα χρησιμοποιήσουμε είμαι οι μέθοδοι της ενεργητικής μάθησης. Αυτές είναι:

- **Μαιευτική μέθοδος:** Με ερωτήσεις ανοιχτού τύπου (ερωτήσεις που επιδέχονται περισσότερες από μία απάντηση), σύντομες και απλές να δίνουμε στα παιδιά την ευκαιρία να απαντούν με βάση τις δικές τους παρατηρήσεις και σκέψεις, εκφράζοντας το δικό τους λόγο, με τα δικά τους λόγια.
- **Μέθοδος του αρχαιολόγου:** Η εξοικείωση των παιδιών με τη μέθοδο των αρχαιολόγων, δηλαδή, την πορεία από το γνωστό στο άγνωστο και από το μερικό στο γενικό, δείχνει στα παιδιά έναν τρόπο προσέγγισης των έργων και του τρόπου σκέψης των προγόνων μας.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Χρυσουλάκη Στ., «Ο εκπαιδευτικός ρόλος του Μουσείου», ό.π. σσ.13-15.

¹⁰⁷ Βέμη Β., Η αρχαιολογία ως Σημειωτική: για μια άσκηση επικοινωνίας με το Αρχαιολογικό (ΜΟΥΣΕΙΑΚΟ) Αντικείμενο, ό.π., σσ.180-181,

- **Μέθοδος του ιστορικού:** Μελέτη των πηγών και επιτόπια έρευνα. Αναπτύσσουμε την ικανότητα των παιδιών να ερευνούν και τ' αφήνουμε ελεύθερα να ερευνήσουν θέματα που τα ίδια επιλέγουν.
- **Μέθοδοι που επιδιώκουν:** να ενσωματώσουν τη βιωματική μάθηση, που καλλιεργείται κατά την επίσκεψη σ' ένα πολιτισμικό χώρο, με την επιστημονική γνώση που παρέχεται στο σχολείο.
- **Μέθοδος αυτοανακάλυψης:** Τα παιδιά μαθαίνουν να παρατηρούν τα αντικείμενα ή τα μνημεία. Ο δάσκαλος και ο μουσειοπαιδαγωγός δε χρειάζεται να επεμβαίνουν παρά μόνο για να τα ενισχύσουν και να τα εμψυχώσουν.¹⁰⁸

Μέσα. Η πρόσληψη ή εμπέδωση πληροφοριών γίνεται με συμμετοχή σε διάφορες δραστηριότητες, που μπορεί να πραγματοποιηθούν με:

- κίνηση
- λόγο
- δραματοποιήσεις¹⁰⁹
- θεατρικό παιχνίδι¹¹⁰
- παιχνίδι χαμένου θησαυρού
- επιτραπέζια παιχνίδια
- παιχνίδι ρόλων
- διάφορα εργαστήρια
- παιχνίδια ταυτίσεων
- έντυπα
- έρευνα και παρουσίαση των αποτελεσμάτων της.

Βασική προϋπόθεση για την επιτυχία του προγράμματος της «υιοθεσίας» είναι η **συνεχής αξιολόγηση** της πορείας του και η βελτίωση των δραστηριοτήτων του. Αυτή γίνεται με συζητήσεις μεταξύ των μελών της ομάδας. Παιδιά και ενήλικες μετά από κάθε επίσκεψη, συζητούν για την πορεία της συγκεκριμένης επίσκεψης, αν προχώρησαν οι στόχοι της, πώς τα κατάφεραν οι

Dieulafait F., *Το βιβλίο της Αρχαιολογίας, ο οδηγός των εξερευνητών του χρόνου*, Εξερευνητές, Αθήνα 2000, σ.8.

¹⁰⁸ Μπελεσιώτη- Ψαρράκη Ν., Σχεδιασμός εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στο Μουσείο, στο *Μουσείο-Σχολείο*, 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καβάλας, 20-21-22 Σεπτεμβρίου 2002, σ.37.

¹⁰⁹ Άλκησις, *Το βιβλίο της δραματοποίησης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σσ. 42-46

¹¹⁰ Faure G., Lascar S., *Το θεατρικό παιχνίδι*, Gutenberg, Αθήνα 1988, σσ. 8-22.

ομάδες, τί θα μπορούσαν ν' αποφύγουν ή να βελτιώσουν. Απαντούν τα παιδιά σε κάποια ερωτήματα για την αξιολόγηση της μάθησης.¹¹¹

7.3 Ενδεικτικός σχεδιασμός του προγράμματος της «υιοθεσίας» του Βυζαντινού Μνημείου

Τον κύριο λόγο στο σχεδιασμό πρέπει να έχει ο εκπαιδευτικός, ο οποίος γνωρίζει τη δυναμική της ομάδας των παιδιών και το Αναλυτικό πρόγραμμα για να εξασφαλίζει τη διαθεματικότητα των δραστηριοτήτων στο χώρο του Μνημείου και του σχολείου. Συνεργάζεται με το μουσειοπαιδαγωγό και με φορείς ή πρόσωπα που έχουν ειδικές γνώσεις κι εμπειρία πάνω στο αντικείμενο του προγράμματος (αρχαιολόγο-βυζαντινολόγο, αρχιτέκτονα, ιερέα, ερευνητή, αγιογράφο, 7^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κ.ά.).

Στόχοι επισκέψεων:

- Η έκπληξη, ο θαυμασμός, οι απορίες.
- Η συνολική εγγραφή του χώρου και η αισθητική ατμόσφαιρα που δημιουργεί.
- Η εξοικείωση με το χώρο του Μνημείου και του φυσικού περιβάλλοντος.
- Ο εντοπισμός της φυσικής φθοράς και της καταστροφής που έχουν προκαλέσει οι άνθρωποι (εξωτερικές τοιχογραφίες, πλάκα Άννας Μελισσηνής).
- Η επισήμανση της εγκατάληψης του χώρου και η ανάγκηπροστασίας και φύλαξής του.
- Η πρόκληση ενδιαφέροντος, φροντίδας, αγάπης και σεβασμού προς το Μνημείο.
- Η επιθυμία να μάθουν για την ιστορία του Μνημείου, την εποχή που έγινε, τους ανθρώπους της εποχής και τον τρόπο ζωής τους.
- Η επιθυμία προβολής του Μνημείου στην κοινότητα (στην οικογένειά τους, τους άλλους συμμαθητές τους, σ' όλη την πόλη).
- Συζητήσεις, προτάσεις, αποφάσεις παιδιών για το πώς θα ενεργήσουν για την προστασία του Μνημείου και την προβολή του.

¹¹¹ Μουσουρή Θ., Μάθηση κι αξιολόγηση στο Μουσείο, 2^ο Σεμινάριο Ο.Μ.Ε.Ρ., 29-30 Ιανουαρίου 2000, Βόλος, σ.2.

Όλες οι επισκέψεις και δράσεις των παιδιών στηρίζονται στην ενεργητική συμμετοχή τους. Βασική επιδίωξή μας είναι η προσέγγιση του Μνημείου σε κάθε επίσκεψη να γίνεται με δημιουργικό τρόπο και τα παιδιά να φεύγουν ευχαριστημένα. Βοηθάμε τα παιδιά με κατάλληλο υλικό υποστήριξης (βιβλία, έντυπα, φωτογραφίες, υλικά ζωγραφικής και κατασκευών κ.λ.π.). Για την προσέγγιση θα χρησιμοποιήσουμε διάφορες μορφές διδασκαλίας: ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, διήγηση, κατευθυνόμενο διάλογο, ομαδοσυνεργατική-διερευνητική-βιωματική διδασκαλία, παιχνίδι, εποπτικό υλικό.

Τα παιδιά προετοιμάζονται στην τάξη πριν τις επισκέψεις, με τη βοήθεια του δασκάλου, του μουσειοπαιδαγωγού και των συνεργατών του προγράμματος, για τις δραστηριότητες που θα πραγματοποιηθούν στο χώρο του Μνημείου.

Αριθμός επισκέψεων: Οκτώ.

Διαθέσιμος χρόνος διεξαγωγής του προγράμματος: Ορίζουμε τη διάρκεια του σχολικού έτους από Σεπτέμβριο έως Ιούνιο.

Χρόνος κάθε επίσκεψης: 9 π.μ.-12.30 π.μ.

Χώρος επισκέψεων και δραστηριοτήτων: Το φυσικό περιβάλλον του Λόφου, ο Βυζαντινός Ναός κι ο αύλειος χώρος του, το παρεκκλήσι της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, ο ευρύτερος χώρος του Μνημείου (γραφεία του Δήμου Ιωλκού, πλατεία, μονοπάτια, σπίτια των κατοίκων του χωριού της Ανακασιάς). Οποιοσδήποτε χώρος που τα παιδιά συλλέγουν υλικό και προβάλλουν το Μνημείο (σχολείο, ραδιόφωνο, εφημερίδα, τηλεόραση, βιβλιοθήκες, Βυζαντινό Μουσείο Θεσσαλονίκης).

Υλικά: Ποικίλουν ανάλογα με το περιεχόμενο των δραστηριοτήτων.

7.4 Σειρά και διάρθρωση επισκέψεων

Πρώτη επίσκεψη: Εξερεύνηση της Επισκοπής. Συνολική καταγραφή του φυσικού περιβάλλοντος και του δομημένου.

Δεύτερη επίσκεψη: Ξεκινάμε μία πορεία περιμετρικά του Λόφου και καταγράφουμε τη χλωρίδα του. Σ' αυτήν την επίσκεψη συνεργαζόμαστε με τη Δασική Υπηρεσία, η οποία μάς βοηθάει να φυτέψουμε κάποια φυτά.

Τρίτη επίσκεψη: Σ' αυτήν την επίσκεψη τονίζουμε τη λατρευτική χρήση του Μνημείου, από τα τέλη του 12^{ου} αιώνα έως σήμερα και συνεργαζόμαστε με τον ιερέα της περιοχής.

Τέταρτη επίσκεψη: Στρέφουμε το ενδιαφέρον των παιδιών από το επίπεδο της θέασης και της παρατήρησης στη μελέτη του χώρου, στην άσκηση του βλέμματος. Προσεγγίζουμε το Μνημείο μέσω της Τέχνης¹¹² και γνωρίζουμε όψεις του Βυζαντινού Πολιτισμού: αρχιτεκτονική,¹¹³ ανάγλυφα, αγιογραφίες,¹¹⁴ τοιχοδομία, επιγραφές.

Πέμπτη επίσκεψη: Η επίσκεψη γίνεται στην ευρύτερη περιοχή της Επισκοπής. Τα παιδιά συναντούν κατοίκους του χωριού και συζητούν για το Μνημείο.

Έκτη επίσκεψη: Ο Βυζαντινός Ναός γίνεται αφορμή να μιλήσουμε για την Τοπική Βυζαντινή Ιστορία μας.

Έβδομη επίσκεψη: Επίσκεψη στο Βυζαντινό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Στόχος αυτής της επίσκεψης είναι τα παιδιά να έλθουν σ' επαφή με υλικά κατάλοιπα του Βυζαντινού Πολιτισμού και να διαπιστώσουν ότι και το μουσείο είναι ένας χώρος μάθησης, ομορφιάς κι επικοινωνίας, όπως και ο Βυζαντινός Ναός στην Επισκοπή. Όλα έχουν σχέση με το παρελθόν των προγόνων μας, που είναι και δικό μας παρελθόν κι οφείλουμε να σεβόμαστε ό,τι έχει απομείνει από εκείνες τις μακρινές εποχές.

Όγδοη επίσκεψη: Τον ιστορικό χώρο επισκέπτονται κι άλλες τάξεις του σχολείου και οι γονείς των παιδιών που συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Τα παιδιά μοιράζουν ενημερωτικά έντυπα, με δικές τους ζωγραφιές και κείμενα, αφίσες, σελιδοδοκίτες, σκίτσα, μικροκατασκευές με υλικά που μάζεψαν από το Λόφο.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι σ' ένα πρόγραμμα, που έχει τη χρονική διάρκεια και τη δομή του προγράμματος «Υιοθετώ ένα Μνημείο», εμπεριέχονται όλοι οι τρόποι προσέγγισης, που παρουσιάσαμε στο έκτο

¹¹² Chapman L., *Διδακτική της τέχνης, προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική αγωγή*, Νεφέλη, Αθήνα 1993, σσ.191-193.

¹¹³ Υπουργείο Πολιτισμού- Τμήμα Βυζαντινών Μουσείων- Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών, *Μια μέρα στο Βυζαντινό Μουσείο, Τέχνη και Αρχιτεκτονική*, κείμενο: Ευγενίδου Δ., Γκράτζιου Ο., Αθήνα χχ.

¹¹⁴ Υπουργείο Πολιτισμού- Τμήμα Βυζαντινών Μουσείων- Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών, *Μια μέρα στο Βυζαντινό Μουσείο, ο Βυζαντινή εικόνα*, κείμενο: Γκράτζιου Ο., Χατζηασλάνη Κ., Αθήνα χχ.

κεφάλαιο. Αναδεικνύονται δε στην πράξη όλα τα πλεονεκτήματα της σύγχρονης Παιδαγωγικής και Μουσειοπαιδαγωγικής, που στο επίκεντρο τού ενδιαφέροντός τους θέτουν τα ίδια τα παιδιά.

Τα παιδιά υιοθετώντας το Βυζαντινό Μνημείο εργάζονται στο παρόν για τη συντήρηση, προστασία και την προβολή του ως υλικής μαρτυρίας του παρελθόντος, διατηρώντας τη ζωή τού Μνημείου στο μέλλον ...



Αντί-επιλόγου

Το κείμενο που ακολουθεί δεν έχει τη θέση επιλόγου και δε θα μπορούσε, επί της ουσίας, να είναι ένα κείμενο ανάλογου περιεχομένου, γιατί δεν παρουσιάζει τ' αποτελέσματα μιας έρευνας, ούτε τα συμπεράσματά της. Επομένως, δε διατυπώνουμε προτάσεις προς κάποιο επίσημο φορέα, ούτε απευθυνόμαστε στην επιστημονική κοινότητα, υποδουκνείοντας τα σημεία εκείνα στα οποία θα ήταν σκόπιμο να προχωρήσει η έρευνα και να διαφωτίσει μέσα από διαφορετικές γωνίες το υπό έρευνα αντικείμενο.

Ο βασικός στόχος της εργασίας μας ήταν η μουσειοπαιδαγωγική προσέγγιση του Βυζαντινού Ναού στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου. Παράλληλα όμως, επισημάναμε την έλλειψη ουσιαστικής γνώσης για το Βυζάντιο στο Δημόσιο σχολείο. Από μία άτυπη έρευνα που ξεκινήσαμε το 2001, δίχως τη συνεργασία κάποιου φορέα σε πρώτη φάση, διαπιστώσαμε την άγνοια των εκπαιδευτικών της περιοχής μας (δασκάλων- καθηγητών) για τα μνημεία της Μέσης και Ύστερης περιόδου, στην οποία ανήκει η Επισκοπή.

Ως προς τη μεθοδολογική πορεία μας προχωρήσαμε, πρώτα, στη βιβλιογραφική και φωτογραφική τεκμηρίωση του Μνημείου και στην επιτόπια έρευνα με μαγνητοφωνήσεις κατοίκων της περιοχής για να διασώσουμε την προφορική παράδοση. Προσεγγίσαμε, στη συνέχεια, το Μνημείο μέσω της μουσειοπαιδαγωγικής θεωρίας και μέσω μουσειοπαιδαγωγικών πρακτικών, που εφαρμόσαμε τόσο στην τυπική εκπαίδευση, όσο και στην εξωθεσμική, με εφαρμογές σε μουσεία και πολιτισμικούς χώρους.

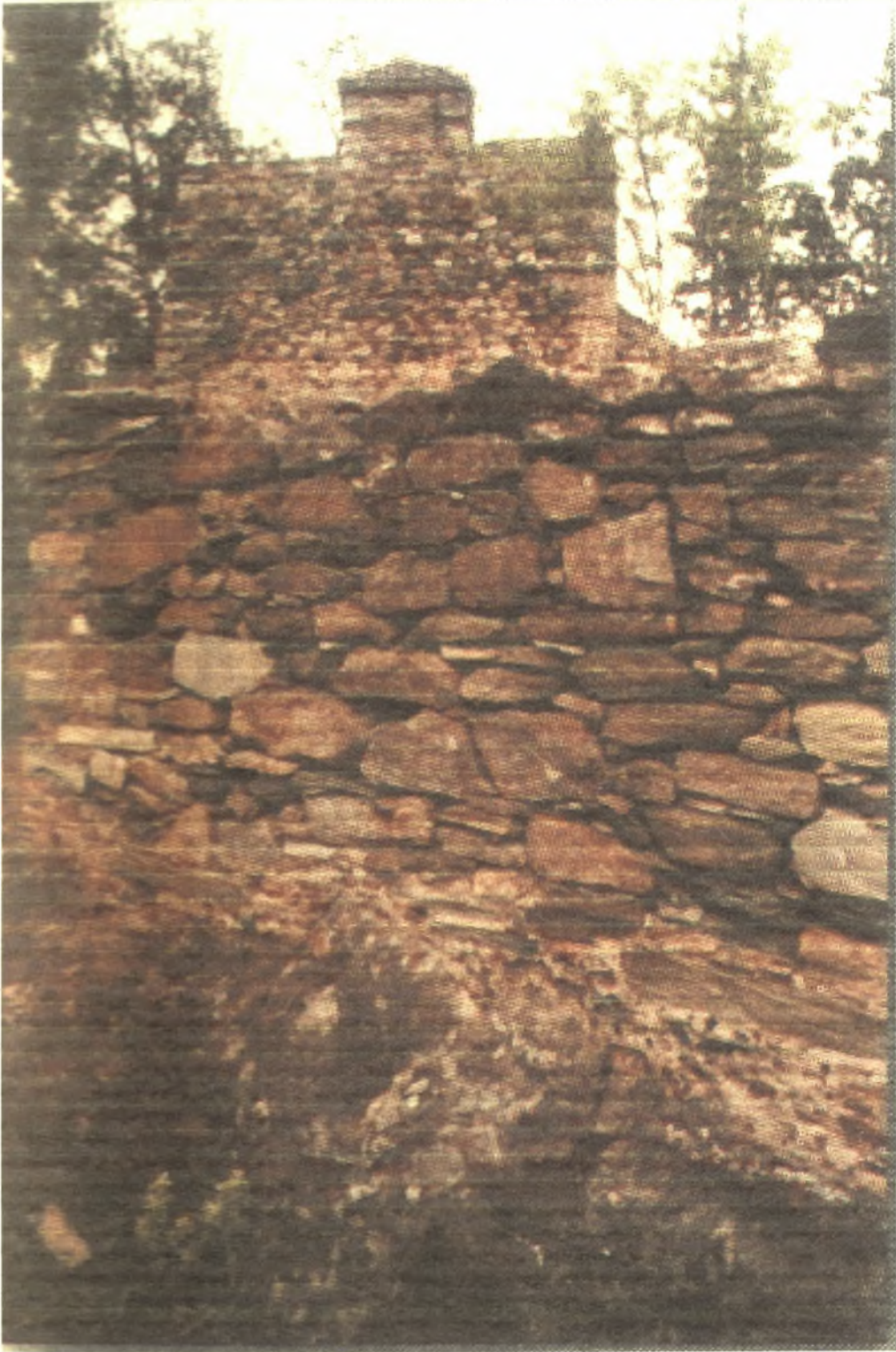
Η πρακτική της «υιοθεσίας», που επιλέξαμε για την προσέγγιση του χώρου, κατά τη γνώμη μας, είναι η πλέον κατάλληλη, συγκριτικά, με προγράμματα περιορισμένης διάρκειας, γιατί διευκολύνει την υλοποίηση τού στόχου μας: την ανάδειξη και προβολή του Μνημείου στην εκπαιδευτική κι ευρύτερη κοινότητα. Η πρότασή μας διαμορφώθηκε μέσα στο πνεύμα της Μουσειοπαιδαγωγικής, η οποία συνεχώς ερευνά με ποιους τρόπους τα προγράμματα θα βελτιωθούν, θ'

ανανεωθούν και θα γίνουν πιο ενδιαφέροντα και κινείται σ' ένα θεωρητικό πλαίσιο στηριγμένο στις σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες και τη θεωρία του υλικού πολιτισμού. Αυτό το θεωρητικό πλαίσιο θα παρουσίαζε μεγαλύτερη ευρύτητα αν προσθέταμε και ξενόγλωσσα κείμενα.

Ο ενδεικτικός προγραμματισμός που παραθέσαμε, ενδιαφέρει, άμεσα, παιδιά του Δημοτικού (Ε' και ΣΤ' τάξη), τα οποία ηλικιακά και μορφωτικά δεν έχουν παγιωμένες αντιλήψεις για το παρελθόν και το παρόν και η επαφή τους με το συγκεκριμένο Μνημείο θα τα βοηθήσει να κατανοήσουν πιο εύκολα τις δύο αυτές παραμέτρους του χρόνου. Μπορεί να εφαρμοστεί και από παιδιά Γυμνασίου, που έχουν δυνατότητα να επεκτείνουν τις δραστηριότητες και να επιμηκύνουν τη διάρκεια του προγράμματος.

Οι προβληματισμοί και η πρότασή μας θέτουν μία βάση για περαιτέρω διερεύνηση, εκ μέρους της εκπαιδευτικής κοινότητας, των τρόπων επικοινωνίας με το συγκεκριμένο Βυζαντινό Μνημείο και γενικότερα με την Τοπική Βυζαντινή πολιτιστική μας κληρονομιά. Πιστεύουμε ότι η πρακτική τής «υιοθεσίας» θα βοηθήσει να εμπλουτίσουμε ή και να αναθεωρήσουμε βιώματα, παραστάσεις, αντιλήψεις, γνώσεις για μάζ τους ίδιους ή για τη μουσειοπαιδαγωγική μορφωτική διαδικασία και τη δυναμική της. Η «Υιοθεσία του Βυζαντινού Μνημείου» μάζ «προκαλεί» ακόμη και με τις μη προβλέψιμες δυσκολίες της.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ
ΦΩΤΟΤΡΑΦΙΕΣ



Οχυρά τείχη .



Ο Ναός στην κορυφή του Λόφου.



Ανατολική πλευρά του Ναού. Λεπτομέρεια της τοιχοδομίας.



Η επιγραφή του Καλλίστου στο υπέρθυρο της βόρειας θύρας του Ναού.



Ανάγλυφο εντοιχισμένο στη βορινή όψη του Ναού.



Νότια πλευρά του Ναού. Εξωτερικές τοιχογραφίες του 17^{ου} αιώνα.



Αναρτημένο ανάγλυφο στη δυτική όψη.

Βιβλιογραφία

- Abercrombie M.L.J., *Δημιουργική διδασκαλία και μάθηση*, Gutenberg, Αθήνα 1986.
- Αδρύμη-Σισμάνη Β., Το Νεολιθικό χωριό στο Διμήνι, *Πρόγραμμα Μελίνα-Ο κόσμος της Αρχαιότητας*, εκπαιδευτικός φάκελος αρ.1.
- Αδρύμη-Σισμάνη Β., Μελέτη Μουσείου και έρευνα πεδίου, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2000/2001.
- Αλεξίου Θ., Βοσνίδης Π., Τζαμουράνη Κ., Προσεγγίζοντας τον αρχαιολογικό χώρο, *Μουσείο-Σχολείο*, 5^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καλαμάτας, 4-6 Απριλίου 1997.
- Άλκηστις, *Μουσεία και Σχολεία*, Δεινόσαυροι κι Αγγεία, εκδ. 2η, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.
- Άλκηστις, *Το βιβλίο της δραματοποίησης*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Αρχαιολογία, τεύχος 16, 1985, σελ.91 (αφιέρωμα: Παιδί και Μουσείο).
- Αρχαιολογία, Η Ακρόπολη μέσα από τη διδακτέα ύλη, τεύχος 52, Σεπτέμβριος 1994.
- Ασημακοπούλου-Ατζακά Π., Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Μαγνησία, στο Χουρμουζιάδης Γ., Ασημακοπούλου Π., Μακρής Κ. Α., *Μαγνησία, το χρονικό ενός Πολιτισμού*, σσ.108-168, ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 1982..
- Βαϊνά Μ., *Θεωρητικό Πλαίσιο Διδακτικής της Τοπικής Ιστορίας για τον Εικοστό Πρώτο Αιώνα*, Gutenberg, Αθήνα 1997.
- Βασιλείου Π., Ιωακειμίδης Χ., *Ο Βυζαντινός Ναός της Παναγίας στο λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου*, Μουσειοπαιδαγωγικό τμήμα Πανεπιστημίου Θεσσαλίας- Σύλλογος Δασκάλων και Νηπιαγωγών Μαγνησίας, Βόλος 2001.
- Βασιλείου Π., Πολιτιστική Διαχείριση του Βυζαντινού Ναού στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου, εργασία στο μάθημα Μελέτη Μουσείου ΙΙΙ, ΠΣΕ: Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση, του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος 2003.
- Βασιλείου Π., Η Επισκοπή Άνω Βόλου, *Εν Βόλω*, έκδ. Δήμου Βόλου, τεύχος 6, Βόλος 2002.
- Βέμη Β., Η Αρχαιολογία ως Σημειωτική: για μια άσκηση επικοινωνίας με το Αρχαιολογικό (Μουσειακό) Αντικείμενο, *Επτάκυκλος*, τεύχος 14^ο, Δεκέμβριος '99-Φεβρουάριος 2000.

- Βέμη Β., Το Βυζάντιο στην εκπαίδευση, Β' Συνάντηση βυζαντινολόγων Ελλάδας-Κύπρου, Αθήνα 1999.
- Βέμη Β., Μνημεία και Εκπαίδευση: Η συμβολή των δασκάλων, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχος 56, Σεπτέμβριος 1995.
- Charman L., *Διδακτική της τέχνης, προσεγγίσεις στην καλλιτεχνική αγωγή*, Νεφέλη, Αθήνα 1993.
- Γερμανός Δ., *Χώρος και διαδικασίες αγωγής*, Gutenberg, Αθήνα 1998.
- Γκότσης Στ., Αντικείμενο και ερμηνεία: από τις θεωρητικές αναζητήσεις στη μουσειακή εκπαιδευτική πράξη, *Μουσείο-Σχολείο*, 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καβάλας, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002.
- Γκότσης Στ., Ερμηνευτικές-εκπαιδευτικές προσεγγίσεις σε μουσεία και αρχαιολογικούς χώρους, στο *Παιδεία και Αρχαιολογία: εκπαιδευτικά προγράμματα του ΥΠ.ΠΟ.*, Πρακτικά Ημερίδας, Χαλκίδα 13-5-98, εκδ. ΥΠ.ΠΟ.-ΙΑ' ΕΠΚΑ, 2000.
- Dieulafait F., *Το βιβλίο της Αρχαιολογίας, ο οδηγός των εξερευνητών του χρόνου*, Εξερευνητές, Αθήνα 2000.
- Δεληγιάννης Δ., *Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση, Πρόγραμμα σπουδών επιλογής*, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 1998.
- Δεληγιάννης Δ., *Περί Μουσείων*, Παιδαγωγικές εκδ. Θεσσαλίας, Βόλος 1999.
- Δεληγιάννης Δ., Μούσες-Μουσείο-Μουσειοπαιδαγωγική, *Επτάκυκλος*, περίοδος Γ, τ. 2^ο (10^ο), Αθήνα Σεπτ. '98-Ιαν. '99.
- Δημητριάδου Κ., *Ιστορία και Γεωγραφία στην πρώτη σχολική ηλικία*, εκδ. Αφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2002.
- Δήμος Ιωλκού, «Υπό ανάπλαση ο Λόφος της Επισκοπής», *ΙΩΛΚΟΣ*, τεύχος 2, 1996.
- Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών (ΔΗ.Κ.Ι.), *Αρχαία Δημητριάδα Η διαδρομή της στο χρόνο.*, πρακτικά ημερίδας, 9-11-1994, Βόλος 1996.
- Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών, *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, περίοδος (330-1423 μ.Χ.), Βόλος 2004.
- Goleman D., *Η συναισθηματική νοημοσύνη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.

- Ιστορία Ε' Τάξης, *Στα Βυζαντινά Χρόνια*, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2001.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ζ', Η', Θ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978.
- Καλούρη – Αντωνοπούλου Ρ., *Αισθητική Αγωγή*, εκδ. Έλλην, Αθήνα 1999.
- Κόκκινος Γ., *Από την Ιστορία στις ιστορίες*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1988.
- Κόκκινος Γ., Αλεξάκη Ε., *Διεπιστημονικές προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, επιμ., Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Κουβέλη Α., *Η σχέση των μαθητών με το Μουσείο*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2000.
- Κωτσάκης Κ., *Αντικείμενα και αφηγήσεις, Η ερμηνεία του υλικού πολιτισμού στη σύγχρονη αρχαιολογία*, *Επτάκυκλος*, Σεπτέμβριος '98-Ιανουάριος '99.
- Κωτσάκης Κ., *Από το έκθεμα στο νόημα: Η ερμηνεία στη σύγχρονη θεωρία της αρχαιολογίας*, στο Σκαλτσά Μ., *Η Μουσειολογία στον 21^ο αιώνα. Θεωρία και πράξη*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου 21-24/11/97, εκδ. Εντευκτηρίου, Θεσσαλονίκη 2001.
- Λεοντσίνης Γ., *Διδακτική της Ιστορίας*, Αθήνα 1996.
- Μούλιου Μ., Μπούνια Α., *Μουσειακές Εκθέσεις: Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη Μουσειακή θεωρία και πρακτική*, *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχος 70.
- Μουσούρη Θ., *Σχεδιασμός και αξιολόγηση Εκθεμάτων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων στο Μουσείο*, ΠΣΕ: «Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση», Βόλος 2000.
- Μουσούρη Θ., *Μάθηση κι αξιολόγηση στο Μουσείο*, 2^ο Σεμινάριο Ο.Μ.Ε.Ρ., Βόλος 29-30 Ιανουαρίου 2000.
- Μουσούρη Θ., *Μουσεία Κοινότητες Ερμηνευτών*, σ.78-90, στο Κόκκινος Γ.-Αλεξάκη Ε. (επιμ.), *Διεπιστημονικές Προσεγγίσεις στη μουσειακή αγωγή*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2002.
- Μπελεσιώτη- Ψαρράκη Ν., *Σχεδιασμός εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων στο Μουσείο*, στο *Μουσείο-Σχολείο*, 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καβάλας, 20-21-22 Σεπτεμβρίου 2002.
- Μωραΐτου Σ., *Η Μουσειοπαιδαγωγική στην Ελλάδα. Κατάρτιση και Επιμόρφωση*, διπλωματική εργασία, ΠΣΕ: «Μουσειοπαιδαγωγική Εκπαίδευση», Βόλος 2003.

- Νάκου Ειρ., *Μουσεία: Εμείς, τα Πράγματα και ο Πολιτισμός*, Νήσος, Αθήνα, 2001.
- Νάκου Ειρ., Η αξιοποίηση του παιδευτικού χαρακτήρα των μουσείων και ο σχεδιασμός μιας σύγχρονης μουσειακής αγωγής, *Σύγχρονη Εκπαίδευση*, τεύχος 102-103, 1988.
- Νάκου Ειρ., *Τα παιδιά και η ιστορική σκέψη*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2000.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, *Βλέπω το σημερινό κόσμο, δημιουργικές διαθεματικές δραστηριότητες για την ευέλικτη ζώνη*, Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα 2002.
- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Εργαστήριο Εκπαιδευτικής Ιστορίας, *Ανακαλύπτω τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές των Φθιώτιδων Θηβών*, Βόλος 1997.
- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Εργαστήριο Εκπαιδευτικής Ιστορίας, *Μια μέρα στο Διμήνι και στο Σέσκλο*, εκπαιδευτικό πρόγραμμα.
- Πανταζόπουλος Ν., *Ο Δικέφαλος Αετός. Η εξέλιξη ενός Συμβόλου*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2001.
- Παπαδημητρίου Β., *Οικολογία-Περιβάλλον-Εκπαίδευση*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 1998.
- Παπαδημητρίου Β., *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο*, Τυπωθύτω-Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 1998.
- Παπαζαφείρη Τ., *Η Ιστορία της Επισκοπής Άνω Βόλου*, (1950), ανατύπωση 1962, Βόλος.
- Παπαθανασίου Α., *Οι Μελισσηνοί της Δημητριάδας κτήτορες Ι. Μονών*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1989.
- Παπαθανασίου Α., *Το Πήλιο δεύτερο Άγιον Όρος της Ελλάδος στα βυζαντινά χρόνια*, έκδ. Κοινότητα Μακρινίτσας, 2002.
- Παπαθανασίου Α., Η ιστορία της ευρύτερης περιφέρειας του Βόλου και του Πηλίου κατά τη Μεσαιωνική περίοδο (330-1423 μ.Χ.), στο *Ο Βόλος και η περιοχή του στην ιστορική τους διαδρομή*, Εταιρεία Θεσσαλικών Ερευνών, Βόλος 2004.
- Παпанελοπούλου Ε., Πολλαπλοί τύποι νοημοσύνης: Θεωρία-εφαρμογή και προοπτικές στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, διδακτορική διατριβή, Βόλος 2002.
- Πατρίκιος Γ., *Ιερά Μονή Φλαμουρίου και ο ηγούμενος π. Γαβριήλ, Μαγνησία*, έκδ. ΕΚΠΟΛ- Μαγνησίας, τεύχος 3, Βόλος 2004.

- Πεδιαδιτάκη Α., Εκπαιδευτικά προγράμματα με θέματα Βυζαντινής Αρχαιολογίας, σσ.69-83, στο Ζαφειράκου Αίγλη (επιμ), *Μουσεία και Σχολεία*, Τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2000.
- Περεντίδης Σ., Η Βυζαντινή Κοινωνία και οι Θεσμοί της, φάκελος υλικού, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 2000.
- Πρόγραμμα ΜΕΛΙΝΑ, *Εκπαίδευση και Πολιτισμός*, Υ.Π.Ε.Π.Θ.-ΥΠ.ΠΟ.-Γ.Γ.Λ.Ε., Αθήνα 1995.
- Ρώης Ο., Η Επισκοπή Άνω Βόλου, εφημερίδα *Θεσσαλία*, φ. 19-12-93.
- Σελέντη Ν., Σταυρουλάκη Φ., Τα μυστικά ενός μνημείου, στο *Μουσείο-Σχολείο*, 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καβάλας, ΥΠΕΠΘ-ΥΠ.ΠΟ.-ICOM-Δημοτικό Μουσείο Καβάλας, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002.
- Σκουβαρά Β., Μακρή Κ., Ο Βόλος από τα βάθη των αιώνων, ιστορικός οδηγός, εφημερίδα *ΠΡΩΤΗ*, Βόλος 2001.
- Σολομωνίδου Χ., Εκπαιδευτική τεχνολογία, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 1999.
- Τεγόπουλος-Φυτράκης, *Ελληνικό Λεξικό, Ελευθεροτυπία*, Αθήνα 1993.
- Τσιτούρη Α., Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο, *Μουσείο-Σχολείο*, 5^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καλαμάτας, 4-6 Απριλίου 1997.
- Τσιτούρη Α., Σελέντη Ν., Το σχολείο υιοθετεί ένα μνημείο: ένα παράδειγμα εκπαιδευτικής προσέγγισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, *Μουσεία και Εκπαίδευση*, πρακτικά Β' Συμποσίου 22.11.1996, Στεμνίτσα 2003.
- Τσιμπίδας Ν., Ο Βυζαντινός Ναός της Παναγίας στο Λόφο της Επισκοπής Άνω Βόλου, εφημερίδα *Θεσσαλία*, φ.1-9-2002.
- Τσοποτός Δ., *Η επί του όρους Πηλίου Ι.Μ. του Φλαμουρίου και ο κτήτωρ αυτής Συμεών*, Θεσσαλικά Χρονικά, τ.Α', 1930.
- Υπουργείο Πολιτισμού, *Παιχνίδια πολιτισμού. Εκπαιδευτικές δράσεις του Υπουργείου Πολιτισμού*, ΤΑΠΑ, 2003.
- Υπουργείο Πολιτισμού, Τμήμα Βυζαντινών Μουσείων και Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών, *Μια μέρα στο Βυζαντινό Μουσείο, Τέχνη και Αρχιτεκτονική*, κείμενο: Ευγενίδου Δ., Γκράτζιου Ο., Αθήνα xx.

Υπουργείο Πολιτισμού, Τμήμα Βυζαντινών Μουσείων και Βυζαντινό Μουσείο Αθηνών, *Μια μέρα στο Βυζαντινό Μουσείο, η βυζαντινή εικόνα, κείμενο:* Γκράτζιου Ο., Χατζηασλάνη Κ., Αθήνα xx.

Faure G., Lascar S., *Το θεατρικό παιχνίδι*, Gutenberg, Αθήνα 1988.

Frey K., *Η «Μέθοδος project»*. Μια μορφή συλλογικής εργασίας στο σχολείο ως θεωρία και πράξη, εκδ. Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2002.

Χατζηνικολάου Γ., *Σχολείο και πολιτιστική κληρονομιά. Η Ελληνική Εμπειρία. Πρακτικά Συνεδρίου της Ελληνικής Εταιρείας Αισθητικής, Το παιδί και η Αισθητική Αγωγή* (1996), Αθήνα 1998.

Χουρμουζιάδης Γ., *Λόγια από χώμα*, Νησίδες, Σκόπελος 1999.

Χουρμουζιάδης Γ., Αρχαία Μαγνησία, στο Χουρμουζιάδης Γ., Ασημακοπούλου Π., Μακρής Κ. Α., *Μαγνησία το χρονικό ενός Πολιτισμού*, σ.14, εκδ. ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 1982.

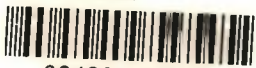
Χρυσafίδης Κ., *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία*, Η Εισαγωγή της μεθόδου Project στο σχολείο, Gutenberg, Αθήνα 1996.

Χρυσουλάκη Στ., *Όταν οι λίθοι φθέγγονται*, Μουσείο-Σχολείο, 6^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καβάλας, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002, ΥΠΕΠΘ-ΥΠ.ΠΟ.-ICOM-Δημοτικό Μουσείο Καβάλας.

Χρυσουλάκη Στ., *Ο εκπαιδευτικός ρόλος του Μουσείου*, στο *Μουσείο-Σχολείο*, 5^ο Περιφερειακό Σεμινάριο Καλαμάτας, 4-6 Απριλίου 1997, ΥΠΕΠΘ-ΥΠ.ΠΟ.-ICOM.



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ



004000102096